bilim ve sosyalizm yayınları
16

TSANKOV'UN KANLI FAŞİZMİ

N. HRİSTOZOV

BİLİM VE SOSYALİZM YAYINLARI ● TSANKOV'UN KANLI FAŞİZMİ ● N. HRİSTOZOV

TSANKOV'UN KANLI FAŞİZMİ

Bulgar yazarı Nikolay Hristozov'un, dilimize asıl adı "İzsiz Kaybolanlar" diye çevrilebilecek olan bu eseri, bizim için, konusunu ve politik içeriğini doğrudan yansıtan "Tsankov'un Kanlı Faşizmi" adıyla çevrildi ve Bilim ve Sosyalizm Yayınları'nın 16. kitabı olarak yayınlandı: Ekim 1975.

BİLİM VE SOSYALİZM YAYINLARI
Ataç Sokak, No. 36/2
Yenişehir - Ankara

TSANKOV'UN KANLI FAŞİZMİ

Yazan
Nikolay HRİSTOZOV

Çeviren
Ömer ÇANDIR

23 AĞUSTOS 1954 tarihine rastlayan pazartesi günü, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Askerî Kurulu, 634 numaralı ceza davasına bakmaya başladı.

Sanıklar: Emekli general İvan Vılkov, emekli general Dimitır Porkov, emekli albay İvan Kefsizov, emekli albay Toma Prendov, emekli yüzbaşı Stiliyan Toşev, emekli yarbay Svetko Nikolov, emekli albay Grozdan Grozdanov, emekli albay İliya Kovaçev, emekli albay Penço Sarafov, emekli albay Kiril Stefanov, emekli albay Aleksandır Hristov, emekli binbaşı Petır Sapunov ve otomobil yedek parçaları eski tüccarı Aleksandır Petroviç.

Maddî kanıtlar: Öldürülenlerin kafatasları, çuval parçaları, kablodan ilmekler, bel kayışları, ipler, saatler, ayakkabılar, protezler, ağızlıklar, düğmeler, yüzükler, firketeler, takma göz vb..

Öldürülenlerden kalan ve korunabilen eşyanın sergilendiği vitrin önünde duruyor, kuşakları birbirine

bağlayan ve doğanın fizik yasaları dışında kalan ilişkiyi düşünüyordum. Bizi hem geçmişin ulu gölgeleriyle, hem de arkamızdan yetişen ve kalımsız yüreklerimizin kıvılcımlarını da kendilerinde yaşatacak olan gelecek insanlarla kardeşleştiren o görünmez yaşam zincirini düşünüyordum.

Akşam bastırıyordu. Müzede yalnızdım. Vitrin, önümde bir zamanlar birer soluk, birer atardamar, birer yaşam olan şeylerin trajik bir gömüsü gibi uzanıyordu. Toprak altında yıllarca yatarak kömürleşen kayış ve ip kalıntıları alacakaranlıkta hemen hemen kayboluyordu; kararmış ve paslanmış kol saati de nerdeyse görünmüyor, yalnızca hüzünlü eller gibi kenetlenip kalmış olan altın yaldızlı akrep ve yelkovanı hâlâ parıldıyordu. Bunlar, belki de saatin üzerine yığılan ağır toprağın altında, sahibinin yüreği artık çarpmaz olduktan sonra bir dönüş daha yaparak durmuşlardı. Ve herbirinde bağlı olduğu bileğin yavaş yavaş soğuyuşundan, insan vücudunun son titreşiminden, toprağın ıssız karanlığından bir şeyler saklı kalmıştı.

Yalnız, öldürülenlerin gömleklerinden kalan cam ve sedef döğmeler öbeği karanlığa kolayca teslim olmuyordu. Giderek bana öyle geliyordu ki, akşamın alacakaranlığı içinde bu düğmeler kendilerine özgü, sessiz bir parıltıyla ağarır gibiydi. Onlara dokunanları, onları diken anaların ve kadınların ellerini, onlara sokulan çocuk vücutlarının sıcaklığını düşünüyordum.

Benim bu duygumda gizemcilik yoktu. Ben yalnızca çevremizdeki basit ve doğal görünüşlü eşya gibi, vitrindeki eşyayla da öylece olağan ve doğal biçimde bağlı olan yaşamın varlığını buluyordum. Bizim tasarımlarımızda yücelen ve bayraklaşan kişilerin, yaşamlarında bize gayet yakın bulunduklarını, onların da bizim gibi dünyasal, yerel olduklarını, yaşamın kaygı ve sevinçleriyle sarmaşdolaş olup gittiklerini, adları-

nın zamanın içinde bir ölümsüzlük aylasıyla donup kalacağını akıllarından bile geçirmeden kendi günlerinin yollarından ivediyle ilerlediklerini görüyordum.

Vitrindeki dağınık düğmeler öbeği bir yıldız kümesi gibi parıldıyordu. Bunların yanıbaşında Geo Milev'in takma gözünde mavi bir alev parıltısı vardı. Bütün bunlar, yaşamı, kandan kana ve bellekten belleğe akıp giden o yalın ve yüce gizilliği ansıtıyordu.

Ve ben artık bunlar üzerine bir şeyler yazmaktan kendimi alamıyacağımı biliyordum.

Biliyordum ki, içimizdeki suskun hayranlık, ölenlere karşı beslediğimiz bu en temiz ve soylu saygı, yağmursuz bir bulut gibi günlük rüzgârlar önünde dağılıp gidebilir. Zamanın seslerini boşlukta kaybolmadan önce yakalayıp derlemek gerekiyor. Bu iş bugünden kaçış değil, bugünün anlam ve zenginliğini koruma çabasıdır. Halkın ruhunda henüz kapanmamış olan bir yaradan tarih yapmakta acele etmiyelim.

Bir şey daha düşündüm. Yaşam yanımızdan geçip gidiyor, görünmez bir ırmak gibi akıyor, bizse bu ırmağın kıyısında durmuşuz, bakıyoruz ve anlayamıyoruz: Aslında geçip giden nedir? Zaman mı, yoksa biz mi? Ah, günlerin şu ivedili gelgiti içinde ne kadar iyiniyet ve coşku sönüp gidiyor! Kafamızda kaynaşan öyle gerçekleşmemiş işler var ki, günün birinde bizi artık rahatsız etmez olduklarını iş işten geçtikten sonra anlıyoruz. Ve biz bu yüzden rahatlamak şöyle dursun, daha ağır bir kaygıya düşüyoruz. Boşuna geçirdiğimiz, bir anlam katamadan harcadığımız günlerin verdiği kaygıdır bu. Ve bunu giderme çaresi yoktur.

Evet, gördüklerim üzerine herhalde bir şeyler yazmalıyım.

Katillere karşı açılan ceza davası dosyasını karıştırırken, durmaksızın kendikendime sorduğum sorunun da yanıtı buydu: Ortaçağlara özgü bir kıyıcılıkla dolup

taşan o Nisan gecelerini nasıl anlatabilirim? Onlar bir halkın yaşamından alınmış çirkin birer sayfa değil midir? Bunlara değinmek haksız yere halkı incitmek olmaz mı? Ceza dosyasının üç bin sayfasından ucu görünmez bir cinayetler zinciri geçiyor ve bu cinayetler sanki barbarlık zamanlarının görüntülerini canlandırıyordu. Bunların karşısında insanın yalnız eli değil, düşüncesi de donup kalıyordu.

Ama dehşet tabloları yavaş yavaş soluyor, katillerin karanlık ve korkunç gölgeleri insanoğlunun mertlik ve ruhsal gücünün suskun parlaklığı karşısında geriliyordu. Kurşunun ve alçaklığın devirdiği, çiğnediği, boğduğu, delik-deşik ettiği erkekler ve kadınlar yürüyorlardı. Bu mazlumlar ve kahramanlar kolu, bu sonsuz yürüyüş kolu bir insanın bu dünyadan yokolduktan sonra da arkasına bıraktıklarını ansıtıyordu.

Ve ben artık müzenin akşam karanlığına bürünen salonunda, doğmakta olan kitabıma düşüncelerimde giriş olarak belirlediğim sözleri buluyor ve oluşturuyordum:

Bir halkın tarihinin karanlık sayfaları, söndürülmek istenen aydınlığın gücüne tanıklık eden kanıttan başka bir şey değildir.

Kaniçici çılgınlık, her şeyden önce yokedilmek istenen düşüncenin yüceliğini dile getirir.

Geçen yüzyıllara özgü bağnaz kıyıcılığa dönüş, geleceğe yönelik olan ve önüne geçilmek istenen coşku ve atılımın ne kadar güçlü olduğunu kanıtlar.

BİR İSYANIN alevleri bastırılmış, ama közleri korkutucu bir parıltıyla için için yanıyor. Bir halk yenilmiş, ama olanca benliğiyle direniyor ve yenilgiyi kabul etmiyor.

İşte 1925 Nisanı öncesindeki Bulgaristan!

Verilen açık savaşta güçlerin eşit olmadığı besbelli. Devrimci sağduyu, kesin savaş ve son utku için halk güçlerinin korunmasını istiyor. Ama savaşım düşüncesi halkın kafasından ve yüreğinden kolay kolay çıkmıyor. İnsan varlığının ruh derinliklerine yerleşmiş olan devrim, olanca çetinliği, dramatizmi ve gerçekliğiyle sürüyor.

Faşizm gitgide ilerliyor. Avrupa ufuklarında ana karakter çizgileriyle Musolini'nin ve başlarında Tsankov'un bulunduğu Bulgar kafadarlarının yüzleri beliriyor. Hitler henüz az tanınmış bir politik serüven adamıdır ve Münih'te yaptığı başarısız faşist darbe denemesinden ötürü giydiği cezayı çekmektedir. Daha sonra Reichstag üzerinde yalımlar yükselecek, krematoryumların bacaları tütmeye başlayacak ve eşi görülmedik bir savaş fırtınası kopacaktır.

Mahkeme Başkanı ilk sorusunu sordu:

"Vılkov, suçunuzu itiraf ediyor musunuz?"

Baş sanık, bu cepheden saldırıyı savmaya çalıştı:

"Sorunu açıklamak için diyeceklerim var."

Başkan tekrar sordu:

"Suçlu olduğunuzu kabul etmiyor musunuz?"

Bu sorunun yanıtı, bir manevra alanı kazanmak üzere iyi hesaplanmış bir gerilemeydi:

"Bazı hususlarda... kabul ediyorum."

Eski general, tarih karşısında yenilgiye uğradıktan sonra, artık bu tür taktik hesapların ne kadar yersiz olduğunu anlamaz görünüyordu.

Mahkeme Başkanı suçun ölçüsü üzerinde tartışmaya girişmiyordu. Cinayeti ispat etmek için en kısa yolu, olayların açıklanması yolunu tutuyordu:

"Dokuz Haziran hükümet darbesine katılmanızı anlatınız!"

Bir zamanki generallik ününden ve kurumundan bir şeyler göstermeye hazırlandığı anlaşılan general Vılkov, düş kırıklığına uğrayarak bir göğüs geçirdi. Evet, savaş gerçekten kesinlikle kaybedilmişti. Şimdi, kanlarına girdiği kurbanlarının kardeşleri, çocukları ve dullarının bakışları karşısında dikilmekte olan eski Savaş Bakanı'nın yapabileceği tek şey, sorunun buyurduğu gibi anlatmak, bilgi vermekti:

"Dokuz Haziran darbesinden iki ay kadar önce, Çar, albay Draganov aracılığıyla beni çağırttı. Hayvanlar bahçesinde bir odada buluştuk. Bu odaya beni bahçenin müdürü götürdü. Odada Çar bekliyordu. Hemen sordu: 'Ordu ne durumda?' Verdiğim yanıtta, subay kadrosunda egemen ruh halinin Stamboliyski hükümetine karşı istenmiyen bir belirtiye dönüşebileceğini söyledim. Çar itiraz etti ve 'elimizden gelen çabayı göstererek böyle bir belirtiyi önlemeliyiz' dedi... Ama kendisine, bütün çabalarımıza karşın, subayları dur-

duramıyacağımızı söyliyerek ne yapmamız gerektiğini sorunca, Çar birden ellerini kaldırdı ve yüzünde öyle bir anlatım belirdi ki, ben bunu artık kendisinin de başkaca çıkış yolu görmediği ve subayların böyle bir çıkışına, yani Stamboliyski'yi düşürme hareketine karşı olmadığı anlamında saydım.

"Ertesi gün, Askerî Birlik Merkez Yönetim Kurulu'nda, Çar'la görüşmemiz üzerinde bilgi verdim. Kurulda, Çar'ın bir hükümet devirme hareketine karşı koymayacağı sonucuna vardık. Devirme gününü de belirledik: Sekiz Haziranı dokuza bağlayan cuma gecesi...

"Daha ilk buyrukla Savaş Bakanı olarak kabineye girmek istemiyordum. Dileğim bunun daha geç olmasıydı. Ama Savaş Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığını üzerine alan Tsankov, daha o gün, 9 Haziran günü, bunun kendi ağzına göre kaşık olmadığını anlamış olmalı ki, bana hemen 'Vılkov, gel bakanlığının başına geç!' dedi. Ve 10 Haziranda ikinci buyruk çıktı, bakanlığa atandım.

"Bu vesileyle Çar'ın huzuruna çıktım. İlk sözü şu oldu: 'Siz Bulgaristan'ı ve tahtı kurtardınız...' O zaman kesin olarak inandım ki, bütün bu işler, yani devirme hareketi onun isteğiyle olmuştu...

"Stamboliyski'nin kaçmaya çalışırken öldürüldüğünü yeni Bakanlar Kurulu'na bildirdiğim zaman, bütün üyeler, haberi kayıtsızlıkla karşıladılar. Yalnızca Aleksandır Tsankov yerinden kalktı ve sinirli sinirli güldü. Bu gibi durumlarda sorumluluk aramanın anlamsız olduğunu söyledi. Ve sözü şöyle bağladı: 'Unutmayın ki, efendiler, bizi iktidara getiren ordudur ve biz de onu var gücümüzle desteklemeliyiz!' "

Sanık Vılkov'un bu anlatımının gösterdiği gibi, 1925 Nisanı'nda işlenen cinayetin köklerini daha Dokuz Haziran faşist hükümet darbesinde aramak gerekiyor. Biraz daha gerilere gidersek, kamuoyuna geniş

ölçüde yansımamış olan bir başka olaya, başta Vılkov, Lazarov, Naçev ve Damyan Velçev'ler olmak üzere 1919'da gizli Askerî Birlik'in kurulması olayına varırız.

Halk Mahkemesi önünde sanık Porkov şunları anlattı:

"Breznik'te Beşinci Süvari Alayı'nda subaydım. 1919 yılı sonlarında bir gün, alay komutan yardımcısı albay Hatov bizi evine kahve içmeye çağırdı. Ama bize kahve yerine Askerî Birlik'in kuruluşu üzerinde bilgi verdi ve tüzüğünü okudu. Bu tüzük, orduda disiplinin sağlamlaştırılmasını, subayların maddî durumunun iyileştirilmesini, subaylar için özel sanatoryumlar kurulmasını ve Noyi Antlaşması gereğince beklenen azaltmadan subayların zarar görmeleri tehlikesinin önüne geçilmesini öngörüyordu...

Mahkeme Başkanı sordu:

"Askeri Birlik'in gerçek hedefleri bu kadar mıydı?"

"Daha sonra anladım ki, oluşunda bu birliğin başlıca görevi komünistlere ve Çiftçilere* karşı savaşımdı."

Sanık Porkov, Askerî Birlik'in kararlarını uygulayan ve Savaş Bakanlığı yanında Üçüncü Seksiyon adı altında çalışan operatif grup üzerinde şu ayrıntılı bilgiyi verdi:

"Dokuz Haziran darbesinden sonra Üçüncü Seksiyon komutanlığına atandım. Bu seksiyonda yüzbaşı Koço Stoyanov ve teğmen Dimitır Radev'i görevde buldum. Daha sonra seksiyona teğmen İvan Kefsizov, teğmen Toma Prendov, teğmen Stiliyan Toşev ve Sava Kutsarov görevli olarak gönderildiler...

"Eylül Ayaklanması başlayınca, Dolna Banya inecinde harekete geçme görevi verildi. Reduil'de, elimize düşen isyancıların köy alanına çıkarılmalarını ve

* Bulgar Halk Çiftçi Birliği üyeleri.

tüm köy halkının da oraya toplanmasını emrettim. Köylülere hitap ederek, Bulgar ordusunun sağlam ve sarsılmaz olduğunu, kendisine karşı el kaldıran herkesin hakkından gelebileceğini söyledim. Onları komünistlerin aklına uyarak peşlerine takıldıklarından ötürü kınadım, komünistlere inanmamaları, aldanıp da onların yolundan gitmemeleri uyarısında bulundum. Sonra âsilerin süngülenmesi emrini verdim. Spitz Komando'dan iki kişi, hepsini birer birer süngülediler.

"Kostenets garında 20-25 tutuklu komünist vardı. Ele geçirilmiş ve gözaltına alınmışlardı. Aralarından 6-7 kadarını ayırdık. Bunların öldürülmesini emrettim. Bu iş bittikten sonra, telefonla garnizon komutanını buldum ve tüm alanın temizlendiğini söyledim. Balkanda bulunanları izlememiz olanaksızdı. Onların sözünü bile etmeden, artık her tarafın huzur ve sükûna kavuştuğunu bildirdim. O da bana geri dönmemi emretti."

Katillerin kullandığı "huzur" ve "sükûn" sözcüklerinin kendi sözlüklerinde ne anlama geldiğini kestirebiliriz. Bunda ölüm soğukluğunun ürpertici esintisi vardı. Kesilen çığlıktan, boğulan iradeden sonra çöken sessizlikti bu. Ne var ki, üstün gelenlerin "sükûn"u pek az sürdü. Çünkü ilk irkilmeden sonra, halk, gözlerini yine devrim savaşımı patikalarına çevirdi. "Yenilgi bize nasıl yeneceğimizi öğretecektir!" sloganı, sırf maneviyatı yükseltmek için söylenmiş bir söz değil, aynı zamanda gerçek bir eylem programıydı.

Eylül yıkıntıları üzerinde, yeni, daha kesin, daha geniş ve utkusal bir ayaklanma olgunlaşıyordu. Her yeni gün, bu ayaklanmanın yaklaşmakta olduğunu onaylamaktaydı. Tsankov - Vılkov hükümeti için artık başka yol yoktu; bu hükümet ya zilletle çökecek, ya da elindeki son çareye, kıyıcı bir çırpınışla teröre başvurarak kaçınılmaz sonunu geciktirmeye çalışacaktı.

14 Haziran 1924 günü kiralık katillerden teğmen Radev'le polis ajanı Karkalaşev, Petko D. Petkov'u kurşunlayıp öldürdüler. Bu tekcephe yanlısı milletvekili, aylardan beri, Başbakan Tsankov'dan ve İçişleri Bakanı Rusev'den, Stamboliyski'nin öldürülmesi üzerine açıklama istemekteydi. Narodno Sabraniye (Millet Meclisi) oturumları tutanaklarında Petkov'un acıklı bir kehanetle dolu son sözleri vardı. Petkov, geçici Demokratiçeski Sgovor (demokratik birlik) hükümetinin (faşizm sözcüğü henüz politik sözlüğe girmemiş olmakla birlikte, aslında faşist bir hükümetti), yalnızca Dokuz Haziran darbesiyle ve Bulgaristan'ı binlerce haçsız mezarla donatma pahasına Eylül Ayaklanması'nı kanla bastırmakla yetinmiyeceğini anlamıştı. Stamboliyski'nin yaşayan bu çalışma arkadaşı, 8 Şubat 1924 günü eski Pazarcık Garnizonu Komutanı Slaveyko Vasilev'e şu soruyu yöneltmişti:

"Bay Vasilev, söyleyin lütfen, hangi emre dayanarak Stamboliyski'yi Harlakov'un eline teslim ettiniz ve arkasından da öldürülmesini sağladınız?"

Bu artık cüretten de fazla bir şeydi. Sgovorist'ler grupundan homurtular yükseliyordu:

"Sus be!"

"Tut çeneni!"

Ama Petkov susmamıştı. Öldürülenlerin anısı önünde suskunluğu o kadar uzun sürmüş, mazlumların gölgeleri belleğinde öyle silinmez izler bırakmıştı ki, daha fazla susmak artık elinde değildi.

"Katillerden hesap sorulmasında ısrar ediyorum!"

Ve o anda kürsüye İçişleri Bakanı Rusev çıktı. Sgovorist milletvekillerinin gümbürtülü bir "ura"sıyla karşılandıktan sonra, Petko D. Petkov'u gösterdi ve sözün ikili anlamını açıkça belirten bir tonla sordu:

"Bay Petkov, elinizi vicdanınıza koyarak, şu anda gizli eylemle uğraşmadığınızı hepimizin önünde söyler misiniz?'

Sgovoristler onu coşkuyla alkışladılar.

Ama Petkov bunları işitmezlikten geldi. Özveriye hazır bir suskunluk ve ağırbaşlılıkla, bu kuduran düşmanlık denizinin de üzerine çıktı :

"Bay Rusev, siz söyleyin bana, şu dakikalarda politik hasımlarınıza yeni bir tuzak kurmakla ve burada, Sofya'da ikinci bir Vartolomey Gecesi * hazırlamakla uğraşıyor değil misiniz?"

Gerçeğin ta kendisi olan bu sözler katilleri dehşete düşürdü. Henüz 33 yaşındaki bu genç milletvekili kendi idam hükmünü kendi eliyle imzaladığı bu parlamento oturumunda aynı sözleri bir kez daha tekrarlamaktan çekinmedi :

"Ben iddia ediyorum, hem de bütün sorumluluğu yükümlenerek iddia ediyorum ki, şu anda gizli eylemde biri varsa, o da sayın İçişleri Bakanı'nın polisidir. Polis şimdi bize karşı büyük bir dava düzenleme hazırlığındadır ve örgütümüzü yasa-dışı ilân etmek için *bunu herhalde bir araç olarak kullanacaktır.* Bu amaçla da 'kanıtlar' toplamaktadır... Çiftçi Birliği örgütünün bazı üyeleri, sopadan geçirildikten sonra, benim gizli eylem yürüttüğümü belirten bir belge imzalamaya zorlanmışlardır. Bunlar Slivnitsa'da döğülen kırk kişidir..."

İktidar milletvekilleri arasından sesler yükseldi :

"Kanıtlarınız var mı?"

Bu anda kürsüdeki sözcü çantasından bazı kanlı gömlekler çıkardı. Bunlar döğülenlerin gömlekleriydi. Gömleğin birini kaldırıp bayrak gibi salladı:

"İşte kanıt!"

Salona ağır bir sessizliğin çöktüğü bu anda, komünistlerle tekcephe fikrinin bu ateşli savaşçısı, bakanların oturdukları yanı göstererek açıkça suçladı:

"İşte gizli eylemciler! Katiller ve gizli örgütçüler

* İnsan kırımı.

bakanlar masasında oturuyorlar."

Bunlar Petko D. Petkov'un parlamentoda söylediği son sözlerdi.

Bunların yankısı aynı salonda bir kez daha, yani öldürüldüğünün ertesi günü çınladı. Komünist milletvekili Todor Straşimirov kürsüye çıktı ve faşist hükümetin bakanlarını göstererek, hepsini şu ağır sözlerle suçladı:

"İşte Petkov'un katilleri! Oturuma onlar da katılıyorlar."

Petkov'un öldürüldüğü günün akşamı, Üçüncü Seksiyon görevlisi subaylar o zamanın lüks lokantalarından birinde toplandılar. Yalnız teğmen Radev aralarında yoktu. Ama çok geçmeden lokantanın çifte kanatlı kapısı açıldı, içeri giren Radev alışık bir hareketle ceketinin tozlarını fiskeliyerek ilerledi ve arkadaşlarının arasına katıldı. Sanki hiçbir şey olmamıştı...

Olaydan otuz yıl sonra görülen davanın tutanaklarında şu satırlar vardı:

Savcı: "Akşam siz lokantada yemek yerken, teğmen Radev de geldi; onun tavrında herhangi bir sıkıntı ya da vicdan azabı belirtisi sezdiniz mi?"

Sanık: "O böyle şeylerle pek canını sıkmazdı."

Savcı: "Petko D. Petkov'un öldürülmesiyle ilgili bir şey söylemedi mi?"

Sanık: "Hayır, söylemedi, ama her şeyin başarıyla sonuçlandığı anlaşılıyordu."

Petkov'un toprağa verildiği gün, cenaze alayı onun öldürüldüğü yere (Rakovska ile Moskovska caddelerinin keşiştikleri yer) yaklaşınca, karalara bürünmüş ve iki kat olmuş bir kadın kafileden ayrılarak, oracığa, kaldırım taşlarına diz çöktü. Bu kadın Petko D. Petkov'un anasıydı. Oğlunun kanından, yani kendi kanından hâlâ bir şeyler saklayan taşları elleriyle okşadı, okşadı.

O zamanlar faşistler cinayetlerini işlemekte hâ-

lâ güçlük çekiyorlardı. Zorbalık ve kaba sahtecilikler-le İtalya ufkunda yükselen bir Musolini bile, bu soru-nu çözebilmiş değildi. Yine 1924 yılı ilkbaharında U-nitar (Birleşik) Sosyalist Partisi Genel Sekreteri ve milletvekili Mateoti de parlamentoda faşistleri suçla-mış, yapılan zorbalıkları ve işlenen cinayetleri sayıp dökmüştü. Faşist milletvekilleri onun sözlerini bitir-mesini bekliyemediler:

"Defol İtalya'dan! Senin yerin Bolşevikler Rusya-sıdır!"

Kürsüden inerken, arkadaşlarının kutlamalarına karşılık, Mateoti acı acı gülümsedi:

"Eh artık benim için bir ölüm duyurusu yazabilir-siniz!"

Mateoti bir otomobilde bıçaklanarak öldürülmüş ve ölüsü yol boyunda bir yere atılmıştı. Ama... Ma-teoti'nin bu otomobile nasıl zorla bindirildiğini gören kimseler çıktı. Bunlar otomobilin numarasını almış-lar ve kovuşturma yapılmasını istemişlerdi. Bütün İ-talya ayaklanmış, binlerce insan alanlara çıkmış ve devrimi andıran bir görünüm ortaya çıkmıştı. Mu-solini, bundan ne kadar ürktüğü besbelli ki, halkın önünde bir konuşma yaparak, bu milletvekilinin katlinden ötürü fena halde sarsıldığını ve katillere en ağır cezanın verileceğini söylemek zorunda kalmıştı. Giderek, faşist partisinin genel sekreterliğinden de istifa etti. Ama bütün bunları halkın yatışmasını bek-lemek, başladığı işi daha büyük bir hırsla sürdürebil-mek için yapıyordu. Nitekim, bu olaydan sonra, yirmi yıl daha hep aynı yoldan gitti.

Bulgar faşistleri, böylesine katilleri suçlayacak ve istifa edecek kadar demagog değildiler. Çünkü henüz birkaç ay önce başkaldırarak, gerçek, sınıfsal ve uzlaş-maz bir devrime girişmiş olan bir halk vardı karşıla-rında. Bu halkın duygularıyla belli bir yere dek oyna-

nabilirdi. Kurşunlar vızıldar ve her yerde yangın alevleri yükselirken, güzel sözler ve artistik tavırlar parlaklığını bir hayli yitirirdi. Bununla, Bulgar yöneticilerin her faşizmin başvurduğu araçlara başvurmadıklarını söylemek istemiyoruz. Bu araçlara başvurmasalardı, zaten gerçek faşist olamazlardı. Ama onlara düşen görev çok daha yoğundu. Çünkü "milletin önderleri" olmadan önce, halkın bağrında, ta canevinde yanan devrim ateşini söndürmeleri gerekti.

Savaş Bakanı tanınmış komünistlerin ağzından alınabilecek bilgiye oldukça büyük bir gereksinme duyuyordu. Yenilip ezildiğini ancak hükümet gazetelerinin ileri sürdüğü Komünist Partisi üzerine henüz her şeyi bildiği kanısında değildi. General Vılkov hiç de düşlere kapılmıyor, "bolşevik ejderinin kesinlikle ezildiği"ni aşılamaya çalışan propagandayla gerçek arasındaki ayrımı iyice görebiliyordu.

Yasa-dışı ilân edilen Komünist Partisi'nin yöneticilerinden biri mutlaka konuşturulmalıydı. Sofya sokaklarında kurşunlanan tekcepheci komünistler ve çiftçiler hiçbir şey söyliyemezlerdi. Komünist Partisi'nin örgütleme işleri sekreteri Stanke Dimitrov durmadan ellerinden sıyrılıp kaçıyordu. Yardımcısı Yako Dorosiev'i ele geçirme denemeleri başarısız kalmıştı. Sofya'nın orta yerinde, Doktor Bahçesi kıyısında Üçüncü Seksiyon subaylarınca sarılan Dorosiev, silâhlı bir çarpışmadan sonra, cellâtların eline düşmektense intihar etmeyi seçmişti. Onunla birlikte kovuşturulan öteki komünist, parti askerî örgütü yöneticilerinden olan Marko Fridman, yaralanmış olmasına karşın, yanından geçen tramvaya atlamayı ve ardından koşanların gözünden kaybolmayı başarmıştı.

Polis Müdürlüğü, Parti Merkez Komitesi üyesi ve Sofya örgütü sekreteri Vılço İvanov'un nerede oturduğuna ilişkin bazı bilgiler edinmişti. Savaş Bakanı bu

bilgileri istedi ve Üçüncü Seksiyon görevlilerine Vılço İvanov'u izlemelerini ve tutuklamalarını emretti.

12 Şubat sabahı Vılço İvanov "Rakovski" caddesine çıktı. "Gurko" sokağıyla "Rakovski" caddesinin kesiştikleri köşedeki bayi barakasının önünde gazete almak için durdu. *Lozarski Pregled** dergisini karıştırmaya başladı. Derginin sayfaları arasında, bayi olan kuzeni Tsvetan Panovski tarafından yerleştirilmiş bir parti yazısı vardı. Yazı bu kez ikiye katlanmış küçük bir yaprak kâğıttan ibaretti. Derken, baraka arkasında gizlenen iki kişi ansızın önüne çıkarak iki yanını alıverdiler·

— Kıpırdama! Tutuklusun!

Kurtuluş yoktu. Ama yine de vardı!

Vılço İvanov, koyu elbiseli ve geniş kenarlı şapkaları birbirinin aynısı olan iki sivilin önünden yürüyordu. Piyade Alayının giriş kapısına yaklaşıyorlardı. Nöbetçilerin yanından geçtiler. Peşindeki siviller biraz gevşemiş ve aralarında bir şeyler konuşmaya başlamışlardı. Bu anda Vılço İvanov'un eli usulca paltosunun sağ cebine doğru kaydı. Parmakları arasında avkalayıp yırttığı kâğıttaki yazıyı artık hiç kimse, hiçbir zaman okuyamıyacak, öğrenemiyecekti. Küçücük kâğıt parçalarını cebinden çıkarıp atarken, siviller işin farkına vardılar, ama artık iş işten geçmişti. Birisi kâğıt kırıntılarını topladı. Avucunda bunları evirip çevirerek silik harf izlerine uzun uzun baktı. Sökemedi, Bu harfler belki de çok önemli bir sır gizliyordu, ama tutuklayanlar bunu hiçbir zaman öğrenemediler.

"Kâğıt sır vermedi. Bense hiçbir zaman verecek değilim."

Edebiyatta kahramanlık ne kadar çok anlatılır! Devrimcinin yiğitliği, dayanıklılığı, çelik gücü üzerine yığınla anlatım vardır. O kadar çok ki, artık bu gibi şeyler bizde şaşkınlık uyandırmıyor, düşman eline dü-

* Bağcılık dergisi.

şenin doğal tutumu gibi geliyor bize. Vılço İvanov'un Piyade Alayı'nda "ergen odası" dedikleri odada sorgulanmasına ilişkin pek az belge ve 1954 yılında açılan dava sanıklarının itirafları, çetin, katkısız bir gerçeği gözlerimizin önüne seriyor. Ve ben bu gerçeğe ne kadar derinliğine varabiliyorsam, insanın ve devrimcinin bana verdiği kıvanç duygusu, onun gücü karşısında duyduğum hayranlık o kadar büyük bir güçle ve soluğumu kesercesine beni sarıyor. Ve bana öyle geliyor ki, gerçek yaşama dokunmanın verdiği duyguyu, bir sanat yapıtı bize hiçbir zaman aynı güçle veremez.

Oyuna, karşındakileri yanıltmaya ya da vakit kazanmaya yer yok. Vılço İvanov'u hapsettikleri odada, derme-çatma bir kışla masasının üzerinde bir tomar beyaz kâğıt bütün gün el sürülmemiş duruyor. En üstteki kâğıda, yazılı olarak yanıtlaması gereken sorular iri iri harflerle yazılmış. "Kimler...". "nerede...", "nasıl...", sözcüklerinin ağır bastığı sorular...

Akşam olunca odaya Seksiyon görevlisi subaylar girdiler. Sorgulamayı en yüksek rütbelisi, binbaşı Porkov yönetiyor. Yanıbaşında yüzbaşı Koço Stoyanov duruyor. Ötekiler tutuklunun çevresinde halka olmuş durumdalar.

"Parti şubelerinin yöneticileri kimlerdir?"

"Bilmiyorum."

"Partinizin Askerî Örgütü ne gibi planlar hazırladı?"

"Haberim yok."

"Birlikte çalıştığın kimselerin gizli evleri nerelerdedir?"

"Bunları benden öğrenemiyeceksiniz."

"Yırttığın kâğıtta ne yazılıydı?"

"Bunu da hiçbir zaman öğrenemiyceksiniz."

"Biz hepsini okuduk. Ama senin de doğrulamanı istiyoruz. Buradan sağ çıkmak istiyorsan..."

"Hiçbir şey bilmiyorsunuz ve bilemiyeceksiniz."

Ve işte bu anda Koço Stoyanov onun üzerine atıldı. Boks çalıştığından yumrukları güçlü ve sersemleticiydi.

Tutuklu neden sonra kendine geldi, ve sorgu sürdürüldü. Tutuklu, iskemleye oturmuş, iki yana sallanıyor, etrafındaki çember gittikçe daralıyor, soluması gittikçe zorlaşıyordu.

"Benden hiçbir şey öğrenemiyeceksiniz."

Pencereler battaniylerle örtülmüştü. Kararmış duvarlarda işkencecilerin yabansı gölgeleri kırılıp bükülüyordu. Gaz lâmbasının alevi gittikçe küçülüyor, köreliyordu...

Çareyi bulmuştu: Sonuna dek susmak!

Ama işkenceciler çaresizdiler.

"Geceyarısı yaklaşıyordu. Bütün işkencelere karşın, tutuklu bir tek bilgi vermiyordu. Bunun üzerine, binbaşı Porkov bu işin içinden çıkmanın çaresini göremediğini söyledi ve odadan çıktı. General Vılkov'dan yeni direktif almaya gittiğini anladık."

General de onu beklemekteydi. Ama binbaşı, suratı asık, kaputunun düğmeleri çözük, şapkası altından taşan saçları karmakarışık olduğu halde kapıda görününce, general sinirli bir hareketle parmaklarını çıtlattı. Rapor dinlemeye gerek yoktu. Bu inatçı komünistin ağzından tek sözcük alamadıkları besbelliydi.

"Emirlerinizi bekliyorum, generalim!"

"Gidin, sorguyu sürdürün. Yine öyle susarsa, yapacağınızı biliyorsunuz artık..."

Ve general, savaş alanını yenik olarak terketti.

Savaşı kazanan adamsa, oturduğu sandalyede sallana sallana son gücünü yalnızca birkaç sözcükte toplamıştı:

"Benden hiçbir şey..."

İşkenceciler birdenbire sustu. Biri dışarı çıktı ve çok geçmeden yine döndü. Bir şey getirmiş olmalıydı...

"Bakma arkana!"

Karşısına bir subay dikildi ve kançanağı gözlerle tutukluya baktı.

"Kımıldama!"

Başı üstünde ilmiklenen bir ipin yılan ıslığı işitildi. Kulaklarını çınlayan bir uğultu dolduran tutuklu ciğerlerine son soluğunu çekebildi.

Ve boğulan vücut var gücüyle bir tekme indirdi karşısındakinin kasığına, subay yüzünü acıyla buruşturarak iki büklüm çöktü.

Tutuklu doğrulmuştu. İki yandan ip çekildikçe, gözleri irileşerek sallanıyor ve evrenin tüm havasını sömürmüş olan ölüm gecesinin içinde atabildiği son adımlar, garip, gerçek-dışı, sonsuz bir dansı andırıyordu...

"Hepimiz katıldık Vılço İvanov'un öldürülmesine, altı kişi..."

"Vılço İvanov bir direniş gösterdi mi?"

"Evet, Bu öldürme yöntemini ilk kez uyguluyorduk. Gayet iyi ansıyorum ki, doğrulur doğrulmaz hayalarıma bir tekme attı ve ben dayanılmaz bir ağrıyla... kendimi kaybettim..."

"Sonra?"

"Sonra ölüyü bir gazetecinin evi önüne götürüp attık. Meğer o da pencereden bizi seyrediyormuş. Ertesi gün, gördüklerini olduğu gibi gazetesine geçirdi... İşi böylece bitirdiğimiz zaman, geceyarısı geçmişti, saat üçe geliyordu."

Ertesi gün, Yosif Herbst, gerçekten de "Gurko" sokağına atılan bir ölüden sözetmişti yazısında *EK** gazetesinde açıktan açığa yöneticileri suçluyor ve şöyle diyordu: "Katillerin herhalde cinayetlerinin ortaya çıkacağından ve ele geçeceklerinden korkuları yok. Ter-

* Yankı.

sine... kurbanlarını öldürecekleri güvenilir bir yerleri olduğu, boğdukları adamı getirip atmak için ellerinde modern bir taşıt aracı (otomobil) bulunduğu anlaşılıyor... Cellâtların, zanaatlarının ehli ve bu iş için âdeta kurstan geçmiş kimseler oldukları besbelli..."

Tanınmış komünistin katlinden, yine Yosif Herbst'in yönettiği *ABV** gazetesi de sözetti. Yazı "Cinayet" başlığını taşıyordu. Doğal olarak, bazı şeylerin günlük olay gibi ele alınmasında yadırganacak bir şey yoktu. Haber şöyle başlıyordu: "Şahsın boğularak öldürüldüğü sanılıyor... Boynuna bir levha asılmıştır..."

Ve bu kısa haberin bir de şu son satırlarına dikkat ediniz:

"Cinayetin nedenlerini ve suçluları ortaya çıkarmak için kovuşturmaya başlanmıştır."

Bu Yosif Herbst de, ne kovuşturması, ne suçlusu sayıklardı ki? Sanki bu cinayetten ötürü sorumluluk aramak niyetinde olan mı vardı?

ABV'nin aynı sayısında redaktörün, bir de cellât profesörün** bamteline basan bir karşı yanıtı vardı. Bu iki yazı arasında ilişki olmadığını yalnızca safdiller ileri sürebilirdi. Polis Müdürlüğü'nde Yosif Herbst'le ilgili olarak açılan özel dosyaya, "Başsızlık" başlığını taşıyan bu atak yanıt da eklenmişti.

Bugün, olayların üzerinden bunca yıl geçmiş olsa da, bu kadar içten ve güçlü sözler söylemeyi göze alabilen yiğitliği yeterince değerlendirmek yine de zordur. Karşı yanıt, Tsankov'un Plovdiv'de verdiği bir demeci yorumlamaktaydı.

"Biz, demiş Tsankov, iktidarı keyfî olarak bırakamayız, çünkü bizden sonrakilerin kimler olacağını düşünmek zorundayız." Şimdiki hükümetin kimlerin eline geçebileceği sorusuna, böyle kimseler göremedikleri kar-

* Bulgar alfabesinin ilk harfleri.

** Başbakan Tsankov kastediliyor.

şılığını vermiş Tsankov ve omuzlarını kaldırarak "Kimler olabilir?" diye de sormuş.

Ve gazete şöyle devam ediyor: "Demek ki, Tsankov, iktidarda yerini alacak olanları bilecek, onları değerlendirecek ve ancak bundan sonra iktidarı kendilerine bırakıp bırakmamaya karar verecek! Doğrusu ya, sayın profesörün bu teorisine şaşmamak elden gelmiyor. Ama Başbakanın, iktidarın el değiştirmesine ilişkin bu eleştiriye değmez anlayışları şöyle dursun (ki bunları çürütmek için yalnızca Dokuz Haziran'ı örnek göstermek yeter, çünkü o zaman Stamboliyski ne kendisinden sonrakilerin kimler olacağını görebilmiş, ne de kendisinden sonra iktidara gelenler gibi ardıllarının varlığını aklından geçirmiştir), verdiği demeç kendi partisinin süs edinip takındığı en ilkel demokrasi kavramlarına da aykırıdır."

Karşı yanıtın sonu, yazarın gerçek çehresini kesinlikle ortaya koyuyordu: "Bulgar toplumunun ancak kendisi sayesinde soluk aldığı, kendisi gidecek olursa ülke yaşamının zınk diye duracağı savını, kamuoyumuz ilk kez bay Tsankov'dan işitmiyor. Allaha şükür, Bulgaristan çok daha büyük kişiler yitirdiği halde varlığını sürdürebilmiştir."

Bu yazının Polis Müdürlüğü arşivinde korunmakta olan kupürünü gördüm. Baştan aşağı bütün satırların altları kırmızı kalemle çizilmişti. Altı çizilmedik tek sözcük bırakılmamıştı. Bu başeğmez gazeteci için artık kurtuluş umudu yoktu.

ABV gazetesinin yazgısı böylece kararlaşmıştı.

Ya redaktörünün yazgısı ne oldu?

Durun, olayların üzerinden atlamıyalım.

Vılço İvanov, öldürüldükten sonra da savaş alanını kolay terketmedi. General Vılkov'un isteği üzerine, polis, bu komünist önderinin "sessiz sedasız" gömülmesini emrretti. Sofya işçilerinin cenaze törenine katılmaları özel olarak yasaklanmıştı.

İşçiler bu emre "uydular"; ne miting düzenlediler, ne de cenaze alayına katıldılar. Ama belirli saatte fabrika ve atölyelerden çıkarak, tabutun geçirileceği bütün sokakların iki yanma kordon halinde dizildiler. Ve emekçi sınıfının bu başeğmez evlâdı, kıvılcımlar saçan kızgın bakışların ırmağı üzerinde son yolculuğunu yaptı. Irmağın iki kıyısında, kasketleri avuçlarında dürülü sınıf ve dava kardeşleri onunla sessizce vedalaşıyorlardı.

Parlamento tutanaklarında, Vılço İvonov'un ölümünü hazırlayanların araştırılmasıyla ilgili olarak, yaşayan birkaç komünist milletvekilinin Başbakan ve İçişleri Bakanlığı'na yönelttikleri soru önergeleri var. İçişleri Bakanı Rusev tekrar kürsüye çıkarılmıştı. Ama, gerçek oydu ki, her şey bu kadar açık olduktan sonra, bu bakan ne diyebilirdi? Yoo, öyle değil, onun bu sorun üzerinde yine de "özel" bir kanısı vardı. Rusev, parlamento salonundaki komünistleri ve çiftçileri göstererek şöyle bağırdı:

"Sizler, gayet sığ ve kaba bir masal uydurmak küstahlığında bulundunuz, Vılço İvanov'un güya Sekizinci Polis Karakolu'na çağrıldığı, orada boğulduğu ve sonra sokağa atıldığı savını ileri sürdünüz. Böylesi masal, baylar, böylesi uydurma her şeyden önce kabalıktır, terbiyesizliktir!"

Bu "kabalık", "terbiyesizlik" sayın bakanın çok sevdiği sözcüklerdendi. Bunları, Sgovor'culara alkışlamaları gerektiğini hatırlatmak için, basa basa söylemişti. Bakanın alkışlanmaya ihtiyacı vardı, çünkü güzel konuşma yeteneği çok çabuk tükenenlerdendi. Sözünü şöyle sürdürdü :

"Bir iktidar, birini öldürmek istiyorsa, böyle kabaca hareket etmez. Oysa söylentiler bambaşka: Sizleri ele verdiğinden kuşkulandığınız için, onu kendiniz öldürmüşsünüz... Ölüsünü sokağa atmakla da, hükümeti kışkırtma ve utandırma amacı güdülüyor. Evet, böy-

lesi çok daha mantığa uygundur ve ben de buna inanmak istiyorum."

Burada, Sgovor'cu milletvekilleri, soluk almasını beklemeden, sözcüyü alkışlara boğmakta gecikmediler. Rusev daha da coştu:

"Ama biz kafalarınızı ezmek için hiçbir önlemden geri durmayacağız! Kafalarınızı ezeceğiz! (Alkışlar ve Sgovor'cuların onaylayan haykırışları.)

Bakan artık tam yetenekleri içinde ve kendi suyunda yüzmekteydi. Ama hemen çok durgun, çok daha hain bir sesle komünistlere ve çiftçilere döndü:

"Şu sizin tekcepheniz de nedir ki? Tekcephe bir politik parti değildir, bundan dolayı da biz tekcepheye karşıyız. Ve bu cephenin temsilcileri hangi hata yüzünden burada bulunuyorlar, bilmiyorum!"

Bu da, hükümetin, komünist milletvekillerini parlamentodan çıkarma kararının açıkça çıtlatılmasından başka bir şey değildi.

Ne var ki, komünistlerin parlamentodan çıkarılması (ki sabırsız yöneticilere göre pek de uzun bir işlem), çok daha basit ve kesin araçlardan, yani hemen silâhı dayayıp kurşunlamak, sabunlu bir ipte sallandırıvermek gibi "ham bez, çiğ toprak" işlemlerinden vazgeçilmiş olması demek değildi. Faşistler bu araçları, yalnız "ölü düşman en tehlikesizdir" kesin gerçeğine inandıkları için yeğ görmüyorlardı. Onlar aynı zamanda psikolojik etki arıyorlar, gözüpek olanlara gözdağı da vermek istiyorlardı. Her şey önceden enikonu düşünülmüş ve titizlikle planlanmıştı. Öyle ki, Üçüncü Seksiyon subaylarından sivil giyinmiş biri gösterilen kimseyi öldürüyor, bir grup polis de önceden verilen talimat gereğince, katili aramaya başlıyor, ama ona mutlaka kaçıp kurtulma olanağı veriyorlardı. Biriken seyirciler önünde bu olanağı vermek uygun düşmezse, katili tutuklayıp karakola götürüyorlar, sonra da orada akşamı bek-

liyen katil, rahat rahat çıkıp elini-kolunu sallaya sallaya evine ya da kışlasına dönüyordu.

Vılço İvanov'u boğarak öldürdüklerinden beş gün sonra komünist milletvekili Todor Straşimirov kurşunlandı ve sokakta ölü bulundu. Bu artık sokakta öldürülen dördüncü milletvekiliydi. Sofya gazetelerinin çoğu, bu cinayeti olağan bir şey, olası bir kişisel hesaplaşma falan diye geçiştirdiler. Hükümete yakın olan basın, yine kuralı bozmadan, öldürülen milletvekilinin herhalde komünistler arasında bazı tartışmalara kurban gittiği, fikir arkadaşlarının güvenini yitirdiği gibi beceriksiz imgeleme çabalarına düştü. Ama bazı gazeteler, örneğin *ABV* gibileri, büyük bir cüretle daha başka bir kanı ortaya atmaya, bir şeyler çıtlatmaya çalıştılar. Öyle ya, "Uzayan zincir" ya da "Bir cinayet daha" gibi başlıklar elbet bir çağrışım yapıyordu. Ama başeğmez Yosif Herbst'in polisteki dosyası artık oldukça kabarmıştı, bu manşetlerin söyleyebildiğinden daha ilerisine gidemezdi, dosyadaki belgelere bir yenisini eklemek ateşle oynamak olurdu.

Meclis oturumlarının tutanaklarını karıştırıyorum. Ve sanki Varna milletvekili komünist Todor Straşimirov'un derin, öfkeli, acılı sesini işitir gibi oluyorum. Kırkbeş yaşlarında, düşleme çağını çoktan aşmış, olgun düşünceli bir adam. E, böyle adam tehlikeye doğru gittiğini görmez olur muydu? Ama sapır sapır düşen arkadaşlarının anısı karşısında susmak da elinden gelmezdi.

"Bir bölük aydın öldürdünüz. Niçin?" diye sordu Tsankov'un bakanlarına, "siz ve Varna'daki adamlarınız, ortada devrimden eser bile olmadığı halde, benim çocukluk arkadaşım Dimitır Kondov'u, Varna'da belediye başkanı bulunduğu 17 ay içinde, bizim de yardımımızla, burjuvazinin 40 yılda yapamadığını başaran adamı öldürdünüz!"

Sağdan Sgovor'cu milletvekilleri blokundan sesler yükseldi:

"Bırak propagandayı! Kesin şunun sözünü!"

Ama Todor Straşimirov bunlara kulak asmadan bakanları göstererek sözünü sürdürdü:

"Siz, Bulgar aydınları arasından daha birçoklarını öldürdünüz. Tıpkı Macaristan'da Beyaz Ordu'nun salhaneler kurduğu gibi, Finlandiya'da Beyazlar'ın on bin kadın, erkek ve işçiyi öldürdüğü gibi, Amerika'da komünist hareketinin birçok militanını öldürdükleri gibi, siz de, Tatar Pazarcık dolayında bir Bulgar Orgovanisi yarattınız. İşte rejiminizin gerçek yüzü budur!"

Sgovor'culardan korkunç bir homurtu dalgası yükseldi. Ama kürsüdeki yürekli adam bunu da aşar gibiydi:

"Evet" dedi, "sözlerime son veriyorum, ama Rus ozanının iki dizesiyle:

"Gün gelecek, uyanacak elbet,
Yüce, güçlü, özgür millet!"

"O zaman göreceksiniz ki, o gün, gelecek olan o gün, işçilerin egemenliği, tekcephenin egemenliği, köy ve kent emekçilerinin egemenliği olacak..."

Straşimirov kürsüden indi, ama yerine doğru değil, bakanların masasına doğru yürüdü, elindeki yazılı soru önergesini enerjik bir hareketle İçişleri ve Adalet Bakanlarının önüne koydu. Komünist milletvekili şunları soruyordu:

"Tutuklanan ve hapislerden alınıp götürülen bir yığın suçsuzun nasıl öldürüldüğünü incelemek için ne yapılmıştır? Kovuşturma organlarının ve savcılığın görevlerinin bir süre kaldırılması için polise emir verebilen sorumsuz kişiler kimlerdir? Sayın bakanlar, bu işitilmedik cinayetler üzerinde kovuşturma açılması zamanının çoktan geldiği kanısında değil midirler?"

Bu soru karşısında bir tek çözüm yolu kalıyordu: Mademki komünist Straşimirov bu işitilmedik cinayet-

lerin nasıl işlendiğini anlamak ve sorumsuz kişilerin kimler olduğunu öğrenmekte bunca diretiyordu, öyleyse onlarla karşılaşmasına olanak verilmeliydi!

... Ve Todor Straşimirov'un arkasına, koyu paltolu, elleri cebinde, kimliği belirsiz biri takıldı. Straşimirov "Dondukov Bulvarı"na çıktı. "Serdika" sokağına saptı. Ilıkça bir Şubat günüydü. Sokak kalabalıktı. Burası başkentin göbeği sayılırdı. Vakit, hareketin iyice yoğunlaştığı bir ikindi üstüydü. Bir aralık ,o ne idiği belirsiz kişi, Straşimirov'la bir hizaya geldi ve hemen tabancasını çekip başına yönelterek kurşunu sıktı. Straşimirov düştü ve hemen öldü. Silâh sesi elbette bir kargaşa yarattı. Katil, tabancasını saklamaya da vakit bulamadan, kaçmaya başladı. Ama bu anda beklenmedik bir şey oldu: Birkaç kişi arkasından koşmaya başladılar. Olaya rastgele tanık olan bir subay, katili yakalamayı bir borç bilerek peşine düştü. Katil ileri-geri düşünmedi. Hemen döndü, subaya bir el ateş etti ve kendisini tutuklamak üzere "kendi" adamlarının bekledikleri yan sokağa girdi. Ve onlara teslim oldu.

Bu anda, cinayetin üzerinden daha bir dakika geçmemişti ki, kurşunlanan Straşimirov'un yatmakta olduğu yere Tsankov'un bakanlarından biri yaklaştı. Bu bakan, karşıdaki yapının kapı içine gizlenerek her şeyi baştan sona dek gözetlemişti. Polisler gelip geçen meraklıların ölüye yaklaşmasına izin vermiyorlardı. Bakan, ölenin yüzüne şöyle gözucuyla bir baktı, sonra cilâlı bastonunu eski alışkanlıkla savurarak uzaklaştı.

Burada, cinayetlerin rejisinde karakteristik bir durum ortaya çıkıyordu: Her ünlü hasmın sokakta kurşunlanarak öldürülmesi sırasında, mutlaka bir hükümet adamı da oralarda bulunuyordu! Neden gereksiniyorlardı bunu acaba? Düşmanlarının öldürüldüğünden kesinlikle emin olabilmeleri için mi? Olay beklenmedik bir yön alacak olursa, hemen gereken önlemleri alabil-

meleri için mi? Yoksa yalnızca gergin, heyecanlı yaşantılara pek düşkün olduklarından mı?

Straşimirov'un toprağa verildiğinin ertesi günü, yakınları tekrar mezarını ziyaret ettiler ve doluksayan gözleriyle şuna tanık oldular: Mezarın kara toprak tümseği kaybolmuş, sayısız çelenkler ve çiçeklerle örtülmüştü. Hemen anladılar ki, kahramanın arkadaşları, gizli militanlar, kovuşturulanlar, gündüzleri gizlenenler, gecenin geç saatlerinde, hükümetten gizli olarak, savaş arkadaşlarına son saygı borçlarını ödemek üzere mezarını ziyaret etmişlerdi. Daha ertesi gün de, sonraları da, haftalarca bu mezar hep çelenklerle örtülü kaldı.

Bazan, kahramanın kardeşi Anton Straşimirov da, yalnızca, biraz kamburlaşmış ve düşüncelere dalmış olarak bu mezarı ziyaret ediyordu. Zaman zaman kamçılaşan ve iliklerine işliyen Şubat rüzgârı, içindeki ezikliği, acıyı daha da artırıyordu; bu sessiz söyleşi anlarında, savaşımın değişmez yasalarına, insan ruhunun gücüne, kurbansız dünü ve bugünü olmayan, yarını da olmayacak olan halkın büyük kayıplarına ilişkin nice öngörüler, nice seziler suyüzüne çıkıyordu.

Yazar, kardeşiyle bu sessiz söyleşilerin birinden sonra, ruhunda mezarı kaplıyan çiçeklerin aklığından vuran aydınlıkla, o korkunç cinayet gününden buyana ilk kez kalemi eline aldı. Yetim bir çocukluğu kendisi de yaşamış olmanın duyarlılığıyla, yeğenine, Todor Straşimirov'un oğluna, bir mektup yazdı.

"Babanın mezarından henüz döndüm. Kamelya'lardan örülmüş kocaman bir çelenkle örtülüydü (bütün mezarı kaplıyordu!). Geceyarısı bırakılan bu çelenk, haklı davaları uğrunda babanın da gurur ve özveriyle savaşarak düştüğü nice soylu kişilerin arık ve aydınlık ruhlarının armağanı! Bu gerçek sizin ve bizim gözyaşlarımızı dindiremez, ama bir teselli soluğuyla ruhlarımızı ısıtabilir.

"Ben ilk fırsatta sizi görmeye geleceğim. Ama yalnız sizi ve sizden başka hiç kimseyi! Zira hâlâ perişanım.

"Hepinizi ayrı ayrı ve en çok seni öperim yavrum, çünkü en küçüğümüz sensin, yetimliği en çok ve en uzun süre sen hissedeceksin. Bir daha, bir daha öperim..."

En çıvgın döneminde orakla biçilmiş gibi düşen komünist savaşçı Todor Straşimirov'un ülküce bütünsel kişiliğinin yanısıra, kardeşi Anton Straşimirov'un dramatik kişiliği karşımıza çıkıyor. Düşünsel arayışlarında hem garip zikzaklar yaptığı, hem toplumsal savaşımın yasaları karşısında tam bir çaresizliğe düştüğü görülen bu tedirgin ruhlu adam, halkın yaşamında en kritik, en kesin anlarda ikircimsiz bir özveriyle hemen ondan yana tutum alıyordu. İşçi sınıfının iyimserliğine akıl erdiremediği ve kardeşinin düşüncelerini, ülküsünü paylaşmadığı halde, dramatik olayların ağırlığı altında kalınca, bu düşünceler, bu ülkü karşısında derin bir saygıyla eğiliyordu. Eylül Ayaklanması ve onu izliyen olaylar, Anton Straşimirov'un toplumcu duyarlılığını bir alev gücüyle kırbaçlıyor, kardeşinin ölümünden sonra da bütün bunlara derin bir kişisel acı ekleniyordu. Çevresinde olup bitenlerle daha da ateşlenen keskin kalemi ve sanatsal sözüyle, katilleri nasırlaşmış vicdanlarından mıhlıyan yıldırımlar yağdırıyordu.

"Todor Straşimirov'u, yanılmıyorsam, basın muhabirliği yaptığı İkinci Ordu Kurmaylığı'ndan tanıyorum. Şimdi sağ olsaydı, benim için herhalde birkaç güzel söz söylerdi..."

Bunlar, sanık emekli general İvan Vılkov'un, 1954 Ağustosunda, cinayetlere ilişkin açıklamaları ürpertilerle dinliyenlerin hıncahınç doldurduğu mahkeme salonunda söylediği sözlerdi. Öldürülenlerin yakınları ve Todor Straşimirov'un da akrabaları bu salondaydılar. Sanık Vılkov'un sözleri öyle beklenmedik bir küstah-

lıktı ki, duruşmayı izleyenlerin galeyanı uzun süre yatışmadı. Homurtular, bu kadar uygunsuz biçimde sevgi kazanmaya kalkışan eski cellâdı her yandan kamçılıyor, sıkıştırıyordu.

Evet, öldürülen bir adam kendi katili üzerine ne gibi güzel sözler söyleyebilirdi ki?

Başbakan, 1925 yılının zorlu bir kış günü, general Vılkov'u evine çağırdı. Savaş Bakanı, "devleti ve yasal hükümeti devirmeye kalkışanlar"a karşı savaşın sürdürülmesi için Askerî Birlik'in hazırladığı plan üzerinde Tsankov'a bilgi verdi. Askerî garnizon ve birliklerin komutanlarına gönderilecek çok gizli bir emrin tasarısını da sundu.

Doğal olarak, bu buluşmaya ilişkin ortada herhangi bir tutanak ve belge yok. Aralarında geçen konuşmayı, ancak sanık Vılkov'un tek-tük itiraflarına dayanarak, aşağı yukarı şöyle canlandırabiliriz:

"Eylemimiz darmadağınık, sayın Tsankov! Hâlâ tek-tük kişilerle uğraşıyoruz, oysa bir genel cephe üzere savaşım vermemiz gerekiyor. Bu her savaşın ana kuralıdır!"

Tsankov, Savaş Bakanının tezini tamamen kabul ediyordu. Ama bazı düşünceleri de vardı. Bunun için Vılkov'un Askerî Birlik'teki meslektaşlarının planını sonuna dek dinlemek istedi:

"Garnizon komutanları kentlerde devlet organlarıyla ilişki kuracak ve onlarla birlikte kuşkulu kişilerin listelerini hazırlıyacaklar. Belirli bir anda, merkezden vereceğimiz emir üzerine bunların yokedilmesine başlanacak..."

Profesör, generalin tasarısını elinde tutuyordu. Evet, bu mektubun niteliklerini bir "profesör" havasında inceleyip değerlendirerek, kurumlu, ağır ağır ve her sözcüğe basa basa şöyle konuştu:

"Generalim, senin komutanlara gayet açık ve doğrudan

emir vermek gerek! Şöyle yapacaksın: En yürekli ve en akıllı kişilerin, yani halkın ruh haline en çok etki yapabilenlerin hemen listeleri hazırlansın. Bu kategoriye her şeyden önce aydınların girdiğini kesinlikle kaydedeceksin. Aydınlar denilince kimlerin kastedildiğini de senin komutanlar şıp diye anlayacaklar..."

Profesör, sözlerinin burasında, uzun zaman gizlediği düşüncelerini her açıklayışında eski bir alışkanlık olarak yaptığı gibi, kıs kıs gülercesine sarsıldı.

Tsankov'un içten konuşması generalde şaşkınlık uyandırmıyordu. Bunlar karakter bakımından bambaşka insanlardı. Profesör oldukça küstah, konuşkan ve kendine hâkim olamıyan biriydi. Generalse, kapalı, suskun, dikkatli ve temkinli, işinde tuttuğunu koparan bir adamdı. Olaylar "millî lider" adayı olan bu iki adamı rastgele yanyana getiriyor, ama işledikleri cinayetler ikisi arasında bambaşka bir dayanışma yaratıyordu. Bu, durum, elbette, generalin Çar'la sıkıfıkı olmasına, karşılıklı güvene dayanan ilişkiler kurmasına engel olmuyordu. Ne olur ne olmazdı. Zira bu kaba adam, pek de uzak görüşlü olmayan bu profesör, günün birinde mutlaka kendi başını yiyecekti, Bunu kestirmek güç değildi.

"Başüstüne, sayın Tsankov, aydınlar —buyurduğunuz gibi— ayrıca kaydedeceğiz."

Vılkov kaputunu iliklediı ve aceleyle vedalaştı. Aynı akşam bir başka randevusu vardı. Çar Boris III'ün, Askerî Birlikçe hazırlanan planı, devletin ve tahtın düşmanlarıyla bu kesin hesaplaşma planını onaylaması gerekti. Bundan başka, Tsankov'la yaptığı bu konuşmaya da Çar'ın herhalde ilgi göstereceğini düşünüyordu.

Haritacılık Enstitüsü'nün bencil şefi Vılkov'un (ki o zamanlar henüz albaydı) erdemlerini ilk kez Çar'ın değerlendirdiğini kaydetmenin de yeri burası olsa gerek. Çar onun metanetini, dikkat ve sezgisini beğeniyordu. Ve Çarlığı süresince sık sık Vılkov'un desteği-

ni araması, böylece umut vererek onun bencil planlarını beslemesi rastgele sayılamazdı. Bunlar Vılkov'un yükselmesini kolaylaştırdı. Vılkov'da böyle şeyleri kolay kolay unutanlardan değildi.

Doğal olarak, aralarındaki bu yakınlık, ikiyüzlü kralın, hizmetindeki herkesle ilişkilerinde değişmeksizin çizdiği o inceden inceye hesaplı çerçevenin dışına çıkmıyordu.

"Vılkov, şimdi Üçüncü Seksiyon subaylarının sizin emrinizle, anti-faşistleri öldürmeleri olaylarını anlatınız!"

"1925 Nisanında bazı kışlalarda bazı kimselerin öldürüldüğünü epey sonra söylentilerden öğrendim. Komutanlardan hiçbiri bana bu gibi cinayetlere ilişkin rapor vermemişti." (Salonda homurtular.)

"Sanık Vılkov bir emri hatırlıyor mu? Savaş Bakanı'nın verdiği bir emir, yani Nisan olaylarından önce sizin imzaladığınız emir? Bu emrin bazı yerlerini okuyorum: 'Bütün garnizonlar ve askerî birlikler, yerel iktidar organlarıyla bağlantı kurarak komünistlere ve çiftçilere karşı savaşın yol ve yöntemlerini kararlaştırmalıdırlar. Her şeyden önce, bu ülkülere hizmet edenlerin en yetenekli ve en yürekli olanları, yani aydınlar ortadan kaldırılmalıdır. En kısa zamanda bu kisuçsuz, bütün önderleri yokedilmelidir...'
şilerin listeleri hazırlanmalı, belli bir anda, suçlu ya da

"Bu satırları siz mi yazdınız, Vılkov?"

"Yazılış tarzından açık olarak görülüyor ki, benim üslûbun değildir bu..." (Salonda heyecan.)

"Size bir başka pasaj daha hatırlatabilirim:

" 'Her yakalanan 24 saat içinde yargılanıp idam edilecektir. Asilerin ölüm cezaları yardımcılarının gözleri önünde yerine getirilecektir. Subayların emirlerini dinlemiyenler, hemen kurşuna dizilecektir.

" 'Bu direktifin herhangi bir bölümünü ifşa edenler

ölüm cezasına çarptırılacaktır.'

"Ve nihayet:

" 'Benim yerime ve öteki önderlerin yerine, yukarıda belirtilen ideal uğrunda aynı enerjiyle savaşacak olan ikinci, üçüncü vb. önderler gelecektir...'

"E, bu da mı sizin üslûbunuz değil? 'Size soruyorum, Vılkov!" (Sanık yanıtlamayı reddeder.)

Bunlar mahkeme tutanaklarından alınmış karakteristik birkaç replik. Bu riplikler, suçlamanın şaşmaz oklarından kaçınmak için beceriksizce bocalayan 78 yaşındaki, general kaputlu cellât hakkında belirli bir fikir veriyor: "Cinayetlere ilişkin bana kimse rapor vermemiştir...", "epey sonra söylentilerden öğrendim...", "benim üslûbum değil bu..." Ve elbette 1954 yılındaki sanık Vılkov başka, otuz yıl önceki Savaş Bakanı general Vılkov daha başkaydı. O zamanki gazetelerde sık sık onun resimleriyle karşılaşırdım. Sert, donuk bir yüz, kısık dudaklar, keskin bir bakış... Adam düpedüz "seçkin kişi" örneği, Bulgaristan kubbesi altında vaktinden önce türemiş bir Hitler'di!

Bu adam kendi uydurduğu "tarihsel" bir ödevin, yani Bulgaristan topraklarında utkulu Rusya devriminin esinleyip beslediği Bolşevizmin sargın köklerini kazıma ödevinin tüm ağırlığını general apoletli omuzları üzerinde hissetmekteydi. Sıkı bir düzen, kışla disiplini ve sessiz bir boyuneğme! Onun örnek devlet tasarımları bundan ibaretti.

Ama bu nasıl gerçekleştirilecekti?

Generalin savaşım araçları gayet ilkeldi: Dokuz Haziranda Stamboliyski ve yandaşlarıyla kıyıcı bir hesaplaşma; Eylül Ayaklanması günlerinde başkaldıran işçi ve köylüleri yığınla yoketme, ayaklanmadan sonra sokaklarda insan kırımı; "izsiz kaybolmalar", kişisel ezgi...

Ve bütün çabalara karşın, general, Dokuz Haziran

darbesinden sonra tam iki yıl boyunca yürüttüğü savaşımın gerçek sonuçlarını görememişti. Tutkulu bir kıyıcılık hırsıyla dolup taşan bu adamın, ya yenilgisini kabul etmesi, ya da bir adım daha ileri gitmesi, kesin adımı, son adımı atması gerekiyordu.

Ve Vılkov bu adımı attı.

"En yetenekli ve en yürekli" kişileri, yani toplum ve devlet düzeni konusunda kendisinden farklı düşünenleri ölüm cezasına çarptıran gizli emir yürürlüğe girdi.

Böylelikle, general Vılkov, iradesini yerine getirdiği hükümetle birlikte, kendisini haince teşvik eden Çar'la birlikte halkın düşünce ve duygusuna karşı, onun geleceğine karşı dikilmiş oldu.

Tarihin kendisine karşı dikildi!

Bu ölüm listelerini Polis Müdürlüğü'nün arşivlerinde de, eski İçişleri Bakanlığı'nın ele geçen ve günümüze dek korunan belgeleri arasında da aradım. Bunlardan iz kalmamıştı. Bu listeler herhalde en sıkı gizlilik kuralları gözetilerek hazırlanmıştı ve bunları Askerî Birlik yöneticilerinden ve Tsankov'dan başka bilen yoktu. Hattâ birçok tutuklamalar yapan Polis Müdürü bile, listelerin tümünü görmüş değildi, o yalnızca "tepeden inme" emirleri, aslında Vılkov'un emirlerini yerine getirmekle yetiniyordu. Yalnız eski Sosyal Güvenlik arşivinde izleme ve tutuklamalarla ilgili olarak polis ajanlarına verilen sözümona "görevlerin" dosyalarını buldum. Tutuklama görevleri henüz nispeten az görünüyordu; herhalde Savaş Bakanı'nın emrinde sözü edilen "belirli an" bekleniyordu. Buna karşılık, izleme ve ihbarlarla akıl almaz bir hızla dosyalar doldurulmuştu. Giderek, ajanların izledikleri kimseler hakkında ihbar edildikleri saatler bile kaydediliyordu. İzlenmekte olanların ayırdedici özellikleri bütün ayrıntılarıyla saptanmıştı.

Bunlar yakın gelecekte canlarına kıyılacak olan

kurbanlardı: Öğretmenler ve gazete redaktörleri, doktorlar ve avukatlar, sendikacılar ve parti militanları, yüksek okul öğrencileri ve subaylar, milletvekilleri ve saymanlar... Listelerde yazar ve gazeteciler grupunun özel bir yeri vardı. Onların dosyaları en yüklüsüydü ve en kuşku taşımaz kanıtlarla tamamlanmıştı. Çünkü kullandıkları silâh —söz silâhı— keskin ve amansız olduğu kadar da cılız ve savunusuzdu. Yazılan her satır, hoşnutsuzluğu yalnızca dile getirmiş olsa bile, hoyrat, kaba, kanlı ellerce yoklanıyor, didik didik ediliyordu. Geo Milev'in destanını gördüm: Polisin kırmızı kalemiyle altı çiizlmedik, halka halka işaretlenmedik dizesi kalmamıştı. Bu halkaların ilmeği içinde kalan dizeler. boğulmaktan kurtulma çabasıyla yakınır görünüyor, kâğıdı yakıp kavuruyor ve yaşamın soluğuna soluk katıyordu. Bunlar artık sanatsal söz, ruh, şiir değil, çiğnenen, kıyılan, boğulan yaşamın ta kendisiydi.

Ateşli ozan Geo Milev'in destanının yanında, işçi sendikaları yöneticisi komünist Jeko Dimitrov'un *Rabotniçesko Edinstvo* (İşçi Birliği) gazetesinde çıkan yazılarının kupürleri duruyordu. Bunlar, doğuştan proleter olan bu adamın kendi yaşamı gibi basit ve içten yazılarıydı. Hristo Yasenov'un yeni Petrograd'ı gerçek çizgileriyle canlandıran acılı imgeleriyle gazeteci Nikolay Gramovski'nin ağır ve sert sözlerini içeren parçaları yanyana gördüm. Bir proleter Odisey'i olan Gramovski, Berlin barikatlarından, Rusya Vatandaş Savaşından ve Macar Devriminin kükreyen denizinden geçerek yurt kıyılarına geliyordu. Sergey Rumyantsev'in köylü Bulgaristan'ına hasrettiği acılı şiirlerinin yanısıra, savaşçı kadınlarımızdan Ana Maymunkova'nm ateş püsküren satırları duruyordu. Olağanüstü yetenekli ve dürüst bir gazeteci olan Yosif Herbst'in yazılarının yanında da, Vasil Karagözov'un proleteryal marşları değerine yaraşık bir yer alıyordu...

Ana Maymunkova'nın dosyasında vaktiyle yazdığı

bir mektubun kopyasını da buldum (polis, kurbanlarının kişisel yazışmalarını da izliyormuş). Kızkardeşine yazdığı bir mektup bu. *Rabotniçka* (İşçi kadın) gazetesinden kesilmiş bir yazıya ekliydi. Anlaşılan, ikisi aynı gün polise getirilmişti. Gazeteden kesilen yazı, emekçi halkı soyan ve ezen hükümet aleyhine öfkeli ve dokunaklı bir dille yazılmıştı ve bir savaşçının sarsılmaz iyimserliğini yansıtan şu satırlarla sona eriyordu: "Halkın çıkarlarına hizmet etmiyen bir hükümet, en müthiş terörle de iktidarda tutunamaz." Ya mektup? Mektup, acıklı bir düşünceydi, insancıl bir haykırıştı: "Hayret! Dönüş yok! Tarih, kurbanlarını istiyor. Bu kurbanlara ağlamak, acımak da gerekmez... Biliyorsun ki, enisonu ölüm. Acılı ruhumun dinleneceği durak..."

Bir savaşçının ruhundaki en gizli dramın esintisi, içsel soluğu bu mektuptan yüzüme vurur gibi oldu. Manevi gücün bu boyuneğmez şövalyeleri, kendilerini çirkin ve korkunç bir sonun beklediğini biliyorlar mıydı? Evet, biliyorlardı. İnsan düşünüsü ölümü iteliyor, kabul etmiyor. Bu her düşünen canlı madde için bir yasaydı. Onlar, uzun ve karanlık gecelerde, en küçük bir çıtırdıyla bile irkiliyorlardı; insan yüreği dediğimiz o yepelek, o çaresiz yumrular çırpındıkça göğüs kafeslerine sığmaz oluyordu. Ama sabah olur olmaz, görevin ve haklı dava uğrundaki savaşın coşkun dalgaları onları yeniden kaplıyor, en güçlü ve en doğru protesto sözlerini el kadarcık kağıtta yoğunlaştıran bir coşkuyla soluklari kesilir gibi oluyorlardı. Bu telâş ve korkusuzluk, acı ve başeğmez gurur, bunaltıcı dehşet ve mânevi soyluluk durumlarını bütün ayrıntılarıyla sonuna dek açıklıyabilecek kimse var mı acaba?

Bana kalırsa, yok, olmamış ve olmayacak!

General acele etmekteydi. İktidarın, iktidar hırsının kanlı şarabıyla sarhoş profesörün de acelesi vardı. Varna ve Köstendil'den, Pleven ve Plovdiv'den, Ruse ve

Burgaz'dan, kısacası ülkenin bütün kentlerinden, Savaş Bakanı'nın gizli kanallarıyla, gelecek kurbanların adları bildirilmekteydi. Bir sabah Stara-Zagora kuşatılmış olarak uyandı. Tüm kent sıkı bir asker ve polis kordunuyla sarılmıştı. Yüzlerce "devlet düşmanı" tutuklanmıştı. Haskovo'da belediye kurulu üyelerinden komünist Dimitır Zahariyev kurşunlanarak öldürülmüştü. Bu cinayet haberini *ABV* gazetesine, Haskovo muhabiri Dimitır Hristozov göndermişti. Böylece, babamın adıyla, onun başeğmezler korosuna karışan gösterişsiz protesto sesiyle beklenmedik bir anda karşılaşmak, beni oldukça heyecanlandırdı. Bu habere eklediği yorumda Yosif Herbst şöyle diyordu: "Tahmin edilebileceği gibi, katil yakalanamamıştır."

Bulgaristan topraklarına bir karanlık çökmüştü. Barbarlık devirlerinden süregelen bir kötücül tehlike, bir dehşet kabarıyor, meydan okuyordu. Kızışan havada "en yetenekli ve en yürekli"lerin sesleri dramatik bir parıltıyla alevleniyordu. Halk, eski kurtuluş haydutlarının örneğini ansıyordu. Partinin çağrısı üzerine, Dobruca'dan, her ulusal epopeye yaraşık bir kahramanlıkla Doço Hristov çetesi harekete geçti. Kiskinov ve Tsiporkov çetelerini oluşturan savaşçılar, Sredna Gora dağının haydut patikalarını ham çarıklarıyla uyandırdılar. Todor Grudov'un çeteleri de Stranca ormanları yolunu tuttular. Rodop tepeleri Mitü Ganev'in arkadaşlarına sığınak oldu. Provadiya mağaralarında Kurdoğlu'nun koçakları kamalarını bilemeye başladılar. Asık yüzlü, ama gözkamaştıracak kadar aydınlık ruhlu bir ozan, Georgi Şeytanov, kitaplarını ve tamamlayamadığı şiirlerini biryana bırakıp, nişanlısı Mariya yanında ve bu dünyada kendisine sadık biricik dostları, yani revolveri ve kaması da belinde olarak, Tunca ve Meriç ırmakları boyundaki ormanlara daldı.

Bu savaşa, tarihin uzun sözü esirgiyerek "en önde giden devrimciler" diye tanımladığı kimseler de ka-

tıldılar. Tarih bunda haklıdır da. Ama bunları kınamazdan önce, anıları önünde saygıyla eğilmek borcumuzdur.

Sofya Polis Müdürlüğü, partinin işçilerden topladığı parayla yaptırdığı Halk Evi'ne elkoymuş ve artık yerleşmişti. Proleterler Bulgaristanının "Aslanlı Köprü" başında bunca sevgiyle kurduğu bu kârgir yapı kendi kurucuları için mezardan da korkunç bir yer olmuştu.

17 Şubat günü Sofya polisi âdeta bayram yapıyordu. Elena Giçeva nihayet yakalanmış, gizli eylemine ilişkin sağlam kanıtlar da elde edilmişti. Bu kadına ilişkin ilk bilgiler, Hristo Gülemetov'un Plovdiv'de öldürülmesinden sonra polisin eline geçmişti. Öyle ki, Plovdiv Askerî-devrim Bölgesi'nin bu önderi, düşman kurşunuyla ölmeden biraz önce, not defterinden savaş arkadaşlarının adları yazılı sayfaları koparıp, son bir çabayla yutabilmişti. Ama polisin çağırdığı bir operatör yargıç, ölünün karnını yardı ve kâğıt parçalarını çıkardı. Adlardan birkaçını okuyabildiler. Bunlardan biri Elena Giçeva'ydı. O günden itibaren polis onu adım adım izlemeye koyulmuştu.

Giçeva'yı, evinde gizlenen Atanas Premyanov'la birlikte verdiği dramatik bir çarpışmadan sonra gecenin geç saatlerinde elegeçirebildiler. Polis kordonunu ve piyade alayı kışlasının duvarını aşan Premyanov, arkasına düşenlerin gözünden kaybolmayı başardı ve kurtuldu. Ama evinde parti yöneticilerinin buluşmalarını ve gizli oturumlar yapmalarını sağlayan Parti Merkez Komitesi Askerî Merkezî görevlilerinden Elena Giçeva bu kez yakalandı ve Polis Müdürlüğü'ne götürüldü.

Zengin bir ailenin kızı olarak konfor içinde, piyano sesleri, dokunaklı romanslar ve büyük konularla ilgili konuşmalar arasında yetişen bu otuz dört yaşındaki

zarif kadın, yaşamının son iki gününde acaba neler yaşamıştı? İnsan düşüncesi bunu güç kestirebilirdi. Gazeteler onun eylemine ilişkin en şaşırtıcı tahminler yürütüyorlar, onu nice korkunç gizli planların eylemcisi olarak gösteriyorlardı. Oysa İsviçre'li Mariya İnhelder'le Bulgar Aleksi Naçev'in kızı olan, Zürih ve Münih'te yüksek öğrenim yapan ve *Ravenstvo* (Eşitlik) gazetesinde çalışan Elena Giçeva, her türlü görünür parıltıdan uzak bir parti eylemi yürütüyordu. Ve dikkatle, akıllıca, özveriyle çalışıyordu.

Polis Müdürlüğü'nde yapılan sorgulamanın tutanaklarında Giçeva'nın gelişigüzel söylediği tek bir sözcük yoktu. Poliste geçirdiği iki gün, sessizce yürüttüğü parti eyleminin çok gizli ve bütün yeraltı çalışması kurallarına uygun bir uzantısıydı. İki gün süren sonuçsuz işkencelerden sonra, Giçeva öldü, ama başeğmedi!

Polisin, onun yakalanması üzerine bayram yapması boşunaydı.

Sorgulama boyunca gösterdiği dayanıklılık ve direnci basın da yansıttı. Okuyucularına, yakalanan "büyük bolşevik" kadının ağzından birtakım şaşılası gizli eylem öyküleri yayınlayacağını vaadeden sansasyon düşkünü *Utro* (Sabah) gazetesi, Giçeva'nın ölümünün ertesi günü, yelkenleri indirmiş olarak şu haberi veriyordu:

"Giçeva birkaç kez sorguya çekilmiş, bütün soruları ancak kaskatı susmakla yanıtlamıştır. Söylediği biricik şey şudur:

"Evet, ben bir komünistim. Bana ne sorarsanız sorun, hepsi yanıtsız kalacaktır!"

Giçeva'nın ölümü bu sözü tıpatıp böylece söylediğinin kuşku taşımaz bir kanıtıdır.

Bağnaz general, tüm cephe boyunca saldırıya geçmek üzere listelerini tamamlarken, parti saflarından harekete geçen tek tek savaşçılar, dört duvar arasında

eşitsiz çarpışmaları göze almak zorunda kalarak, herbiri birer meşale gibi yanıp gitmişlerdi. Generalin zoru, "en yetenekli ve en yürekli"lerin bir tekini bile hazırlanan çember dışında bırakmamak için, bunların ağzından bilgi almaktı. Polis Müdürlüğü'nde Dimitır Hacimitrev ve Kosta Şulev gibi komünistler birbiri ardınca ölüp gittiler... Polis, bunlara ilişkin olarak da Elena Giçeva'ya yapılan işlemi tekrarladı, yani "intihar ettikleri" masalını uydurdu. Gerçekteyse, 1954 yılındaki yargılamada saptandığı gibi, ikisi de, Polis Müdürlüğü'nün dördüncü kat tırabzanından aşağı itilmişlerdi.

Polisler, Sofya sokaklarında soluk soluğa kovaladıkları 24 yaşlarındaki hukuk fakültesi öğrencisi Todor Dimitrov'u yakaladılar. Gökte ararken yerde bulduklarıydı bu! Yaptıkları araştırmada, üniversiteli gencin üzerinde bir miktar yabancı para çıktı! İşte nihayet "uluslararası bolşevizmin sağa sola sadaka dağıttığı"nı doğrulayan bir kanıt elegeçirilmişti! Polisler âdeta gözlerine inanamıyorlardı. Ama tutuklanan gencin elinde, bu paranın faşist terör kurbanlarına yardım edilmek üzere uluslararası proletaryaca toplandığını kuşku taşımaz biçimde kanıtlayan belgeler vardı. Todor Dimitrov Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin yardımcılarından biriydi. Nicelikçe küçük, ama proletarya kardeşlik ve dayanışmasının belirtisi olarak büyük bir değer taşıyan bu paranın gereksinenlere ulaştırılmasında partiye yardım ediyordu. Sorgu tutanakları, Todor Dimitrov'un Levski'yi anımsatan yüksek bir mâneviyata sahip olduğunu gösteriyordu. Ama tutuklu üniversitelinin bu yetkin dürüstlüğü polis memurlarının hiç de dikkatini çekmemişti. Savaşta düşenlerin dul ve yetimlerine ait olan bu paralar (ki bu kadarcığı, yardımdan çok dokunaklı bir teselliydi, çünkü bunca babasız aileye yardıma yetmiyecek kadar azdı), bu "bolşevik" paraları doğrudan cellâtların ve onların şeflerinin ceplerine inmişti!

Todor Dimitrov'a sürekli ve sistemli olarak işkence yaptılar. Öyle ya, hükümetin en büyük düşmanı Georgi Dimitrov'un kardeşiydi bu! Ama cellâtlar bu kez de aldanacaklardı. Günler, haftalar geçecek ve bu güçlü, yakışıklı gençten ancak ayakta zor tutunan bir kanlı gölge, atardamarın son atımında, düşüncenin en derin kıvrımında gizlenen dirençli bir irade kıvılcımı kalacaktı.

Bir sabah, ölüsünü koridora çıkardılar. Hep öyle kaskatı susuyordu. Hayır! Arkadaşları, onun son sözlerini, pabucunun bir tekinin pençesine bir kireç parçasıyla yazılı olarak okudular: "Hiçbir şey söylemedim" Bu sözler yetersiz kanıtlarla tutuklananlar için kurtuluş demekti. Ve azgın cellâtların vuruşları altında geçmek bilmiyen saatlerde onlar için aynı zamanda bir örnekti.

1954 yargılamasında, tutukluların başında gözaltı çavuşluğu yapan eski polis memuru tanık olarak duruşmaya alındı. İşte anlatımının özeti:

"Georgi Dimitrov'un kardeşine, müfettiş Pane Biçev'in odasında gayet gaddarca ve insanlığa aykırı biçimde işkence yapıldı. Tüm bedeni mosmor olmuştu. Son gece onu tutukevinin ayrı bir odasına kapattılar. İntihar etmemesi için, ellerinin ve ayaklarının bağlanmasını emrettiler. Bağlandı. Ama o gece Todor Dimitrov ellerini çözmeyi başarmış ve kalorifer radyatörüne kendini asmıştı. Ölüsünü koridora çıkardığımız zaman, sorguya götürülen bazı tutukluların onun ayakkabılarını dikkatle süzdüklerinin farkına vardık. Pençesinde kimseyi ele vermediği anlamında bir şey yazılıydı..."

Todor Dimitrov gerçekten de böyle intihar mı etmişti? Yoksa bu da olağan bir polis düzmecesi miydi?

6 Mart günü Meclisin 57. oturumu vardı. Bu oturumda, Devleti Koruma Yasası'nda değişiklik ve tamamlamalar yapılacaktı. Bu değişiklik ve tamamlamalar, işlediği cinayetlere hiç olmazsa bir yasallık görün-

tüsü verebilmek üzere hükümet için gerekliydi. Özel bir madde (7. madde), "söz, yazı, ya da sanatsal ya da başka basılı eserler yoluyla, halkın tek tek sınıf ve katmanlarına ya da kurulu düzene ve hükümete karşı düşmanlık ve nefret uyandıran, suç işlemeye iteliyen ve böylece ülkedeki hukuk düzenini tehlikeye düşüren" herkesin ağır cezalara çarptırılmasını öngörmekteydi.

Evet, halkın en aydın bölümünü oluşturan kimseleri bedenen yoketme planına böyle bir yasallık kılıfı gerekti.

Aynı gün, oylamadan biraz önce, verilen ara sırasında, yaşayan biricik komünist milletvekili Haralambi Stoyanov biraz hava almak üzere parlamentodan dışarı çıktı. Stoyanov, *Tsar Osvoboditel* (Kurtarıcı Çar) caddesi boyunca yürüyerek, iş paydosunda gezmeye çıkan insan kalabalığına karıştı. Gazete almak için Askerî Klüp (Ordu evi) önündeki barakaya doğru saptı... Bu anda yanıbaşına tanımadığı bir adam dikildi. Dolu tabanca hemen Stoyanov'un şakağına dayandı, patladı ve Stoyanov kaldırıma yığıldı.

Böylece katillerin kirli vicdanlarını alabildiğine rahatsız eden ses kesildi. Vılço İvanov ve Todor Straşimirov'un öldürülmesinden sonra, korkusuzca kürsüye çıkan ve cinayetlerin hesabının sorulmasını isteyen adam da arkadaşlarının âkıbetine uğradı.

Beri yanda Meclisin oturumu sürüyordu. İçişleri Bakanı General Rusev yasada yapılan değişikliklerin biricik amacı olan "asayiş ve huzur"dan söz etmekteydi. Kürsüye tekcepheci çiftçi milletvekili Hristo Boev çıktı:

"Bu yasa tasarısına oy vermemiz isteniyor..." — Sesi ağır ve boğuktu; çünkü eşitsiz savaşın ağırlığını yükümlenmek kolay değildi, ama yine de çetin köylü karakteri üstün geldi. — "Yasa tasarısının ikinci kez okunup görüşüldüğü şu anda Askerî Klüp önünde cançekişen Haralambi Stoyanov'un belki daha ölüsü bile soğu-

mamıştır... Amaçlanan huzur ve sükûna böyle mi varılacak? ... Şimdi de Devleti Koruma diye bir yasa yürürlüktedir, ama Bulgaristan'da kamu ve devlet adamları yine de güvence altına alınmış değillerdir..."

Ağır ağır ve derin bir acıyla söylenen bu sözler kararmaya başlayan salonda dramatik bir suçlama yankısı yapıyordu. Bunlar aynı zamanda son saygı ve ayrılış ânının en içten sözleriydi:

"Haralambi bizim arkadaşımızdır. Beş dakika önce burada aramızdaydı, şimdiyse öldürüldüğü haberi geliyor?!..."

Evet, bunlar Meclis salonunda başeğmiyen vicdanın tek ve çaresiz son parıltılarıydı.

"Devleti Koruma" dedikleri yeni yasa yürürlüğe girdi.

Artık göz hapsinde bulunanların dosyalarına o günden başlayarak katılacak olan her şey cellâtların kanlı terazisinde iki kat ağır çekecekti.

Herbst'in *ABV* gazetesi çıkmaz olmuştu. "Hükümeti aşağıladı" gerekçesiyle kapatılmıştı. "Aşağılama" da ne demekti? Faşist kodamanlarının kanısınca, bu çetin gazetecinin bütün yazıları hükümete saldırının ta kendisiydi!

Herbst'in yazıları elinde olarak Başbakan Tsankov'u gözlerimin önüne getiriyorum: Sözgelişi, sabahın erken saatlerinde, masası üzerinde tütmekte olan kahve fincanına el uzatmadan önce, başbakan hazretleri, titrek parmaklarıyla, zararsız bir alfabetik başlık taşıyan *ABV* gazetesini tutmaktadır.

Önce birinci sayfanın alt sağ köşesine bir göz atar. Orada, Herbst, bir kare içine alınmış olarak, okuyucularına özlü sözler biçimi altında hükümet ve yönetimle ilgili düşünceler sunmakta, tarih ve sosyal ilişkiler üzerinde fikirler yürütmektedir. Sonra hazret ikinci sayfayı açar. Sayfanın en beklenmedik yerinde, eğik harflerle dizili köşecikte, Herbst, ülkedeki bir gün öncenin

olaylarını yorumlamaktadır. Doğal olarak, bu olaylar hükümete ve her şeyden önce hükümetin başında bulunanı "aşağılamak ve alaya almak için" birer vesileden başka bir şey değildir.

Başbakanın kalemi, Herbst'in şu yürekli sözlerinin altını bastıra bastıra çizer:

"Bulgaristan'ı bugün profesörler ve generaller yönetiyor, ki bunlar en büyük onursallık sanlarıdır. Ama yalnızca etiket, bir yönetimin niteliğini, onursallığını bilerlemek için yeterli midir?

"Tam tersine, tepedekilerin bu onursal sanları, spekülâtörler, şarlatanlar ve toplumun tortusu olan kişiler için öyle uygun bir örtüdür ki, bu örtü altında en ağır ve kaba cürümlerini geliştirmek için sereserpe hareket ederler, yönetimin tümünden kuşkuya düşülmesin diye kendi kirli işlerinin herhalde gizleneceğine, cürümlerinin örtbas edileceğine daima güvenirler."

Gazetecinin bu değinmesi "Onursallık ve onursal yönetim" gibi gayet anlamlı bir başlık taşımaktadır. Hükümetin başı, kıvrak düşmanını burada da kurnaz bir davranış içinde yakalamıştır. İlk sözcük, besbelli ki, yalnızca Polis Müdürlüğü'nün pek de anlayışlı denilemiyecek olan "arşivciler"inin gözlerini boyamak için kullanılmaktadır.

Ama, gün gelir, Herbst'in sözleri başbakanın yüzünde sersemletici bir tokat gücüyle şaklayıverir. *ABV* gazetesinde çıkan kısacık bir değinme bile, Tsankov'un toplum önünde kendini derin fikirli ve uzak görüşlü bir devlet adamı olarak gösterme çabalarını birdenbire zavallı aşağılık ve gülünç birer çabaya dönüştürmeye yeter.

Nitekim, Tsankov, bir gün Meclis'te verdiği "büyük" bir demeçte, milletvekillerine, kamuoyuna ve tüm halka seslenerek, "kendi" hükümetlerine saygı göstermelerini, bu hükümetin yerine "vatansız ve sorumsuz unsurlar"ın gelmesine izin vermemelerini istedi. Ertesi

gün, Herbst, ilk sayfanın sağ alt köşesine yalnızca üç cümlecik bir yazı oturtuverdi:

"Ülkenin kurtarılması başka, hükümetin kurtarılması başkadır.

"Ülkenin kurtarılması uğrunda bir hükümet feda edilebilir.

"Ama, hangi hükümetin kurtuluşu uğrunda olursa olsun, bir ülke feda edilemez ve edilmesi doğru olmaz."

Bu kadar.

Ne var ki, ağırbaşlılıkla ve klasik bir onurla söylenen bu sözler, Bulgar hükümetinin başındaki kişiyi çileden çıkardı.

Ve bu kişi ağır yumruğunu kaldırıverdi.

Yumruk bu kez Herbst'in gazetesine indirildi. *ABV* kapatıldı. Ama bu yılmaz gazeteci gerilemek niyetinde değildi: Çok geçmeden *Dnes* (Bugün) gazetesini çıkarmaya başladı.

Yaklaşmakta olan Nisan faciasının karaltısı altında, kalemlerini silâh edinen savaşçıların sesleri seyrelir gibiydi. Ne var ki, hiçbiri teslim olmak, silâhını gönüllü olarak bırakmak niyetinde değildi. Açıkça, dürüstçe, düpedüz yazabilen gazeteler gittikçe azalıyordu. Ama halkçı adaleti savunan gazeteler, varlıklarının son gününe dek, protestoyu, direnmeyi sürdürüyorlardı.

"Hayır, yönetici baylar, şunu anlayın ki, terörle ve yeni yeni zincirlerle, bu mutsuz ülkeye hiçbir zaman huzur getiremiyeceksiniz. Bizlere, dişlerimizle kemirip koparacağımız yeni zincirler değil, gerçek özgürlük ve düzen veriniz!"

Nikolay Gramovski *Rabotniçesko Edinstvo* (İşçi Birliği) gazetesinde yayınlanan yazısında böyle diyordu.

Rabotniçka (İşçi Kadın) gazetesinin sayfalarındaysa, Ana May'ın (Maymunkova yazılarında bu adı kullanıyordu) telâşla ürperen, ama pürüzsüz ve güçlü sesi yükseliyordu:

"Kadınlar kocalarının güvenliği için titriyorlar. Ülkemizi ağır bir politik hava sarıyor. Bu hava yeni yeni dulların, yetimlerin, mezarların habercisi. Ve acı çeken binlerce kadın haklı olarak hükümete soruyor: Bizim şu yorgun toprağımız en nihayet huzura kavuşturulmıyacak mı?"

Yalnız tertemiz vicdanlı, davalarında haklı olduklarına derinden inanan kimselerin sahip oldukları o olağanüstü ruh gücünü düşünüyorum. Nedir istenen onlardan? Susmak. O kadar! Ama bu istenen şey, sanırım en korkunç işkenclerden daha müthişti onlar için. Bu herhalde böyle olmalıydı, çünkü kaçınılmaz bir yol seçimi karşısında bırakılan bu kimseler, alçakça susmaktansa işkenceleri yeğ tutuyorlardı. Parti ve tekcephe gazetelerinde çalışanlardan çoğunun Herbst'teki yetenek ve çok yanlı kalem gücüne sahip olmadıklarını belirtmenin gereği yok. Bu kuşkusuz böyleydi. Şu var ki, böyle dramatik anlarda, bir yalın kalem, bir normal kalem, ama gerçek uğrunda savaşan bir kalem, ne kadar yontulmamış olursa olsun, en yetenekli, ama sesi çıkmayan, yazmayan bir kalemden ölçülemiyecek kadar daha değerliydi. Halkın yaşamında böyle yazgısal anlarda, yetenekleri ve eğilimleri kıyaslamak abesti. Kendi halkın için acı çekmek, savaşmak ve ölüme göğüs germek, en yüksek özveri, en tam yetenek ölçüsüydü.

Ve yeniden, Ana May'ın acılı, kıvançlı, ağlamaklı, sarsılmaz ve özlü sözlerini ansıyorum:

"Ölmek var, dönmek yok!"

Savaş Bakanı, yalnızca bir general emriyle yokedebileceği kimselerin adlarından oluşan tüyler ürpertici koleksiyonunu artık tamamlamıştı. Şimdi yalnız genelgede sözü geçen "belirli an" bekleniyordu. Generalin kafasında birsürü plan kaynaşıyordu. Ve sanırım, kışlalardan birine düzmece bir kışkırtı saldırısı yapılması

ve bunun komünistlere yükletilmesi fikri üstün gelmeye başlamıştı. (Sekiz yıl daha sonra, buna benzer bir fikir bir Alman "führer"inin kafasında da doğacak ve Reichstag'ta "komünistlerin işi" dedikleri yangın çıkacaktır. Öyle anlaşılıyor ki, bütün yeni türeme faşist önderlerinin uzun ve derin düşüncelerden sonra erişebildikleri doruklardan biri de budur.) Bulgaristan führer adayı, komünistlerin "basacakları" yeri bile saptamıştı: Sofya'da Altıncı Piyade Alayı kışlaları "baskın" hedefi olacaktı. Bu fikri Tsankov da desteklemişti. Çar'a gelince, "mademki başka çıkar yol yoktu", generalin dediğine direnmesi hemen hemen olanaksızdı.

İşte tam bu sırada, hükümetin ve bizzat generalin başına birçok belâ açmış da olsa, kendilerine büyük bir sabırsızlıkla bekledikleri eylem fırsatını veren olaylar patlak verdi.

Her şey üç gün içinde oldu!

Nemli bir Nisan sabahı, Botevgrad'dan Sofya'ya bir otomobil hareket etti. İçinde Çar ve eşlik subayları vardı. Arabakonak Geçidi'nin doruğuna varacakları sırada dönüşten biraz önce, bir başka otomobili geçer geçmez, orman yanından ansızın silâh sesleri duyuldu. Otomobil sarsıldı ve şarampola girip yaslandı. Koruyuculardan biri oturduğu yerde vurulup öldü; ötekiler hemen otomobilin arkasına yatarak ateş açtılar ve aralıklı sıçramalarla siper almayı başardılar. Çar'a eşlik edenlerden biri daha — böcekler bilimi uzmanı — şarampola ölü düştü. Çar rastgele kurşun sıkan subayların koruma ateşi altında, gerisingeri, Botevgrad'a doğru koşmaya başladı. İkiyüz metre kadar ötede, Botevgrad'dan Sofya'ya gitmekte olan yolcu otobüsünün motor sesi duyuldu. Subaylar otobüsü durdurdular, yolcuları zorla indirdiler ve otobüse Çar'ı yerleştirdiler. Şoföre hemen geri dönmesini ve en büyük hızla Botevgrad'a doğru sürmesini emrettiler.

Botevgrad'da süvari yüzbaşısı Sarafov ve emrindeki birlik, aynı otobüse bindirilerek, teröristleri izlemek ve yakalamak üzere olay yerine gönderildiler. Ama orada, koruyuculardan birinin ve çeşitli kelebek ve böcekleri dizili mukavva kutuları altında ezilmiş olan böcekler bilimi uzmanının ölülerinden başka olup bitenleri gösterir bir şey bulamadılar. Öğleden sonra, basına şu resmî bildiri verildi:

"Bugün, 14 Nisan, öğleden önce saat 10.30'da, komünist ve çiftçi tekcephesine bağlı 5-6 kişilik bir çete, Arabakonak Geçidi'nde iki otomobile ateş açmış ve arabaları yüz adım kadar önde giden Haşmetli Çar Hazretlerinin eşlik grupundan iki kişiyi öldürmüştür. Üzerlerine ateş açılan eşkiyalar kaçmışlardır."

Hükümet gazeteleri, Arabakonak saldırısına ilişkin olarak elden geldiğince daha ayrıntılı haberler yayınlamakta âdeta yarışıyorlardı. Haşmetli Çar Hazretlerinin "soğukkanlılık ve yürekliliği"nden, bu müthiş anlarda "tüm Bulgaristan halkının mutluluğu adına Haşmetli Çar Hazretlerinin canını kurtaran ilâhi hikmet"ten sözeden yazılar da birbirini izliyordu.

O zaman bu başarısız suikasti herkes kınamıştı. Parti, kendi savaş ilkeleriyle bağdaşmayan bu gibi hareketleri olumsuz karşıladığını belirtmekte gecikmemişti. Herbst'in *Dnes* gazetesi de kanısını kesinlikle şöyle özetlemişti: Bu suikast, hareketleriyle getirdikleri büyük zararı anlamıyan sorumsuz kişilerin işidir!

Şaşırtıcı haberin ilk dalgası henüz yatışmamışken, ertesi gün yeni bir haber yetişti: "Teröristler", Sofya Sgovor Örgütü Başkanı emekli general Georgiev'i öldürdüler. 15 Nisana rastlayan olay apaçık politik bir karakter taşıyordu. İktidar yine çabucak komünistlerle çiftçilerin tekcephesini suçladı. Hükümet, polis ve ordu ayağa kalktı. "Olağanüstü karşı önlemler" alınması kararlaştırıldı. Faşist generalin cenaze töreni, hükümetin "teröristleri, yani komünistleri ve tekcephecileri

dizginleme" kararlılığının gerçek bir gösterisine döndürülmek istendi.

Ertesi gün, bütün iktidar ve ordu ileri gelenleri "Sveta Nedelya" kilisesine toplandılar. Çar, son dakikada gecikeceğini, general için yapılacak âyine kendisi beklenmeden başlanabileceğini bildirmişti. İşte bu anda, yakılan bir kibrit çöpü fitilin ucuna yaklaşmış ve tıslayan bir alev parlamıştı...

Müthiş bir patlama kilisenin duvarlarını sarstı. Kubbe sağır edici bir çatırtıyla çöktü. Havada bir kiremit, tuğla ve kereste kasırgası belirdi, kent üzerinde kapkara bir duman sütunu dikilip yükseldi.

Bu arada Çar'ın otomobili alana çıkan sokağa giriyordu. Çar, kalın ön camdan gördüğü durum karşısında çarpılmışa döndü. Bir şeyler mırıldanmaya çalıştı, ama şoför bir şey söylenmeden de durumu kavramıştı: Arabayı hemen gerisin geri çevirdi; buradan bir an önce ve son hızla uzaklaşmak gerekiyordu!

Patlamanın korkunç yıkımının tepesine çökmesi öngörülenlerden biri olan Çar Boris III, bu kendisine yabancı menfur ve çılgın ülkenin sokaklarında kaçmaktaydı...

1925 yılının 16 Nisan günüydü.

"Suikast öğleden önce saat 11 sularında yapıldı. Ben de kilisede bulunuyordum ve yaralandım.

"Askerî birlikler hemen alanı sardı. Polisler zangocun evini bastılar. Zangoç da suçortakları olan komünistleri ele verdi.

"Öğleden sonra Bakanlar Kurulu oturuma çağrıldı. Bütün tanınmış komünistlerin tutuklanması ve sıkıyönetim ilân edilmesi kararı alındı. Kararın yerine getirilmesi görevi Savaş Bakanlığına, İçişleri ve Adalet bakanlıklarına verildi."

"Partinin bu suikast konusundaki görüş ve tutumunu biliyor muydunuz?"

"Evet. Biliyordum ki, Komünist Partisi'nin bütünüyle ve Merkez Komitesi olarak, suikastle bir ilgisi yoktu. Bu suikast aşırı derecede taşkın bazı komünistlerin işiydi. Komünist Partisi'ne ne kadar düşman olursam olayım, ben o zaman da bu partinin ne kendisi, ne de ülke için yararlı olmayan böyle bir işe girişeceğini ya da böyle bir işi destekleyeceğini hiçbir şekilde olası görmüyordum."

"Peki, bu kanınızı niçin daha o zaman açıklamadınız? Neden bunca suçsuz kimsenin öldürülmesini emrettiniz?"

(Sanık Vılkov'un sorgu tutanağından)

— Sıkıyönetim ilân edilsin. Hemen!

General Vılkov sesinde böyle bir çelik iradeyle üçüncü kez konuşuyordu. Dokuz Haziranda ve Eylül Ayaklanması günlerindeki gibi, şimdi, 16 Nisan 1925'e rastlayan bu feci günde de, vatanı "kurtarma" görevini yeniden yükümlenmesi gereken kişinin ancak kendisi olabileceğini pekâlâ anlıyordu. Bir kolu dirseğinden bükük olarak sargı beziyle boynuna asılıydı. Böyle olağanüstü anda bir generale pek yakışan bir süstü bu. Savaş Bakanı kilisede uçuşan parçalardan hafifçe yaralanmıştı, ama kolunu taşıyan sargılar ona ağır görevler için dünyaya gelmiş ve başlayacak olan kesin savaşı yükümlenmiş bir kişi görünüşü veriyordu.

Bir yanında Tsankov, bir yanında Rusev duruyordu. Başbakan, benzeri durumlarda daima yaptığı gibi iktidarını korumayı amaçlayan bütün hareketleri destekliyordu. İçişleri Bakanı işçen bir tavırla şunu önerdi:

"Bütün bu işle başaçıkabilecek bir adam bulup, hemen görevlendirmeliyiz!"

General hangi "iş"ten sözedildiğini elbette anladı. Ve uzunboylu düşünmeksizin —bütün olası durumlar karşısında önceden hazırlanmış çözümleri vardı— yanıtladı:

"Yüzbaşı Koço Stoyanov."

Rusev bu öneriyi kayıtsız şartsız destekledi:

"Komünistleri ve çiftçileri adamakıllı haklayabilecek adam odur!"

Tsankov itiraz etmedi.

Üçü arasındaki bu konuşma Savaş Bakanlığının salonu önünde geçiyordu. Bakanlar Kurulunun olağan-

üstü oturumu burada yapılacaktı. Bakanlar artık toplanmışlardı. Yalnız, koridorda konuşmakta olan bu üçler pek acele etmiyorlardı.

Vılkov yaverine şu emri verdi:

"Yüzbaşı Koço Stoyanov'u bulun çabucak. Hemen bana gelsin!"

"Başüstüne!"

Yaver merdivenlere doğru koştu.

Bu anda bir sütunun arkasında gizlenen sivilin biriyle çarpışayazdı. Adamın gizlendiği yer, üç bakanın konuştuklarına kulak vermeye iyice elverişliydi. Subay hemen tabancasına el attı. Ama yabancı adam, en ufak bir korku belirtisi göstermeksizin, bu işlerin yabancısı olmadığını anlatan bir gülümsemeyle:

"Beni tanıyamadın sanırım?" dedi.

Yaver hâlâ gülümseyen adamın yüzüne daha dikkatlice baktı.

"Aaa, evet! Şu otomobilin sahibiydiniz..."

Eli birden aşağıya sarktı ve artık saniye kaybetmeden generalin emrini gerçekleştirmek üzere merdivenlere koştu.

Sütunun arkasında gizlenen adam, daha sonra sözünü edeceğimiz "meraklı"lardan biriydi. Eski otomobil ve otomobil yedek parçaları ticareti yapan ve "Ünion Palas" oteli önündeki durakta bekleyen otomobillerden birinin sahibi olan Aleksandır Petroviç, yanılmaz sezgisiyle yine "iş açılacağı"nı anlamış ve büyük bir sabırsızlıkla soluğu Savaş Bakanlığında almıştı. Buranın yabancısı değildi. Koruyuculardan kimse tarafından durdurulmadan, ta Savaş Bakanı'nın salonu önündeki sofaya kadar ulaşmıştı. Burada hükümetin en önemli üç bakanıyla nerdeyse burunburuna gelecekti!

Ve Tsankov, henüz bakanlarına sıkıyönetim ilân edilmesi kararını bildirmeden önce, sefil bir kulak misafiri sıfatıyla da olsa, hükümetin en ileri gelen kimselerinin konuşmasına tanık olabildiğinden ötürü sevinç duy-

makta olan bu piyasa adamı, artık her şeyi biliyordu. Ve bu sevinçle merdivenlerden inmekteydi. Bu adam, general Vılkov'un huzuruna çıkmak üzere soluk soluğa yanından geçecek olan yüzbaşı Koço Stoyanov'a eliyle selâm verecekti. Sonra onun bakanlık binasından çıkmasını bekleyecek, bu işlerin yabancısı olmadığını ve her tür hizmete hazır bulunduğunu anlatan aynı gülümsemeyle onu da durduracaktı:

"Yüzbaşı..."

"Ah, sen misin? Bana gerekli olacaksın. Hem de bu akşam!"

"Nerde?"

"Çok yerde! Telefonla çağıracağım seni. Evde bekle emi?"

"Peki, yüzbaşım..."

Yüzbaşı sokağın alacakaranlığına dalarak, kanlı şöhretinin doğmakta olan yıldızına doğru aceleyle yürüyecek; otomobil piyasasının lütufkâr adamıysa Savaş Bakanlığı önünde biraz daha oyalanacak ve büyük gizini o damga pulu gülücüğünün kenarlarında gizliyerek, ağır adımlarla, Halk Tiyatrosu'nun yüksek sütunları önünde gelişigüzel bıraktığı otomobiline doğru ilerliyecekti.

Sofya üzerine korkunç Nisan gecelerinin ilki çöküyordu.

Yalnız suçlu olanlar gizlenir. Bizim hiçbir suçumuz yok. Niçin gizlenelim? Gizlenirsek, vicdanımızın temiz olmadığını, yapılan suikastte katkımız bulunduğunu itiraf etmiş olmaz mıyız? Hayır, vicdanımız temizdir ve biz iç rahatlığıyla evlerimize döneceğiz... Belki bizi tutuklayabilirler, bir-iki gün ve diyelim ki daha da çok içerde tutabilirler, ondan sonra salıvereceklerdir. İyisi mi, korktuğumuzu belli etmiyelim, sükûnetimizi kaybetmiyelim... En önemlisi, telâş etmediğimizi göstermek...

Ve subay ya da polis çizmesiyle kapı tekmelenip de, kadınlarla çocukların dehşetle açılan gözleri ve kırışan yüzlerine karşı hükümetin pürüzlü sesi "Davranma! Tutuklusun!" diye haykırınca, artık ana-babalar, kardeşler, göğüslerine doğrultulan namlular karşısında gerçekten telâş göstermeksizin dimdik duruyorlardı. İlk tutuklamalarda hükümet memurları alıp götürdükleri kimselerin ellerini bağlıyor ve böylece sokak başında bıraktıkları branda bezi örtülü kamyonlara götürüyorlardı. Ama daha sonra yöntem yer yer basitleştiriliyor, direniş göstermiyenlerin ellerini bağlamaya her zaman gerek kalmıyordu.

Öğretmen Rayna ve Lambi Kandev'lerin evine polisler gecenin geç vaktinde geldiler. İkisini de tutukladılar, ama evden çıkmakta acele etmediler. Bütün odalara baktılar, büyük kitaplık önünde şaşkınlıkla durdular, raflardan birkaç kitap çekip aldılar ve sanki çok kitap okumanın nerelere varacağını anlamak ister gibi bir süre dikkatle evirip çevirdiler. Bu sırada, ev sahibi karı-koca, üçüncü bir polisin gözetimi altında, elleri havada, koridorda bekliyorlardı.

İkisini de Polis Müdürlüğü'ne götürdüler. Kalemde yasanın öngördüğü bütün kurallara göre işlem yaptılar: Eşyalarını kaydettiler ve serbest bırakılınca bunları tekrar alabilmeleri için kendilerine numaralı birer karton verdiler. Rayna Kandeva sorgulu gözlerle kocasına baktı: "Belki gerçekten yakında çıkabileceğiz buradan ha?" Ama Lambi Kandev'in yüzü asıktı.

Sonra... beşinci kata çıkan bitmek bilmez basamaklar! Nereye çıkarır bu merdiven? Selâmete mi, yoksa...

Koridorun başında onları ayırdılar. Rayna Kandeva'ya birinci oda ayrılmıştı. İki polisin gözü önünde vedalaşmak için birkaç saniyeleri vardı.

"Al benim numaramı. Biliyorsun ki, ben buradan sağ çıkmayacağım!"

Lambi Kandev kartonunu karısına uzattı. Elleri

birbirine dokundu... Her şey yalnızca bir-iki saniye içinde oldu, ama bu veda okyaşayışının anısı kadıncağızı bekleyen uzun dulluk yılları boyunca bütün günlerini doldurdu ve ısıttı...

Çöken akşam karanlığı içinde Sofya garında durantrenden Jeko Dimitrov indi. Kendisi kent dışındaydı, ama suikast haberini duyunca hemen evine dönmek üzere trene atlamıştı. Garda her yolcuyu dikkatle süzen polislerin kordonu arasından geçti. Durduran olmadı. Gar alanına çıkınca, tüm kentin kuşatıldığını anladı! Yol arkadaşı Boris Gogov, ona, evine dönmemesini, hükümetin ilk hışmı geçinceye dek, iki-üç gün başka bir yerde gizlenmesini salık verdi. Jeko Dimitrov kararından dönmedi. Arkadaşından şu sözlerle ayrıldı:

"Gizlenmem doğru değil! Buna sebep de yok."

Gecenin geç saatlerinde, tüm ev halkı uykudayken, iki emniyet ajanı kilitli kapıyı vurmaya başladılar. Jeko Dimitrov uyumakta olan iki çocuğunu öptü, karısını kucakladı, sonra gidip kapıyı açtı:

"Evet, Jeko Dimitrov benim!"

İki ajan, onu biraz ötede bekliyen otomobile götürdüler. Polis Müdürlüğü'ne gitti. İlkönce kaleme uğradılar, ve Dimitrov'u da "kayıt" defterine geçirdiler. Bu arada kendisinden önce yazılan Lambi Kandev'in adı gözüne ilişti. Beşinci katın yarı aydınlık koridorundan geçerek, sağ yandaki dip odaya girdiler. İçeride otuzdan fazla insan birikmişti. Kimi oturmuş, kimi yarı uzanmıştı. Bir hücrede otuz kişi!

Jeko Dimitrov kapı dibine, daha önce getirilen Lambi Kandev'in yanına çöktü. Koyu sessizlik içinde kulaklarına bir su şırıltısı geldi: Pencere altında, ilkbahar yağmurlarıyla taşan dere çağıldıyordu. İki arkadaşın elleri sessizce birbirini buldu. Ve Jeko Dimitrov merhaba yerine üzüntüyle fısıldadı:

"Kan gövdeyi götürecek..."

Safdil hayaller, dışarda, bu ölüm evinin eşiği öte-

sinde kalmıştı.

İki adamın birbirine geçik ellerine üçüncü bir el uzandı: Koridorun dibinde bulunan ve pencereleri dereye bakan bu hücreye tıkılanlardan sağ kalacak olan birkaç şanslıdan birinin, Dragoy Koceykov'un eliydi bu.

"Eşim Grigor Kuzmanov, Çiftçi Birliği'nin sık sık adı değişen gazetesinde redaktör olarak çalışıyordu. Tekcephe yanlısıydı ve bu yüzden hükümet onu Stara Zagora'ya sürgün ederek, dört kez Sofya'dan uzaklaştırdı. 16 Nisan günü Stara Zagora polisi tarafından Sergey Rumyantsev'le birlikte tutuklandı. Elleri kelepçeli olarak trene bindirdiler ve Sofya'ya götürdüler. Ertesi gün ben de Sofya'ya hareket ettim. Kocama ve Sergey'e yiyecek ve giyecek götürdüm. Emniyet binasının kapısında birtakım karayağız, sakallı, kaba ve korkunç adamlar çevremi sardı: 'Ne istersin, kadın? Para ver, para istiyor o!' dediler. Bana kocamın para istediğini söylüyorlardı."

Köstendil garında, edebiyat öğretmeni Radivoy Karanov iki polisin eşliğinde perondan geçti. Vagonun basamağında durakladı ve karısıyla vedalaşmak için polis memurundan izin istedi. Saatini çıkarıp karısına uzattı. Parmağındaki yüzüğü de çıkarmaya davrandı, ama karısı hemen elini tuttu:

"Yüzük sende dursun!"

Elleri sevgili karısının gür sarı saçlarını okşadı...

"Çocuğu... öp benim için... Ağlama, yakında döneceğim!"

Kompartımanın penceresinden karısının ağlamaklı yüzüne, saati sımsıkı tutan ve son kez selâmlamak için kaldırmaya güç bulamadığı ellerine yeniden baktı... Kadının beyaz silüeti uzakta küçüle küçüle kaybolunca, her hareketini dikkatle izleyen iki polisin arasına yığılırcasına oturdu. Bakışı, alacakaranlıkta parlayan altın halkaya ilişip kaldı. Bu halkanın iç yanında

karısının adı vardı: 'Yordanka". Ve bir de tarih: "25.1. 1920". Evlendikleri gün...

O anda ceketinin cebinde taşıdığı küçücük taşbebeği ansıdı. Kızı Zoya'ya doğum günü armağanı olarak vermek için aldığı taşbebek.

Kızcağız bu armağanı boşuna bekleyecekti.

Çocuğun düşleri de babasıyle birlikte yarının bilinmezliğine doğru yolculuk yapacaktı...

Temiz giyimli, sevimli yüzlü, bakışında hoşgörü, hüzünlü bir alay okunan ellilik bir adam, Polis Müdürlüğü'nün kapısından içeri girdi. Onu gören kalem şefi ilk anda şaşırdı ve önemli bir kişiyi karşılama davranışıyla sandalyesinden kalktı. Ama girenin bileklerindeki kelepçeyi ve iki yanını alıveren polisleri farkedince şef rahatladı: Bu adam da olağan bir tutukluydu!

Olağan mı?

Giren tutuklu yabancı, adını hecelere basa basa söyledi:

"Yosif Herbst."

Beşinci kata doğru merdivenleri çıkmaya başlamadan önce, hiçbir partiye bağlı olmayan bu ünlü gazeteci, mozaikte belirgin beş köşeli yıldıza basıp geçti. Ve yukarı doğru devam etti...

Temelko Nenkov'un zinciri taş basamaklarda şangırdıyordu. Pernik polisine göre, ondan daha büyük devlet düşmanı yoktu, bundan ötürü de en ağır zincire vurulmuştu. Madenciler Sendikası önderi ve eski milletvekili bu soğuk demir halkaları sanki inadına savurmaktaydı. Hücreleri tıklım tıklım dolduran işçiler kulak kabartmışlardı: Bu Krali Marko * da kimdi acaba?

Ama kulak tırmalayan şangırtılar sorgu yargıçlarına engel oluyordu. Aralarından biri kızgınlıkla odasından fırladı ve bağırmaya başladı:

"Yeter be, kes şu şangırtıyı artık!"

Prangaya vurulmuş olan Nenkov söyliyecekleri işi-

* Bulgar halk edebiyatında efsaneleşmiş dev güçlü bir kahraman.

tilebilsin diye şangırtıyı biraz kesti:

"Çözün şu zincirleri, şangırtı hemen kesilir!"

Ve daha geniş adımlarla, daha çok şangırdatarak yukarıya çıkmaya devam etti.

Hristo Yasenov'un kapısını sabaha karşı saat dörtte çaldılar. Ozan kapıyı açarak, kendisine doğrultulan namlu ve süngüler karşısında kalınca, polisler, âsi ve gizli örgütçü olarak düşündüklerinden çok farklı buldukları bu olağan yüzlü, ufak-tefek, sıska adamı şaşkınlıkla süzdüler. Çalışma masası üzerinde bir tomar beyaz karton vardı. Araştırma buradan başladı: Bunların, resim öğretmeni Yasenov'un, birkaç gün sonra yapılacak okul sergisine en uygun ve yaraşık olanları seçmek üzere okuldan eve getirdiği öğrenci resimleri olduğu anlaşıldı. Sonra kitaplık dolabını açtılar ve birkaç rusça kitap buldular. Ama bunların Brüsov ve Balmont diye birilerince yazılmış şiirler olduğunu anlayınca, düş kırıklığına uğrayıp bir yana fırlatıverdiler.

Ozan, onları, her şeyi anlayan hüzün dolu gözlerle seyrediyordu.

Ellerine o soğuk demir bilezikleri takarlarken, boğuk bir ahla göğüs geçirdi. Hayır, başına gelecekleri düşünerek hayıflanma değildi bu. Kabaca büktükleri kolunda, sekiz yıl önce 42. Alay subaylarından biri olarak "çar ve vatan uğrunda" kahramanca savaşırken aldığı kurşun yarasının ağrısı depreşmişti...

"Onu 1952'te muhtar aldı. Daha doğrusu, muhtar istiyor diye köy bekçilerinden biri alıp götürdü. Sonra, sırtında yalnızca bir gömlekle çalışırken alıp götürdüklerinden, bari ceketini ve şapkasını ulaştırayım dedim. Zavallının bir ayağı sakattı. Memurlara tutukluların nerde olduklarını sordum. Onlar da, aha Spas burada, dediler. Mahzene doğru dolaşıp seslendim: Spas, burada mısın be? Buradayım, dedi, buraya attılar işte! Pencere dibine çömeldim, ağlamaya başladım. Çok bozulmuşsun be Spas, sana ne yaptılar? dedim. O zaman başından ge-

çenleri anlattı. Dün gece burada değilmiş, başka yere götürüp bir deliğe tıkmışlar. Ne oturabiliyor, ne de dikilebiliyormuş. Tüm gece tek ayak üstündeymiş...

"İkindiyin, saat dört sıraları hepsini alıp götürdüler. Götürenler arasında bir de asker vardı. Spas'ın bastonunu yetiştirecek oldum, o asker izin vermedi, bastonu elimden aldı, ben veririm, dedi. İşte böyle, istihkâm taburuna dek arkalarından bakıp kaldım. Oraya dek izlerini biliyorum. Ondan öteye izlerini kaybettim..."

Spas Vuçkov, köy bekçisinin ve pek kurumlu tıfıl bir subayın gözetimi altında tozlu yolda topallıya topallıya ilerliyordu. Biraz sonra yol kente doğru inmeye başlayacak, köy bayırın arkasında kalacaktı. Spas başını çevirdi ve bastonunu kaldırıp salladı. Ve yolun ta öbür ucunda karısının bir eliyle başörtüsünü sıyırdığını ve havada sallıyarak karşılık verdiğini farketti. Bir kolunda çocuğu vardı. Birbuçuk yaşında bir bebekti henüz. Üç yaşında olan büyüğü, anasının eteğine sarılıyordu. Biraz daha geride, köy kurulu önünde, muhtar ve çevresindeki öteki memurlar, merdivenin taş basamaklarına oturmuş, uzaklaşan kafileyi seyrediyorlardı. Havada sallanan bastonu görünce kıpırdadılar ve muhtar hemen ayağa kalkarak el sallamaya başladı. Ama yumruğu sıkılı bir el sallamaydı bu. "Görürsün sen!" gibilerden...

İstihkâm Taburu'nun giriş kapısı önünde, o tıfıl subay, kamyonun branda örtüsünü kaldırdı. Spas Vuçkov kamyona tırmanmaya çalıştıysa da, yapma tahta bacağı demir pervazlı kanattan çaresizce aşağıya kayıyordu. Birkaç kez hoyratça ite-kaka yardım ettiler de, kamyonun katranyağına doygun tahtaları üzerine yüzükoyun kendini atabildi. Sonra hızla çekilen ipler, ardında kalan brandayı indirdi.

İşte, Sofya'nın Slatina mahallesinde yetişip büyüyen, Çiftçi Birliği üyesi, devletin düşmanı ve komü-

nistlerin kafadarı Spas Vuçkov'un kanlı serüveni böyle başlıyordu.

Nalçalı çizmeler hücremizin kapısı önünde durdular. Kapı gürültüyle açıldı ve bir cep fenerinin kırmızı ışınları elbiselerimize yapıştı, birbirine örülen bedenlerimizde dolaşmaya başladı. Yüzlerimizi arıyorlardı.

Haydi, vakittir!

Subaylar yüzlerinde kara maskelerle hücrelere girdiler. Konuşmuyor, içerdekileri sopalarla dürtüyorlardı. Önceden belirledikleri kurbanı bulunca, sopayla kafasına dokunuyorlardı. Böylece verilen işaret üzerine, arkalarında duran polisler tüfeklerini doğrultarak öne geçiyorlardı.

"Kalk bakalım. Çabuk!"

Tutuklu kalkıyor, sırtına dayalı tüfek namlusuyla itilerek koridordan geçiyor, merdivenleri iniyor ve... dışarı çıkıyordu. Serin gece havasını içer gibi ciğerlerine çekiyor ve şaşkın şaşkın iki yanına bakıyordu. Nereye? Yaya kaldırımına yanaşan, yapraklanmış ağaçların gölgesindeki kamyoneti henüz farketmiyordu.

Onu dipçikle bu kamyona doğru yöneltiyorlardı. Arkasındaki iki asker tarafından itilerek arka basamağa güçlükle basıp içeri tıkıldı ve kamyonetin içinde sessiz bir insan duvarına dayandı.

Arkasından gelenler de böylece ona dayanacaklardı. Bu canlı yaslanışları yaşamla, kavga arkadaşlarıyla son temas olarak hissedecekti...

Kamyonet, son köşeciği de dolunca, motor çalışmaya ve onları gece uykusuna dalmış kentin ıssız sokaklarından geçirmeye başlıyacaktı.

"Bu işi neden gece yapıyordunuz?"

"Gizli kalsın diye."

"Kimden gizliyordunuz?"

"Herkesten."

"Halkın gözü önünde yapmaya cesaretiniz var mıydı?"

"Hayır. Halkın gözü önünde yalnız bir şey yaptık: İlk Eylül olayını!"

"Öteki işleri de gece karanlığında ha?"

"Gece karanlığında, çılgınlık içinde..."

(Sanık Toma Prendov'un sorgu tutanağından)

Yüzbaşı Koço Stoyanov'un cellâtlar grupu hemen aynı günün (16 Nisan) akşamı harekete geçti. Polisle herhangi bir anlaşmazlık olmasın diye, yüzbaşıya uygun bir görev de verilmiş, kendisi Sofya Polis Komutanlığına atanmıştı. Bu karar, daha, iki bakanın, Vılkov'la Rusev'in, Savaş Bakanlığı'nda onu "bu işi başarabilecek" kişi olarak düşündükleri zaman alınmıştı. Yüzbaşı Koço Stoyanov'un yardımcıları, Savaş Bakanlığı'na bağlı Üçüncü Seksiyon subayları arasından seçilmişti. Bunlar, "kara işler"i gören profesyonel cellâtlar gibi düşük tiplerden ve tüccar-şoför Aleksandır Petroviç gibi büyük heyecanlar düşkünü kimselerden oluşan bir gruptu.

1954 yargılamasında, sanıklar, Koço Stoyanov'un bu cellâtlar grupunun tüm eylemini örgütlemede oynadığı rolü belirteceklerdir. Onun emri üzerine, Harp Okulu, Birinci Piyade Alayı, Topçu Alayı, Muhafız Alayı gibi belirli eylem yerleri olan birkaç yardımcı grup oluşturulmuştur. Her yardımcı grupun Üçüncü Seksiyon subaylarından bir yöneticisi, ayrıca "ilmikçi usta"sı şoförü ve ne kadar acayip olsa da birbirlerini "bulut" diye çağıran sakallı "kara işçi"leri vardır.

Yüzbaşı Koço Stoyanov'un doğrudan doğruya kimin emri altında çalıştığı sorusuna sanıklar şu yanıtı vereceklerdir: "Askerî Birlik'in Vılkov, Rusev, Lazarov ve Damyan Velçev tarafından temsil edilen Merkez Yönetimi'nin emri altında."

Yalnız sanık Vılkov, kışlalarda olup bitenleri "daha sonraları, söylentilerden" öğrendiği yanıtını verecektir.

Brandalı kamyonetler gece yarıları ıssız sokaklardan geçerler. İçlerindekiler ne yana götürüldüklerini boşuna kestirmeye çalışırlar. Önlerine beklenmiyen dönüşler çıkar. Kamyonetler henüz tekerlek değmedik kaba yollara saparlar...

Onları ot bürümüş bir avluda kışlaya benzer yüksekçe yapıların yanında indirirler. Buraya kamyonet arka kapıdan girmiştir. Çevrede yalnızca alçacık barakalar ve çöp yığınları vardır. Tutukluları, herhangi bir komut vermeden, yalnızca tüfeklerle iterek önlerine katarlar. Ve hepsi de sallanıp duran yarı-örtülü bir fenerin ardından yürürler. Taş merdivenlerden inerek küf kokan nemli bir yere girerler. Belki de bir depodur burası. Tabanı kum ve toprak.

Kapının üst yanına asılan fenerin sarımtrak ışığı altında tutuklular birbirlerini görürler. Aşağı yukarı otuz kişilik bir grup olduklarını farkederler. Olup bitenleri birtürlü anlayamazlar, bakışlarıyla "ne oluyor?" diye sorar dururlar.

Birincisi, kapıya en yakın duran, iki asker tarafından dışarıya çıkarılır. Ayak sesleri yavaş yavaş kaybolur. Açılan bir kapı gıcırtısı işitilir. Anlaşılan, komşu bölmenin kapısıdır bu. Sonra bütün sesler kesilir. Çok geçmeden, ikinciyi almaya gelirler...

"Tutukluları nasıl öldürdüğünüzü burada, mahkeme önünde anlatınız!"

"Tutuklu anti-faşistlerden biri getiriliyordu ilkin iki asker tarafından. Bir iskemleye oturtuluyordu. Karşısına 'sorgu'yu yürütecek olan başka bir asker oturuyordu. Tutukluya adını ya da örneğin parmağındaki yüzüğü nereden aldığı falan gibi önemsiz şeyleri sorduğu sırada, bu askerin verdiği işaret üzerine, önceden hazırlanan iki kişi bir çadır ipinin ilmiğini boynuna geçiriyorlar, iki ucundan aykırı yönlere çekmeye başlıyorlar ve tutuklunun yüreği duruncaya dek bunu sürdürüyorlardı. Onu sorguya getirenler dizlerinin iki yanında

dikiliyorlar ve çırpınmaya başlayacak olursa, üzerine çullanmaya hazır bulunuyorlardı. İlmiği tutuklunun boynuna geçirmelke görevli kimseler, öldürecekleri kişinin dikkatini çekmemek için daima arkasında yer alıyorlardı.

"Öldürülen anti-faşistlerden bazılarının işlem sırasında fizikçe daha güçlü çıktıkları ve ayağa kalkmaya çalıştıkları oluyordu; ipin iki ucuna daha fazla insan yapışıyordu. Boğulanların ölüleri hemen kaldırılıyor, henüz sıcakken ve bükülebilir durumdayken çuvallanıyordu. Çuvalın ağzı da çuvallanmış olanı boğmakta kullanılan iple bağlanıyordu. Bir de, ne olur ne olmaz diye, boğulanların boğazlarını kendi bel kayışlarıyla sıkıyorduk. Ölüler çuvallanmadan önce, Kara Yüzbaşı (Nikolov) ve Lüben Mollov herbirinin üstünü-başını araştırıyorlar, para ve ziynet olarak ne bulurlarsa alıyorlardı."

(Sanık İliya Kovaçev'in anlatımından)

"Tutuklular önce Topçu Alayı avlusunu çevreliyen duvarın dibine bırakılmışlardı. Sonra onları birer birer odamsı bir yere götürmeye başladılar. İçerisi karanlıktı, bir gaz lâmbasından başka ışık yoktu. İdamlara burada başlandı. İnfazlara hepimiz, bütün hazır bulunanlar katıldık."

"Siz de içinde, öyle mi?"

"Ben de. Ama ansımıyorum. İş geceler boyunca sürdüğünden, hangi gece kimin ipini çektiğimi ansımıyorum..."

"Tabloyu daha ayrıntılı anlatınız!"

"Daha kısa dememiş miydiniz?"

"Daha kısa derken, bu ayrıntıları kastetmedim."

"Ayrıntıları ansımıyorum, ama tabloyu anlatmaya çalışacağım. İçeri gireni oturtuyorlar, kendisiyle önemsiz şeyler konuşmaya başlıyorlardı. Ve ip ansızın boynuna geçirilerek, iki ucundan en az iki kişi tarafından çekiliyordu.

"Ne kadar sürüyordu bu?"

"Adam başına beş dakika kadar sürüyordu. Sonra ölüler bitişik odaya taşınıyordu. Taşıyanların orada biraz oyalandıklarını farkettim. Ölülerin üstlerini araştırdıklarını düşündüm..."

"Anti-faşistlerin, öldürülmesine Topçu Alayı'ndan başka nerede katıldınız?"

"Harp Okulu'nda, Birinci Piyade Alayı'nda, Muhafız Alayı'nda... Birinci Piyade Alayı'na getirilenler tabancayla enselerinden kurşunlanarak öldürüldü. Birer birer."

(Sanık İvan Kefsizov'un anlatımından)

"Suikastten birkaç gün sonra, Muhafız Alayı subaylarından Grozdanov, Kiril Stefanov, Asen Lekarski, İvan Boyaciev ve ben, Orduevi klubüne çağrılmıştık. İliya Kovaçev gelip bizi aldı ve bir kamyonetle Dördüncü Topçu Alayı'na götürdü. Avluda kamyondan indik ve ben İliya Kovaçev'le birlikte, asacağımız adamı teslim aldım. İpi boynuna geçirdik ve çekmeye başladık.

"Ertesi akşam Harp Okulu'na gittik..."

(Sanık Penço Sarafov'un anlatımından)

"Muhafız Alayı'na kamyonlar arka kapıdan giriyorlardı. Getirilenleri İkinci ve Üçüncü Süvari Bölüklerinin tavlalarından birine sokuyorlardı. Oradan birer birer alınıp koşum takımlarının durduğu bitişik odaya geçiriliyorlar, burada yine ipin iki ucu çekilerek boğuluyorlar ve başlarına küt bir araç indirilerek öldürülüyorlardı. Koşum odasının duvarlarında kan lekeleri vardı."

"Böyle adam öldürmeyi nereden öğrendiniz?"

"Böyle öldürmeyi öğrenmek için herhangi bir beceriye ihtiyaç yoktu."

"Boğduklarınızdan tanıdıklarınız var mıydı?"

"Hiçbiri tanıdığım değildi."

"Peki, öyleyse ne diye boğup öldürüyordunuz onları? İlk kez görüyorsunuz adamları ve hemen boyunlarına ipi geçirip öldürüyorsunuz. Niçin?" (Sanık yanıtlamıyor.)

(Sanık Grozdan Grozdanov'un anlatımından)

"Topçu Alayı'nın yarı-aydınlık binalarında başka gruplar da gördüm. Onlar da işlerine bakıyorlardı."

"Neydi işleri?"

"Aynı iş. Tutukluları alıyorlar ve boyunlarına ilmiği geçirerek boğuyorlardı."

"Biz iş denilince daha başka şeyler anlamaya alışmışız, Örneğin tarla sürmek, çapalamak, nimetler yaratmak. Ama insan öldürüldüğü zaman, bunun adı iş değil, öldürmek olur."

"Bağışlayın. Öldürüyorduk."

(Sanık Kiril Stefanov'un anlatımından)

"Bu insan kırımına katılmadığım bazı akşamlar oluyordu. Hasta karıma bakıyordum. Safra kesesinden zoru vardı ve eczaneden eczaneye ilâç aramaya koşuyordum..."

(Sanık Tsyatko Nikolov'un anlatımından)

"... Derken, mahzenden bir ses geldi. Orası karanlıktı. Elimde fenerle içeri girdim. Basamaklardan indiğim zaman, yardımcılardan biri 'burada bir diri kalan var!' diye bağırdı. Ölülere yaklaştım ve feneri diri olduğu söyleyene doğrulttum. Diri olup olmadığını daha etkili araçlarla anlamaya çalıştımsa da, hiçbir sonuç alamadım..."

"Ne gibi daha etkili araçlar?"

"Ona önce, biz zaferi kazandık ve sen artık serbestsin! dedim. Karşılık versin diye daha başka umutlandırı şeyler de söyledim. Ama ses çıkarmadı.

"Bu arada, yanıbaşımdaki birisi Veliçko amcaya

sordu: Keseyim mi? Sonra bir daha sordu: Yoksa kurşunlayayım mı? Veliçko amca evet dedi. Ve arkasından silâh sesi duyuldu."

(Sanık Stiliyan Toşev'in anlatımından)

"Tutukluları kamyonete yüklettik, biz de bindik ve Dördüncü Topçu Alayı'na gittik. Onları indirip direğe asılı iki fenerin aydınlattığı bahçenin ortasına doğru götürdük. Tam direğin altında bir çukur kazılmıştı. Çukurun bir kıyısında yüzleri duvara dönük olarak hepsine diz çöktürdük. Biz subaylar da beriki kıyısına geçip dizildik. Onları çukurun kıyısında böylece düzenlerken, AEG firmasının bir mühendisi biraz direnmiş, sıranın en sonunda kalmıştı. Bu adamın düşünüş bakımından Çiftçi olduğunu biliyordum. Onunla 1925 Şubatında tanışmıştım. Bir elektrik sobası arıyordum, o da yardımı esirgememiş, bulup getirmişti. Mollov, bana, bu mühendisi bağlamak için kamyonetten bir ip bulup getirmemi emretti. Gidip döndüğüm zaman, tutuklu artık emre boyuneğmiş ve sıraya diz çökmüştü. Tabancalarımızı doldurduk ve tutuklara ateş ettik. Ben sıradaki ikinci adama kurşun atıyordum. Üçer-dörder el ateş ettik. Tutuklular düştüler...

"Dördüncü Topçu Alayı'nda tutukluları kurşuna dizenler şunlardı: Grozdan Grozdanov, Kiril Stefanov, Asen Lekarski, İvan Boyaciev, İvan Kefsizov, İliya Kovaçev, Sava Kutsarov, Lüben Mollov ve Atanas Lazarov.

"Biz ateş ederken, alayın kapısı önünde bir otomobil duruyor, silâh sesleri işitilmesin diye motoru tam gaz çalıştırılıyordu. Birinci Piyade Alayı'nda da böyle bir otomobil vardı. Bu alayın debboylarında da insanlar kurşuna diziliyordu."

(Sanık Penço Sarafov'un anlatımından)

Katiller cinayetlerini kendileri anlatadursunlar. Bu onların işidir. Kaldı ki, yargılama tutanaklarından edin-

diğimiz kanıya göre, soğukkanlılıkla, ayrıntılı olarak ve pek sıkılmadan anlatmasını da beceriyorlar. Gerçekten de, en önemli "işi" bitirdikten, yani cinayeti işledikten sonra, artık onu anlatmak pek o kadar güç olmasa gerek.

Ne var ki, bana onların söylediklerini okumak bile zor geliyor. İdamların tablosunu tasarlamakta bayağı güçlük çekiyorum. Yarı-kısık gemici fenerleri, bunları izliyen insan karaltıları, sonra loş taş mahzenler, tabanları kum döşeli debboylar, aradabir pufurdayan atların tavlaları, pencerelerine battaniyeler çekilmiş ıssız odalar... Ve kaba bir sandığa ya da doğrudan kumlu tabana diken üstündeymiş gibi oturan ve "askerî soruşturma"nın sorularını bekliyen kimseler... Sorgular şaşılacak kadar olağan: "Bu yüzüğü nereden aldınız?" ya da: "Siz nerede doğmuştunuz?" Cellât gruplarından her birinin, önlerinde oturan kurbanlarına "kendine özgü" soruları vardır.

Ve öldürülecek olan, daha yanıtlamak için soluk bile alamadan, tek söz söyliyemeden, önünde oturan subayın ne işareti verdiğini anlıyamadan, kendini korumak için bir tek hareket yapamadan...

Beş dakika!

Yaşam, boğulan bedende hıçkırmakta, boğazı kesen ölüm ilmiği çemberi içinde çırpınmakta, sayısız buzul, kıvılcımlar biçiminde dökülüp dağılmaktadır...

Olup bitenleri belirtmek için gerekli sözleri insanın sözlüğünde bulmak olanaksız. İnsan düşüncesi bu gibi şeyleri kavrayabilecek yapılışta değil. Tıpkı çevremizdeki boşlukta dolaşmakta olan ve belki de bize olağanüstü, uzaysal ölçüde dramatik bir şeyler anlatmak istiyen o imgelenemiyecek kertede alçak ya da yüksek sesleri insan kulağının işitebilecek yapılışta olmadığı gibi...

Bütün bunlardan sonra, sıra öldürülenlerin gömülmesine geliyordu. Sanık Kefsizov'un anlatımına göre,

Harp Okulu'nda öldürülenlerin ölüleri cinayetin işlendiği kapalı manejden, avlunun güney bölümündeki eski atış poligonu yanında hazırlanan çukura çadır bezleriyle sarılı olarak taşınıyordu. Topçu Alayı'nda öldürülenler, askerî kamyonlarla Dırvenitsa deresi boyuna, Samokov şosesinden yüz metre kadar içerde bir yere taşınıyordu. Şoförler, burasını, dördüncü kilometredeki eski handan yön alarak buluyorlardı. Hanın yanından kamyonlar karayoluna sapıyor, derenin kıyısına dek gidiyorlardı. Dere suyunun açtığı oyuklar hazır mezar yerini tutuyordu. Bu oyuklar gündüzleri yardımcı grup larca genişletiliyordu.

Kamyonlar aynı şose üzerinden sekizinci kilometreye de ölü taşıyorlardı. Orada da, şosenin sağ yanında yüz metre kadar içerde, karayolunun yanında bir çukura dolduruyorlardı.

Bunlardan başka, İliyantsi köyü yanındaki askerî istihkâmda birkaç mezarlık daha vardı. Bunlar, eskiden kalma körlenmiş bir kuyu, onun yanıbaşında ek olarak kazılmış bir çukur ve depo olarak kullanılan bir baraka çevresinde küçük küçük çukurlardı.

"Akşamüstü otomobile bindik. Stoyan Taşev sürüyordu. Ben onun yanında oturuyordum. Tutukluyla teğmen Radoykov ve Stoiçkov arkadaydılar. Teğmenler bu adamı yolda, otomobilin içinde boğdular. Nereye gömdüklerini ansımıyorum."

"Nasıldı öldürdüğünüz adam?"

"Ansımıyorum..."

Sorgu tutanaklarının birçok yerinde sanık Prendov'un bu anlattığına benzer nice tablolara rastlanıyordu. Ve öyle anlaşılıyordu ki, o Nisan gecelerinde öldürülenlerden tek tek gömülenlerin mezarları hiçbir zaman bulunamıyacaktı.

Bu kanlı cinayetler tablosu karşısında, bazı kimselerde, belki de birtakım atavik damarlardan sızıp gelen bazı acıklı ve karanlık hisler uyanır. Sağlıksız, kö-

tücül bir merakla (hayır, bu sözcük çok yetersiz!), bilinçaltının önüne geçilmez bir atılımıyla, kişi, her şeyi görmek, öldürme tablosunu yutmak, ipe kendisi de dokunmak ve vargücüyle çekmek ister...

Bu bir hastalık mıdır, yoksa faşiste özgü "normal" bir gaddarlık mı? Cellâtlar grupuna gönüllü olarak Lüben Mollov da katılmıştı. Kendisi o zamanki İçişleri Bakanlığı'nda emekli süvari yüzbaşısıydı. Daha ilk gece hiç sıkılmadan, cellâtlar grupuna katıldı. "Sıkılmadan" diyorum ve bu kadar yumuşak, bu kadar ince bir sözcüğün aklıma nereden estiğine kendim de şaşıyorum. Öyle ya, bu adamınki işkence, öldürme ve yaptıklarından zevk alma hırsıyla yanıp tutuşmaktı. Öldürülenlerin ölüleri yan odaya atıldıktan sonra, Mollov aralarında daha bir süre dolaşıyor, henüz sönmemiş son yaşam kıvılcımları arıyor ve böyle bir şey bulunca, ağır çizmesi ya da demir yumruğuyla eziveriyordu.

Boğduğu, ölümünü tamamladığı, çiğnediği, doğradığı bütün kurbanların gölgeleri, Dokuz Eylül'den sonra herhalde onun odasına toplanacak, üzerine çullanacaklardı. Ve o da dehşete kapılarak, inliyerek tabancasını kavrıyacak ve şakağına dayayıp bir el, iki el, parmağı tetikte donuncaya dek ateş edecekti...

Benzeri hisler, Harp Okulu'nda "bekâr odası" dedikleri bölümde barınan subay İliya Kovaçev'i de sarıyordu. Bir acayip adamdı bu. 32 - 33 yaşlarında bir bekâr. Boş vakitlerini çeşitli böcek ve sinekler evcilleştirmekle geçiriyordu. Odasında mürekkeple işaretlenmiş böcekler geziniyor, incecik ipliklerle kanatları bağlı sinekler sürünüyordu. Geceleri kafayı çekmiş, neşeli olarak dönüyor ve daha kapı eşiğinde bu "evcil" hayvancıklarına tatlı diller dökmeye başlıyordu.

Bir akşam...

"Bir akşam kentten döndüm. Baktım, kapımın kilidi kırılmıştı. Girdim. Odamda kana boyanmış iki battaniye ve birkaç çadır ipi buldum.

"Uzun zamandır tekbaşıma yaşadığımdan, bir cırcır böceğini evcilleştirmeye çalışıyordum. Bu cırcır böceği, masanın altında akşamları dönmemi ve kendisine kırıntı vermemi beklerdi. Ben onu okşardım, o da sanki ötmeye başlardı... Sizin anlıyacağınız, cırcır böceğini de ezmişlerdi..."

Sanık burada biraz sustu. Herhalde, odanın bir köşesinde ezilmiş olan ve sahibinin atacağı kırıntıları bekliyemiyen o zavallı evcil cırcır böceğinin anısıyla sarsılmış olacaktı!

"Odanın kapısı önüne saman serpilmişti. Yer yer kana bulaşık bu samanların üzerinden bir şeyin sürüklendiği belliydi. İzler güney doğuya, Harp Okulu'nun kapalı atış poligonuna doğru gidiyordu.

"Ve ben, onmaz bir hastalığım olduğundan..." (burada susup bocaladı.)

"Ne gibi onmaz hastalık?"

"Çaresiz. Devası yok. Adı "fazla merak" bunun (güldü). Üstelik biraz da içmiştim. Biz süvariler genellikle içmeyi severiz. Bundan ötürü bize sarhoş alayı derlerdi zaten. Demem o ki, izler boyunca yürüdüm ne olup bittiğini anlamak için...

"Anılarımın bundan ötesi biraz karanlıkça...

"İvan Kefsizov'un dersliklerden birine bazı kimseleri soktuğunu gördüm. Odanın pencereleri battaniyelerle perdelenmişti. Şapkalarını kulaklarına dek indirmiş sivil giyimli subaylar, bunlar arasında 'Minerva' otomobiliyle gelen Aleksandır Petroviç, tek sözcükle, tüm sürek avı grupu, tüm cellât takımı buradaydı. Baktım, odanın daha karanlık köşelerinde harıl harıl adam boğuyorlardı. Herkesin işe giriştiğini görünce, Dimitır Radev'le birlikte girişerek ben de birini boğdum. Boğduğumuz adam, şop (yörük) yerel giysileriyle getirilmiş, benevrekli* ve ak gocuklu bir çarıklıydı.

* Dar potur.

"Ertesi akşam, Atü (İvan Kefsizov) geldi bana. 'Haydi!' dedi. 'Yine mi?' diye sordum. Göz kırptı..."

1954 yargılaması boyunca bu İliya Kovaçev en çok adı geçen katillerden biri oldu. 1925 yılının o kanlı Nisan gecelerinde İliya Kovaçev'in bulunmadığı yer, katılmadığı cinayet yok gibiydi. Kurbanları ölüm odalarına götürüyor, ilmikli ipin bir ucundan adamakıllı çekiyor, önüne oturtulan kurbanları "sorguluyor", kurşuna dizilmek üzere çukur kıyılarında diz çöktürülenlere kurşun sıkıyordu...

Yargıçlara ve mahkeme salonunu dolduran dinleyicilere gülümseyen, sinema kameralarıyla fotoğraf makineleri karşısında belirli bir hoşnutlukla poz veren biricik sanık oydu.

Ve bütün bunlar, hep o geceden, kapı kilidinin kırıldığı, cırcır böceğinin ezildiği, samanlar üzerinde meraka değer kan izleri gördüğü geceden başlamıştı!...

Böyle bir şeyin olup olamıyacağı üstüne boşuna kafa yoruyoruz.

Demek ki olabiliyor.

Bu İliya Kovaçev ne de olsa ilkel düşünceli bir adam. "Meraklı katiller" grupu içinde, okumuş kimseler, yaşamın nice alanlarına girme olanağı veren üniversite diplomalarına sahip olanlar da var.

1925 Nisanında tutuklanan komünist militan Lüben Düğmeciev Polis Müdürlüğü'nde beklenmedik bir karşılaşmayı anlatıyor. Koridorda üniversite yıllarından tanıdığı birine rastlamasın mı? Bilimi seven ve profesör adayı olan bu adam polis üniformalıymış. Tutuklu Düğmeciev şaşkınlıkla, "sen burada ne arıyorsun?" diye sormuş. Polis sıkılarak yanıtlamış: "Ben burada çalışıyorum. Kıdemli sorgu yargıcıyım..."

Aleksandır Petroviç de yüksek öğrenimliydi. İlkin, soyadına bakarak onun Sırp ya da Rus kökenli olduğunu sanmıştım. Sonradan Bulgar olduğu anlaşıldı. Genç yaşında ölen bir doktorun oğluydu. On üç yaşında yetim

kalan Aleksandır Petroviç, baba kalıtı emekli aylığıyla yabancı ülkelerde öğrenim görmüş, İsviçre'nin Nuschatel kentinde Ticaret Akademisini bitirmişti. Kendisi 1954 yargılamasında şunları anlatıyordu: "Savaştan sonra babamın evini satıp ticarete başladım. Ordunun açık artırmayla sattığı motorlu araçları alıp onarıyor, sonra da tutturabildiğimiz fiyata satıyorduk. Ama büyük para bunalımı yüzünden, bu ticaret yürümüyordu. Bir otomobil alıp piyasada özel olarak çalıştırmak, yolcu taşımak zorunda kaldım..."

Bu 1921 yılındaki durum.

İki yıl sonra, Petroviç, Üçüncü Seksiyon subaylarından Porkov'u ve Koço Stoyanov'u otomobilleriyle Çamkoru'ya götürdü. Bu iki subay Eylül Ayaklanması'na katılanları araştırıyorlardı. Böylece, Petroviç bu alanda ilk adımını atmış oluyordu. İsyancılar Çamkoru'da Çar'ın sarayını elegeçirme denemesinde bulunmuşlardı. Samokov'dan iki yüzbaşının emrinde kamyonla getirilen bir silâhlı birlik izlemeye koyulmuş, isyancılar da dağa çekilmişlerdi. Otuz kadar da yardımcı katılmıştı bu ceza müfrezesine. Bunlar "koca bulut" dedikleri "voyvoda" Veliçko amcanın emrindeydiler. Asıl adı Veliçko Velyanov olan bu adam, VMRO (Makedonya İç Devrim Örgütü) çevrelerinden ve Vanço Mihaylov'un kendisine "Üsküp voyvodası" sanını verdiği bir profesyonel katildi. En önde yüzbaşıların bulunduğu ve Petroviç'in sürdüğü otomobil, arkasından Samokov silâhlı birliğini taşıyan kamyon ve Sofya piyasasından alınan, Veliçko amcanın "bulut"larıyla yüklü yedi otomobil olmak üzere, tüm bu kafile, önce Samokov'a, sonra Raduil'e, Dolna Banya'ya, Kostenets'e ve Belovo'ya uğradı... Ve geçtiği her yerde, yollar boyunca, süngülerle delik-deşik edilmiş, baltalarla doğranmış isyancı ölüleri bıraktı.

Yığınsal cinayetlerin tabloları şoför Petroviç'in bilincine derinden işlemiş olmalı ki, kilisede bombanın

patlamasından sonra, parke taşlı "Sveta Nedelya" alanı üstünde kara duman bulutlarının hâlâ dağılmadığı saatlerde, kendisine yeniden "iş açılacağını" hiç yanılmadan sezebilmişti. Kendisini aramalarını beklemedi. Günün büyük olaylarından hiçbir ayrıntıyı kaçırmamak için Savaş Bakanlığı'na kendi isteğiyle gitti. Aynı akşam Koço Stoyanov buluşacakları yeri ve saati belirledi. Sözleştiler.

İşçen şoför ilkin kışlalardan Polis Müdürlüğüne subay taşıdı. Sonra öldürülenlerle yüklü askerî kamyonun direksiyonuna geçip Samokov şosesi üzerinden Dırvenitsa deresi boyundaki yarlara ve çukurlara doğru seferler yaptı.

Halk Mahkemesi önünde söylediği ilk söz şu oldu :

"Ben sorgu organları önünde tüm içimi açtım, sizin önünüzde de hiçbir şeyi gizlemiyeceğim, sayın başkan..."

Ve gecikmiş bir pişmanlıkla, yıkılan, boşa giden yaşamını ayrıntılarıyla anlatmaya başladı.

Ama Mahkeme Başkanı onun ağlamaklı itiraflarını hemen kesti:

"Para ödüyorlar mıydı size?"

"Hayır."

"Yani gönüllü çalışıyordunuz?"

'Gönüllü."

"Cinayetlere nasıl katıldığınızı anlatın!"

"Beni buna zorladılar. Topçu Alayı'nda baraka önünde beklerken, içeriye rastgele bir göz attım. Beni gören Koço Stoyanov bağırıverdi: 'Burası tiyatro değil ve seyirciye gerek yok. Tut şu ipi bakalım!' Ve ipin bir ucuna da ben yapıştım."

"Ya ertesi akşam?"

"Ertesi akşam da aynı..."

"Kaç gece?"

"Topçu Alayı'nda iki gece, Piyade Alayı'nda bir gece..."

Aleksandır Petroviç tipinden olan kimseleri, piyasadan gönüllü olarak çıkıp gelen, hizmete katılmaya, büyük oyuna katkıda bulunmaya her an hazır bulunan nicelerini düşünüyorum. Hayır, bu fazlasıyla işçen kimseler, yumuşak ve saydam ellerini ölüm ipinde cellâtların kıllı kaba yumruklarının yanına katmak için, sönmek üzere olan bir yaşamın o tanımsız titreşimlerini hissetmek için can atanlar yalnız bu tipten şoförler değildir...

Entellektüeller piyasasından günün güçlü kimselerine hizmette bulunmayı sabırsızlıkla öneren Petroviç benzeri daha nicelerini düşünüyorum. İşte "toplumsal düzeni bozanlar"ın listelerinde boşluklar bulanlar bunlardı. Bunlar, engelsizce, aksamadan başarı kazanacaklarından, yaptıklarının gizli kalacağından da tamamen güvenli olarak eylem göstermek gibi ele geçmez bir olanak bulmuşlardı ve bu gizli kalma güveni herbirinin isteklerini daha da kamçılıyordu. Rastgele bir ad fısıldamak, kaynak gösterilmesi gereksiz bir ihbarda bulunmak, gelişigüzel bir gazete kupürü, bir kitap, bir şiir derlemesi ortaya atıvermek, o ölüm ıslıklı ilmiğin hemen "devlet yıkıcısı, bolşevik ajanı, sinsi yılan ve yarınki suikastçi"nın boynuna geçirilmesine yetip artıyordu. Kuşkusuz, general Vılkov'un elindeki kara listelerin son sayfaları işte bu gibilerin diktesiyle tamamlanmıştı. Şu anda, Efrem Karanfilov'un *Bulgarlar* adlı kitabından, bu gibilerin karakterlerini çizen şu güçlü sözleri ansıyorum: "Her Motzart'ın ölümü ardında, çoğu kez bir Saliyeri'nin gölgesini buluruz. Bu tür insanlar büyük yetenek değillerdir, ama bunun için de güçlü kimselerden nefret ederler. Silik insanların hasetliği ağır kargaşa günlerinde bir gerçek yaratıcıyı dişlemek için sürüngenler gibi sinsice sokulabiliyor. Yüceliği, aydınlığı, mertliği, cömertlik ve verimliliği yıldırım gibi çarpan kıskançlıktır. Cömert bir verimlilik, kısırlığa, verimsizliğe en ağır cezadır... Ve bir kez daha anlıyo-

ruz ki, gerçek bir yaratıcı öldürüldüğü zaman, çoğu kez, güçsüz, verimsiz ve ün düşkünü bir entellektüel, soluğunu cellâtların soluğuna katmaktadır.

Bu gibilerin bazıları herhalde hâlâ sağdırlar ve belki bu kitabın sayfalarını hissettirmez bir huzursuzlukla karıştıracaklardır. "Okuyun baylar!" diyorum onlara, "bu satırlar sizin için yazılmıştır. Etrafınıza bakınmayın. Belki de sizden önce bir tek hain fısıltıyla müzevirliğini yapmış olan alçakları ansımayın. 1954 yılında mahkemenin sizin için ceza kararı vermemiş olmasıyla da avunmayın. Vicdanınız varsa, eleverdiğiniz kimselerin yüce adlarının aydınlığı altında, uzayan onyıllar boyunca artık yeterince acı çekmiştir. Siz bir iftiracı ve kıskanç adamın çarptırılabileceği en ağır cezaya çarptırıldınız: Kurbanlarınızın ün ve ölümsüzlüğe kavuştuğunu gördünüz. Vicdanınız yoksa, böylesi sizin için daha kötü! Çünkü sizi doğanın kendisi cezalandırmış demektir.

Sabaha karşı saat dörtte, karanlığın en koyu, ama nerdeyse şafak sökeceği sezildiği için de en aldatıcı olduğu sıralarda, yüzbaşı Koço Stoyanov, Dırvenitsa ve İliyantsi dolaylarındaki yarları ve çukurları son kez dolaşmaya başlıyordu. Şoförü Aleksandır Petroviç, ölülerin gömüldüğü yerleri otomobilin farlarıyla aydınlatıyordu. Bu iş bir-iki dakika sürüyor, bu kadarı da her şeyin emirlere göre yapılıp yapılmadığını, kuşku uyandıracak izler kalıp kalmadığını anlamaya yetiyordu. Yüzbaşı, yapılan işlerin kusursuzluğu kanısına vardıktan sonra, usuldan ve uzunca bir ıslık çalıyor ve bu paydos sinyalinden sonra da Veliçko Amca'nın ve öbür "voyvoda"ların "bulut"ları karanlıktan fırlayıp çıkıyorlardı. Kazma, kürek ne varsa, hemen kamyonlara yükletiyorlar, arkasından da kendileri biniyorlardı.

Artık dinlenme zamanıydı. Barakalarda ve kışlaların ağır kokulu ek yapılarında kurşun geçmez uykulara

dalacak ve rahat rahat horlayacaklardı.

Akşamüstü, yüzbaşının buyruğu gereğince, birer birer "Kiril ve Metodi" caddesindeki birahaneye taşınıyorlardı. İçki istiyorlar, ama kendilerini unutasıya içmiyorlar, çünkü yüzbaşının sarhoş "bulut"lardan hoşlanmadığını biliyorlardı. Belirli saatte, birahaneye şapkaları iyice kulaklarına geçik dört sivil giriyordu. usulca. Bunlar Koço Stoyanov, Tsvyatko Nikolov (Kara Yüzbaşı), Lüben Mollov ve her zaman ekmediğin yerde biten Aleksandır Petroviç'ti. Yüzbaşı Koço Stoyanov, o gece yapacakları işleri ve grupları belirlemeden önce, herkese yüzer leva para dağıtıyordu. Mollov ve Nikolov, soykacılıkla edinilmiş saatleri ve başka değerli takıları ceplerinden çıkarıp bir önceki akşam en çok çaba gösterenlere veriyorlardı. Petroviç tüm bu tabloyu kenardan seyrediyordu. Soykacı, kara eller ona doğru da uzanıyor, ama o omuzlarını kaldırıyor ve "ben yalnızca şoförüm" diyordu. Ve o damga pulu gülücüğünü boş yere saklamaya çalışıyordu. Yoksa bu Nisan gecelerinde olup bitenler karşısında sürekli bir heyecan geçiriyor, esrik duygular içinde yüzüyordu...

Paralar, saat ve yüzükler iş bitiriyordu. "Bulut"ların kararmış yüzleri aydınlanıveriyordu. İçkinin ve ceplerinde hoşnutluk veren ağırlığını hissettikleri ganimetin etkisiyle, gözleri daha bir bağlılıkla ve "ağa"ların bütün emirlerini yerine getirmeye daha candan bir hazırlık anlatımıyla parlıyordu.

Hükümete en kara işlerinde yardım eden bu adamlar neyin nesiydiler? Bunlar Vırhovist VMRO örgütünün kan dökmeyi zanaat edinmiş, faşistlikte alıp yürümüş çetecileriydiler. Bunda general Vılkov'un da katkısı az değildi; çünkü VMRO örgütünün en büyük "bulut" sayılan önderi Vanço Mihaylov'la işbirliğine girmek için özel görüşmeler yapmıştı.

Kısacası, general Vılkov'un gizli emri böylece yürürlüğe girmiş bulunuyordu. Yalnızca iki gün içinde

Polis Müdürlüğü ağzına dek tutuklularla dolmuştu. Polis karakollarında da durmadan artan tutuklu kalabalığından soluk alınmıyordu. Yüzbaşı Koço Stoyanov'un infaz grupları, bu eylem için, düşünülebilecek en büyük gerginlikle çalışıyorlardı. Ama onlar da bu kalabalıkla başaçıkacak durumda değildiler. Polis Müdürlüğü'nde bulunan tutukluların bir kısmı Merkez Cezaevi'ne, bir kısmı da Fotinov Okulu'na aktarılmıştı. Boşalan yerler hemen yeni tutuklu gruplarıyla dolduruluyordu. Taşrada tutuklananların Sofya'ya gönderilmemesi, sancaklarda elverişli yapılara hapsedilmeleri için emir verilmişti. "Elverişli yapılar" olarak yine okullar seçilmişti! Ve taşra okullarının dört duvarı arasında da aynı facialar, sorgular, işkenceler öldürmeler tekrarlanmaya başlamıştı.

Ama üçüncü kez doğan kanlı yıldızının parıltısında yüzmekte olan general, artık kişiliği için geniş bir toplumsal çevre, seslenebileceği bir yığın, güvenebileceği bir kamuoyu arıyordu. Verilen gizli emirler sorunun bir yanı, okyanusta yüzen buğdağının su altında kalan en büyük, ama aydınlıktan en yoksun kesimiydi. Generalin artık bir kurtarıcı olarak ulusun karşısına çıkması zamanı gelmişti. Hükümetçe ilân edilen sıkıyönetim, general Vılkov'un iktidar hırsını bol bol besleyen temel ortamı oluşturuyordu. Kendisi şöyle diyordu:

"Aziz subaylar, assubaylar ve erler!

"Artık sabır bardağı taşmış ve Bulgar halkı, tüm çarlık sınırları içinde ilân edilen sıkıyönetim yoluyla, yazgısını kendi ordusuna ve kurumlarına bırakmış bulunuyor. Halk, bizden, yurdumuzda huzur ve güvenliği sağlamamızı, her Bulgar'ın yaşamını ne pahasına olursa olsun korumamızı istiyor..."

Bu sözler Savaş Bakanı'nın 19 Nisan 1925 günlü emrinden alınmıştır.

Üç gün sonra, general Vılkov, parlamentoda kürsüye çıktı. Ve 84. oturum tutanaklarında belirtildiği üze-

re, "yaşa sesleri ve coşkun alkışlarla" karşılandı. Bulgaristan'da sıkıyönetim ilânını öngören buyruk inceleniyordu. General, suikast sırasında aldığı yaranın sargılarını hâlâ atmamıştı (bu sargıların oturuma katılanlara neler telkin ettiğini ansıtmayı fazla buluyorum). Yaralı "devlet kurtarıcısı"nın sesi kesin ve sertti:

"Bulgar ordusu, uğradığımız bu ağır felâket anlarında, halkımızı korumak ve ona daha mutlu bir gelecek sağlamak üzere, özverilikle ve her şeye göğüs gererek yardımda bulunmak istiyor... Ordu adına ve kendi adıma şunu açıklamak isterim ki, oylarınızla bize sevgili halkımızın önünde bu ödevi yerine getirme olanağı verirseniz, cidden mutlu olacağız!" (Sgovorcuların oturdukları yönden şiddetli alkışlar).

Parlamentoda bir tek komünist milletvekili kalmamıştı. "Faili meçhul" kurşunlamalardan sonra, kalanı da 18 Martta parlamentodan kovulmuştu. Bu gereksiz ve gecikmiş bir önlemdi ve kurşunun çok daha büyük bir hızla, çok daha büyük bir güvenle iş gördüğü kanısının doğruluğunu bir kez daha gösteriyordu.

Sıkıyönetim ilânı buyruğunun kabul edilmesinden sonra (ki cellât gruplarının 16 Nisan gecesi kolları sıvamalarından sonra bu buyruk biraz gecikmiş sayılırdı), General, sgovorcu milletvekillerinin şiddetli alkışlarını bir daha kazandı.

"Ordu, her vakit olduğu gibi şimdi de görevini yerine getirmiştir. Ordumuz, herkesin, tüm Bulgar halkının iyiliğini düşünüyor ve uyanık bulunuyor. Nitekim, 9 Haziran'da da görevini böylece yerine getirmiş olmakla kıvançlıdır..."

General, fırsattan yararlanarak, bu sözlerle iki yıl önceki hizmetini de ansıtıyordu. Böyle şeylerin unutulmaması gerektiğini anlatmak istiyordu.

Vicdanları kirli bütün caniler gibi, Savaş Bakanı da boyuna görevden, namustan ve yüce ideallerden sözediyordu. "Vatanımızda huzur ve güvenliğin sağlanması,

her Bulgar'ın yaşamının ne pahasına olursa olsun korunması" çağrıları da onundu.

Polis Müdürlüğü'nden, Merkez Cezaevi'nden, "Fotinov" Okulu'ndan ve sayısız polis karakollarından geçmiş ve sağ kalabilmiş nice çilekeş kahramanın anılarını bir daha gözden geçiriyorum: Öldürülen yiğitlerin son saatleri üzerine bir şeyler söyliyebilecek en önemsiz izleri de araştırıyorum. Orada burada yıldız gibi ışıldayan adlar ve olaylardan yararlanarak, aydınlığın ve ruhsal gücün yücesine erebilen kişilerin oluşturduğu bu kurbanlar kafilesinin geçtiği son yolu çizmeye çalışıyorum. Bulgaristan topraklarında hiçbir zaman bu kadar kısa sürede, bu kadar değerli kültür ve toplum adamına kıyılmış değildir.

Ne kadar çabalasam, sonuna varamıyorum. Onların son adımları herhalde sonrasız, acılı ve açıklanmadık bir giz olarak kalacak. Çünkü kamyon brandasının ışıl ışıl gökyüzünü ve ardında yaşayan arkadaşların kaldıkları demir parmaklıklı karanlık pencereyi gözlerden sakladığı andan öteye, artık olayların tanığı yok. İnfaz gruplarının eline düşenlerden hiçbiri sağ çıkmamış ki, olup bitenleri gelecek kuşaklara anlatabilsin! Bu son dakikalarda, karanlık mahzenlere giden dolambaçlı yolda, kapının üst yanına asılı fenerin bulanık aydınlığı altında, artık ayrılık kertesinde (ne yazık ki bu ayrılık anları pek kısa sürüyor, çünkü gecenin son saatlerinde hepsi ölümün kucağında tekrar biraraya geliyorlardı) açıklamalar ve yapılan vasiyetler, her şey adeta yaşamın ötesinde bir alanda kalıyor. Ölüme gidenlerin boşuna yankılar arıyan, kendibaşına yaşanılan faica içinde çırpınan son sözleri çaresizlikle eriyip dağılıyor.

Cellâtlara gelince, onlar kurbanların adlarını ve yüzlerini belleyemiyecek kadar haddinden fazla meşguldürler.

Onlar tarihe tanık olamazlar.

Ya maskeli cellâtların kara coplarıyla göstereme-

dikleri? Yaşayan tutuklular neler anlatıyorlar?

Onların anıları, Polis Müdürlüğü'nde durmadan yapılan aktarmalar, yer değiştirmeler yüzünden birbirini tutmuyor. Partinin yaşlı militanlarından Yordan Milev şunları söylüyor: "Mânevî baskı ve işkenceyi artırmak ve bizi arkadaş yakınlığı, duygu ortaklığı avuntusundan da yoksun etmek için, polisler akşamdan akşama herbirimizi ayrı ayrı odalara, yeni tutuklular arasına yerleştiriyorlardı." Şunu eklemek isterim ki, bu aktarmalarla başka bir amaç, tek tek tutukluların kaybolduklarını elden geldiğince farkettirmeme amacı güdülüyordu. Kanımca, aktarmalarla güdülen asıl amaç buydu.

Yetersiz anılar içinde bu kitabın kahramanlarıyla ilgili adlar ve olaylar arıyorum. Ne yazık, bunlar pek az. Hele bazıları üzerine tek söz yok. Belki de yeterince aramamışım: Kurbanlar binleri aşıyor. Onlarla hapislik yazgısını bölüşenlerin sayısı daha da çok. Kanımca, bu şehit düşenlerin son günlerini öyküleme işi, tamamlanmamış bir ödevimiz...

Anılar nice eksik ve bölük-pörçük olsa da, biz yine de onların gözalıcı yanar-söner izlerinden yürüyeceğiz..

"Beni tutuklu kadınların bulundukları bir hücreye soktular. İçerdekilerin hepsi, sorgudan henüz getirilmiş olan Ana Maymunkova'nın çevresini sarmış, susuyorlardı. Maymunkova çok ağır durumdaydı. Dayaktan mosmor olmuştu, yarı-baygın haldeydi ve giysisi paramparçaydı. Yanıbaşına oturdum, okşadım, üzerine bir örtü çektim. O yalnızca, 'arkadaşlara söyle, kaygılanmasınlar!' diyordu.

"Kimseyi ele vermediğini anlatmak istiyordu."

Bu anıyı anlatan Rusana Muletarova. Komünist milletvekili ve belediye meclisi danışmanı avukat Vasil Muletarov'un eşi. Muletarov da tutuklu olarak Polis Müdürlüğü'nde yatmış. 1954 yargılamasında, bu kadın, "izsiz kaybolan" kocası üzerine de bir şeyler öğrenme

umuduyla boşuna bekliyecek. Yalnızca, Muletarov'u tekbaşına bir askeri otomobille götürürlerken görmüş olan sanık Petır Sapunov'un hayal-meyal ansımalarıyla yetinecek. İşte o kadar...

Ana Maymunkova'yı mühiş bir gaddarlıkla sorguya çekmişler. Sorgu yargıcı polisin karşısına daha ilk çıkarılışında, onun sorularını yanıtlamayı şiddetle reddetmiş. Polisler, kural olarak, bundan, onun çok şeyler bildiği anlamını çıkarmışlar. Maymunkova'yı Polis Müdürlüğü'nde görenlerin hepsi "kıyasıya işkenceden geçirildi"ğini söylediklerine göre, bu insanlık-dışı işkenceler kimbilir kaç gün sürdü? Onu en son tutuklu Aleksandır Lambrev görmüş: "Ana Maymunkova'yı koridorda sorgudan dönerken gördüm. Dayaktan hurdahaş olmuştu... Ertesi gün öldüğünü duyduk..."

Ana May! Onun yazgısını düşünüyorum. Bu yazgı, çevresindeki binlerce kişinin yazgısı gibi olmakla birlikte, yine de onlarınkinden farklı. Böylesine mağrur ve güçlü, böylesine katı ve ince olan bu kadının yaşamı nasıl sönüp gitmişti acaba? Herhalde o hurdahaş bedenden damla damla süzülerek. Anıları, sevdiklerinin yüzleri, çevresinde olup bitenleri algılama yeteneği hep yavaş yavaş sönüp gitmiş olmalı. Ve iradesi, her şeye karşın kırılmamış, yenilmemiş olarak, yüreğinin son vuruşu, son soluğuyla birlikte —en son olarak— çıkıp gitmiş olsa gerek! Bütün bunlar nerede olmuştu acaba? O sırtlanlaşmış sorgu memurlarının odasında mı? Çok azılı canilere ayrılan tekli hücrede mi? Polis Müdürlüğü'nün loş mahzeninde mi? Ana May'ın bıraktığı izler ancak şu sözde düğümleniyor: "Arkadaşlara söyle... kaygılanmasınlar..." Sonra, çözülmesi olanaksız bir gizle yüzyüze geliyoruz.

Lüben Düğmeciyev şunları anlatıyor:

"Beni attıkları dip odanın kapısında koni biçiminde bir delik açtık. Deliğe bir de tıkaç uydurduk. Tıkacı çekip çıkarıyor ve koridorda olup bitenleri seyrediyorduk.

Bir gece doktor İvan Paşov'u dayaktan hurdahaş halde, sürükleyerek geçirdiler. Sorguya ve işkenceye götürdükleri Slavi Kolev'in nasıl kendini merdivenlerden atmak istediğini bu delikten gördük. Ama öylesine halsız düşmüştü ki, parmaklığı aşmak için eğildiği zaman gücü yetmedi. Jandarmalar tutup çektiler..."

Bize ulaşabilen anılar içinde Lambi Kandev'le Jeko Dimitrov'un adlarını daima yanyana buluyoruz. 18 Nisan, gece geç vakit, ikisini birbiri ardısıra aldılar. Kamyonetin branda örtüsü altında herhalde yanyanaydılar. Kışlanın taş mahzeninde de (önce birini cellâtların bulundukları odaya doğru götürdüler, beş dakika sonra aynı âkıbete uğratmak için ötekini de çıkardılar), toprağın zifiri karanlığında da yine yanyanaydılar.

Ertesi gün, Rayna Kandeva, bulunduğu hücrede, kocasından bir haber almak için boşuna bekledi. İlk günü, Kandeva'ya kocasından bir tarak, ikinci günü bir mendil getiren polis, üçüncü günü de hücreye uğradı ve kadının sorgulu bakışları karşısında omuzlarını kaldırıverdi. Bundan öteye, artık yalnızca çılgınca bir umut kaldı: Her şeye karşın, belki, olur a... Ve bu umut, geçen günler ve yıllar içinde sönüp gitti...

"Daha ilk akşam odamıza kara maskeli subaylar girdiler. Tutukluların herbirini ayrı ayrı süzüyorlar, önceden belledikleri bazılarını gösteriyorlardı. Böylece odamızdan ilk alınanlardan biri, Macar Devrimi'ne katılmış olan Nikolay Gramovski'ydi..." (Al. Lambrev).

Subayların gösterdikleri bu otuzluk adam, gözlüklerini taktı ve önlerine düştü. Leipzig Gazetecilik Fakültesi öğrencisi Nikolay Gramovski, Karl Libkneht'in spartakistlerinden biriydi, barikatlarda nasıl ölündüğünü bilenlerdendi. Bu genç adam Sovyet Rusya'da İç savaş cephelerinde de ölümle yüzyüze gelmişti. Macar işçilerinin Kızıl Ordusunda gönüllü olarak savaşmış olan Gramovski, "Slavyan Kızıl Muhafız Birliği" yazılı bayrak altında nasıl ölündüğünü de biliyordu.

Ama şimdi, *Rabotniçesko edinstvo* (İşçi Birliği) gazetesinin başyazarı, Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne bağlı Denetim Komisyonu üyesi olan Gramovski, iki subayın önüne düşmüş, başka bir tür ölümle, umulmadık, tarihin derinliklerinden yüze çıkan bir ölümle gözgöze gelmek üzere merdivenleri iniyor ve ağaçların altında sinsice bekliyen kamyonete yaklaşıyordu...

Polis Müdürlüğü'ne Radomir köylerinden büyük bir kafile getirmişlerdi. Ama hıncahınç dolu hücrelerde yeni gelenlere yer yoktu. Ve daha o gece askerî kamyonet onları alıp bilinmiyen bir yere götürdü. Bu kahraman savaşçıların mezarı nerdeydi acaba? 1954 yargılaması bu soruyu yanıtlayamazdı.

"Öldürülmeleri için cellâtlara teslim ettiğiniz antifaşistlerin adlarını söyleyiniz!"

"Üç-beş değil, çoktular! İyice ansıyorum ki, tutukluların gardiyanı olarak, yokedilmek üzere şu adamları kendi elimle teslim ettim: Geo Milev, Sergey Rumyantsev, Muletarov kardeşler, Hristofor Petrov, Radomirli Milenkov kardeşler, Breznik'in Sopitsa köyünden Sergi Damyanov Modev, Poduyane'den Paun Grozdanov, Atanas Tsifarov, emekli albay Prodanov, Petır Yanev, Slatina köyünden Spas Vuçkov..."

Bu kahramanların son adımları kışlaların yarı-aydınlık depolarında ve mahzenlerinde kayboluyordu...

Aralarından yalnız Spas Vuşkov, subaylara Müstahkem Mevki'de teslim edilmişti.

Onu erat koğuşlarından uzak bir odaya attılar. İlk geceyi çıplak döşemede, sırtını isli duvara dayayarak geçirdi. İkinci akşam odaya teğmen Pavlov'un getirdiği on kişi girdi. Süngülü karabinalarla tepesine dikildiler. Ama çakırkeyif olan teğmen Pavlov acele etmedi. Biraz önce içki sofrasından kalkmış ve tutukluyla biraz eğlensinler diye dostlarını beraberinde getirmişti. Eliyle süngülülerin çekilmelerini işaret etti ve tutuklunun dışarı çıkarılmasını emretti.

Bahçede iki zorlu at ayak vuruyor, tıksırıyordu. Bunlar Miro Doyçev'in ünlü yağız atlarıydı. Spas Vuçkov'u atların arasına sokup dizgin kayışlarıyla sımsıkı bağladılar. Sonra atları koyverdiler...

Azgın atlar ayışığı altındaki ovada tarla sınırlarını ve tozlu yolları aşarak alabildiğine koşuyorlardı. Boyunlarına bağlı ağır yük, kızgınlıklarını daha da artırıyor ve hayvanlar bu yükten kurtulmak için boşuna çırpınıyorlardı. Sonunda yorgunluk ağır bastı ve atlar yavaş yavaş sakinleşerek durdular, soluk soluğa, kanter ve köpük içinde ağır ağır geri döndüler.

Beride bekliyenlerin neşesine diyecek yoktu. Hurdahaş olan kan ve toz içinde kalan adamı çözüp içeriye aldılar. Odanın orta yerinde dinelttiler ve gözlerine inanamadılar! İriyarı köylü yalnızca biraz sendelemiş, gereken dengeyi buluncaya dek tahta bacağı hafiften gıcırdamış ve hiçbir şey olmamış gibi dimdik durabilmişti!

Başına bir battaniye atarak boğmağa çalıştılar. Olmadı. Çetin köylü, hep öylece dimdik kalıyor, biraz sendelese bile, düşmüyordu...

Bunun üzerine battaniyeyi bir köşeye fırlattılar ve süngü takarak onu bir halka içine aldılar. Süngülü halka gitgide daraldı ve teğmen Pavlov'un bir komutuyla on süngü birden, o iri sağlam bedenin herbir yerine saplandı.

Ve Spas Vuçkov'un acıları da böylece sona erdi.

O andan buyana bu tanınmadık Slatinalı köylü tüm Bulgaristan'ın evlâdı oldu.

Otuz yıl sonra, mahkemede, Spas'ın karısı, başörtüsünün gölgesi altında solgun yüzüyle, sanık Vılkov'un karşısına dikiliverdi. Kocasının ölümünü hazırlayan adam çatık kaşlarla önüne baktı. Hiçbir şey ansımıyor, hiçbir şey bilmiyordu.

Ama kadıncağız, o korkunç günlerde olup bitenlerden hiçbir ayrıntıyı unutmamıştı.

"İzleri oraya kadardı... Müstahkem Mevki taburuna dek. Sonra daha öteye gittik. Emniyete vardık, okulları dolaştık, ama boşuna, Spas'ın nerede olduğunu kimse söylemedi. Savaş Bakanı general Vılkov'a çık dediler. Gittim. Size anlattıklarımı kendisine de anlattım. Bana, köylerde birbirlerinin tarlalarını sürüp ektikleri için köylüler arasında düşmanlıklar olduğundan, bu yüzden cinayetler işlendiğinden sözetti. Bunlardan hükümetin sorumlu olmadığını söyledi..."

"Kocanız, dedi Mahkeme Başkanı, başkasının tarlasını sürmüş müydü?"

"Oncağızım zaten çalışamazdı ki... Bir bacağı yoktu...

"Hem muhtar da ona çok eziyet ediyordu. Ben üç çocukla kalakaldım. Biri üç yaşında, öteki birbuçuk yaşındaydı, üçüncüsüne de gebeydim, bağışlayın. Muhtar beni bir gün belediyeye çağırttı. Kendisine karşı çok konuşmayayım diye bir gözdağı verdi. Tepene bir vurursam, öğrenirsin Spas'ın nerede olduğunu dedi. Ben de ona, vur da kurtulayım bari dedim... Sokak kapısına karalar astım, kocamın öldürüldüğü bilinsin diye. Ne yaptılar, biliyor musunuz? Yas bezini alıp götürdüler de, belediyede masaların tozunu sildiler. Ben de parmağım ağzımda bakakaldım...

"Yargıç arkadaş, yalvarırım, en çok muhtarı sıkıştırın. Sıkıştırın da söylesin nereye tıktığını Spas'ı!"

"Muhtar sağ mı?"

"Sağ."

Günler, haftalar geçti. Kara kamyonetlerin motor sesleri Sofya'nın ıssız sokaklarında durmadan uğuldadı. Sivil ve üniformalı polis grupları, omuzomuza, avlulara girdiler, nice kapıları vurdular ve mimlenmiş kurbanları alıp götürdüler... İnsana karşı, insanın düşünme hakkına karşı gulyabani bir cihaz harekete geçmişti ve gözükapalı bir yöntemle ilerliyerek, önüne çıkanı

çiğniyor, boğuyordu...

Bazan, sımsıkı kapalı kapılar ardında sürprizler gizleniyordu. Polisin küstahça kapı vurmasının içeriden silâh sesleriyle yanıtlandığı oluyordu. Nitekim, emekli istihkâm yüzbaşısı, gazeteci ve besteci İvan Minkov'u tutuklamaya gelen polisler böyle karşılandı. Silâh sesinin ardından garip bir sessizlik çöktü. Polisler ancak birkaç saat sonra kapıyı kırma yürekliliğini gösterebildiler. Ve orada, düşmanlar tarafından öldürülmektense, yaşamına kendi eliyle son vermeyi seçen İvan Minkov'un ölüsünü buldular.

Minkov, polisin en çok aradığı devrimcilerdendi. Kosta Yankov ve Marko Fridman'la birlikte Komünist Partisi Askerî Örgütü'nü yönetenlerden biriydi. Hükümet, "Sveta Nedelya" kilisesinde yapılan suikastle ilgili olarak, en ağır suçlamaları onlara yöneltiyordu.

Polis aynı gün (20 Nisan), Kosta Yankov'un izine rastladı. O sıralarda devrimci eyleminden ötürü hapishanede yatmakta olan Hristo Koceykov'un evinde kilitli bulunan Yankov, teslim olmayı reddetti. Evi yüzlerce polis ve asker kuşattı. Ama kimse ateş açmıyordu. General Vılkov, bu tehlikeli hükümet düşmanını diri diri yakalamalarını emretmişti. Kosta Yankov, yüzlerce tüfeğin ateşini karşılamaya hazır olarak pencereye geldi. Ama teslim olmayı aklından bile geçirmiyordu.

Sofya'nın yeni polis komutanı Koço Stoyanov polislerle askerler arasında mekik dokuyordu. Onun emri üzerine, hapisaneden Hristo Koceykov'u alıp getirdiler. Ona önemli bir görev, Yankov'un yanına gidip kendisini teslim olmaya ikna etme görevini verdiler. Bu hizmetine karşılık, Hristo Koceykov'u hapisaneden salıvereceklerini vaadettiler. Birkaç dakika süren gergin bir bekleyişten sonra, içerden silâh sesleri geldi. Birlikte ölmeye hazır iki adam, birbirine sarılmış durumda, bir an pencerede göründüler.

Ve ikisi de, polislerin ateşe verdiği evin alevleri için-

de, son kurşuna dek savaşarak, can verdiler. Hasılı, ölümün ateş öpücüğünü yüzkarasına ve ihanete yeğ tuttular.

Devrimci Hareket Merkez Müzesi'nde, alevlerin yatışmasından ve polisin iki yanık ölüyü evin bahçesine çıkarmasından birkaç dakika sonra çekilen fotoğrafın büyütülmüş bir kopyası var. Müzenin bugünkü ziyaretçileri, hissiz fotoğraf makinesinin nasıl bir arkadaşlık ve insanî görev destanı sonsuzlaştırdığını biliyorlar mı acaba?

Kosta Yankov'un soylu kahramanlığını düşünüyorum. Ama daha çok, yaşamının en ağır görevini yüklenerek onun yanıbaşında yer alan tutukluyu düşünüyorum. Çünkü bu adamın vaadedilen özgürlüğe kavuşmak için bir tek adım atması gerekiyordu...

Hem bu olağanüstü kahramanlık üzerinde düşünmeye ne gerek var? O her şeyi kendiliğinden anlatmıyor mu?

Marko Fridman'ı ilkin Polis Müdürlüğü'ne almışlar, sonra da Merkez Cezaevi'ne göndermişler. Suikaste katılmakla suçlandırarak mahkeme karşısına çıkarmışlar. Bunları, o zaman tutuklu bulunan Lüben Düğmeciev şöyle anlatıyor:

"Bir sabah Marko Fridman'ı gördük. Sorguya götürüyorlardı. Ellerini arkasına bağlamışlardı. Dudaklarında avurtları birbirine geçercesine çektiği bir sigara vardı. Ölüm cezasına çarptırılacağını biliyordu, ama gayet sakin ve yürekliydi..."

O zamanlar çıkan bütün gazetelerin yazdığı gibi, Marko Fridman, ölüm cezası okunurken kılını bile kıpırdatmadı, bunu sükûnetle onurla karşıladı. Otuz üç yaşındaki gür kara saçlı adam, mahkeme salonunu gururla, başı yukarda, ölçülü adımlarla terketti...

Birkaç saatlik ömrü kalmıştı. Onu Merkez Cezaevi'nde idamlıklar hücresine attılar. Yaklaşan felâket karşısında her düşüncenin donup kalabileceği bu kor-

kunç saatlerde, Marko Fridman gardiyandan kâğıt ve kalem istedi. Verdiler. Ve son mektubunu yazmaya oturdu. Çar'a mektup.

"Yalnızca birkaç saatlik ömrüm kaldığını biliyorum.

"Ve bu dilekçemi yüksek huzurunuza yaşamımı bağışlamanız için yazmıyorum...

"Asılmak üzere ölüme mahkûm edildim. Oysa bu cezaya kaba bir suç işlediğim için çarptırılmış değilim. Mahkeme benim suikastle ilgim olmadığını gördü. Beni Komünist Partisi'nin etkin üyesi olduğum için mahkûm ettiler. Ondört yıldır halkıma tam bir bağlılıkla, dürüstlükle ve hiçbir karşılık gözetmeden hizmette bulunduğum için mahkûm ettiler. Ülkelerine bağlı bir savaşçının halkına ancak böyle en iyi hizmet edebileceği kanısını taşıyarak çalıştım. Nöbet yerinde daima bir er gibi durdum. Ve nasıl yaşadımsa öylece, bir er olarak, açık göğüsle, ölüm kurşununu huzurla bekliyerek, ölmek istiyorum.

"Devletlim!

"Birkaç saat sonra ölecek bir mahkûmun şimdi biricik arzusunu belirtmesine izin veriniz: Asılarak değil gözönünde kurşuna dizilerek ölmek istiyorum."

Fridman af ve acıma dilemiyordu, böyle bir şey onun için alçaltıcı olurdu. Ülkülerinden vazgeçmiyordu, böyle bir hareketle tüm yaşamını lekelemiş olurdu. Ölüme giden bu adamın tek arzusu vardı: Bir er gibi, şerefle, kurşunla ölmek! Savaşta düşenler gibi!

Boşuna çaba!

Sofya dolayında bir çıplak kırda, şimdiki yükleme garının yakınlarında bir yerde, çoğu dehşetle ürperen bir kalabalık önünde, bu mağrur savaşçıyı ipe çektiler.

Kahramanlar için şerefsiz ölüm olamaz. Onların ölümü daima aynıdır: Kahramanca ölüm!

Ancak açık düşünceli ve temiz yürekli kimselere

özgü ruh yüceliği üzerinde düşünüyorum. Tutuklanarak Polis Müdürlüğü ve hapisane hücrelerinde, okul dersliklerinde bekletilen insanları gözümün önüne getiriyorum. Onları daima ciddi, derin düşünceli, sarsılmaz bir kararlılıkla dolu kimseler olarak, günlük gaileler sınırının ötesine geçebilmiş olanlara yaraşır nitelikleriyle görüyorum.

Ve bir başka gerçeği gözlerimin önüne seren Todor Pavlov'un *Cehennemde Işınlar* adlı kitabının sayfalarını ne büyük bir şaşkınlıkla okudum bilemezsiniz. Pavlov *Hapisaneden mektuplar*'ında şöyle diyor:

"... Giderek 1925 Nisanından sonra bile, hem de Millî Emniyet'te geçirilen en kâbuslu gün ve gecelerde, gülüşler ve şarkılar, *bizim* gülüşüümüz ve *bizim* şarkımız, *ötekiler* nice şaşarsa şaşsın, ilkönce arada -bir, sonraları daha sık çınlayıp duruyordu. İzi belirsiz kaybolmaların henüz arkası gelmediği ve aralıksız sürdüğü o günlerde "Fotinov" okulunda, tutuklu arkadaşlar ve sempatizanlarla tıklım tıklım dolu olan beden eğitimi salonunda benim de başka bir ad altında on gün kadar tutuklu bulunduğum sürece... güldürülü eğlenceler düzenleniyordu! Ya Emniyet'te?... Sana bunu nasıl anlatayım, bilmem. Orada geceleri olup bitenleri sen şimdi tasarlayamazsın. Önce şöyle bir tablo düşün: İçimizden biri geceyarısı, büsbütün ezilmiş, her yanı mosmor, şiş, yara-bere içinde, ıpıslak, saçları karmakarışık, odaya dönüyor, daha doğrusu getirilip atılıyor. Bu seyrek görülen ve yalnız bazılarımızın başından geçen bir şey olsaydı, ötekilere ne etki yapacağını kolayca kestirebilirdin. Ama bu her gece oluyor ve sırayla hepimizin başından geçiyordu. Bazan işkenceye teker teker değil, parti parti götürülüyorduk. Bu yüzden sinirlerimiz öyle geriliyordu ki, artık iki yoldan birini seçmekten, yani ya delirmek, ya da her şeye karşın işi güldürüye vurmaktan başka çare kalmıyordu. Bizim odadakiler ikinci yolu seçmiş-

tik. Ajanlar çıkar çıkmaz ve nöbetçi kapımızdan çekilir çekilmez, önce masaj ve kompresle birbirimize fizyoterapi uygulamaya başlıyor, sonra genellikle şakalaşıp gülüşerek mânevi destek olmaya çalışıyorduk..."

Böyle olağanüstü sınav günlerinde, insan herhalde yüreğinde yaşattığı her şeyi, kendine özgü, "en insanî" her şeyi koruyabilirse, gerçek insan olabiliyordu...

Savaşan kişinin mânevi gücünü belirtmeye çalışırken, 1925 Nisanı kahramanlarının pek o kadar bilinmeyenlerinden biri olan tekcepheci subay Georgi Tsanev üzerine de birkaç söz etmeliyim. Kosta Yankov'la Koceykov'un kuşatıldıkları evin oralara öyle rastgele uğramamış olan sanık Aleksandır Petroviç (bu adam belki de açıktan açığa işlenen cinayetleri yeğ tutmuyordu) Halk Mahkemesi önünde, dostu üsteğmen Radev'in sözlerini aktardı. Üsteğmen, hükümetten gizlenen subay Tsanev'in, beride bahçeye çıkarılan iki komünistin hâlâ tüten ölülerini görünce komşu evden fırladığını ve "hâlâ kana doymadın mı, cellât!" diye Koço Stoyanov'a öfkeyle bağırdığını Petroviç'e anlatmıştı. Ve arkasından "elimize âdeta kendisi geldi" diye eklemişti.

Böylece, Kosta Yankov'u diri diri yakalamak için gönderilen polis ve asker, hiç beklemedikleri halde, yanan evden eliboş dönmemişlerdi. Georgi Tsanev, o "çılgınca" hareketiyle her şeyi göze alarak, arkadaşlarının yanıbaşında yer almıştı. Anlaşılan, kendini unutan ve tehlikeyi hiçe sayan bu adam, dayanılmaz bir coşkuya kapılmıştı.

Tsanev'in bundan sonraki izleri Polis Müdürlüğü'ne çıkıyordu. 1954 yargılaması sanıklarından Toma Prendov, Tsanev'i öldürülmeden birkaç dakika önce gördüğünü söyliyerek, özetle şunları anlattı:

"Öldürülmek için getirilenlerin bulundukları karanlık odanın küçücük penceresinde bir tanıdık gör-

düm. Donup kaldım. Bu adam Georgi Tsanev'di. Hemen çıktım. Tanıdık birini görmekle çok üzüldüm..."

Ve gecikmiş bir pişmanlıkla göğüs geçirerek sözünü şöyle bitirdi:

"Her insanın yaşamı aynı derecede değerlidir."

Demek ki, sınıf arkadaşları, savaş tüzüklerini ve savaş taktiğini birlikte okudukları subaylar, hiç tereddüt etmeden Tsanev'i de çarpık sandığa oturtmuşlar ve o değilden sormuşlardı:

"Bu yüzüğü nerden aldın?"

Ve bütün savaş kurallarına aykırı olduğuna bakmaksızın, ilmiği boynuna geçirivermişlerdi...

Bellibaşlı tekcepheci çiftçilerden Dimitır Grınçarov'un son mektubu önümde duruyor. Polis ve askerler onu boşuna aramışlardı. İki hafta kadar "Tsar Samuil» sokağındaki 93 numaralı evde saklanmıştı. Ama polis kuşatması günden güne daraldığından, Dimitır Grınçarov evi terketmeye ve Dırvenitsa köyünde oturan yakınlarına sığınmaya karar vermişti.

Sofya'yı terktemeden bir gün önce, 27 Nisanda, kızına bir mektup yazmıştı. Şöyle diyordu özetle:

"Bu makine öyle yapılmış ki, suçlu olsun olmasın, ille kurban alıyor ve alacak! Gericilik kan ve kelle istiyor... Ama eni-sonu bütün işleri, hesapları yanlış çıkacak. Güttüğü siyaset herhalde bir iç savaşa yolaçacak ve bu savaşta ergeç yine halk üstün gelecek..."

Grınçarov, ertesi gün Dırvenitsa'ya sığınmayı başardı. Ama hiyanet artık sinsice izine düşmüştü. Polisin izlediği Grınçarov silâh elde savaşı göze aldı ve son kurşunu kendine sakladı.

20 Nisan günü, yüzbaşı Radev, iki sivil ajanın eşliğinde Dinol Dinkov'un evine girdi. Dinkov emekli subaydı, harp sakatıydı ve Çiftçi Birliği'nin yayınlarında gazeteci olarak çalışıyordu. Adamı evinden aldılar ve dışarda bekliyen askerî otomobille Polis Müdürlüğü'ne götürdüler. Yakınları, iki hafta boyunca

onunla ilgili bir bilgi alamadılar. En sonu 6 Mayıs günü, kardeşinin evine hiç tanımadığı biri çıkageldi. Daha kapıdayken bir sigara uzattı. "Bunu kardeşin yolluyor" dedi ve acele çekip gitti...

Sigaranın içinden, Dinol Dinkov'un yalnızca altı sözcükten oluşan mektubu çıktı: "Şimdilik yaşıyorum. Hepinizi kucaklarım. Dinol."

Ne var ki, aynı 6 Mayıs gecesi bir cellât subayın değneği Dinol'u da gösterdi. Alıp götürdüler. Ve o kadar!

Dinol Dinkov'un kardeşi bu kısa olayı mahkemede anlattı. Kaybolan ağabeyinin son sözlerinin yazılı olduğu kâğıt parçasını elinde tutuyordu... Bu sahnede baştanbaşa insanca, sade, yalın, sakıngan ve ölçülü, ama o kadar da anlatılamıyacak, havsalaya sığmayacak acı bir durum vardı.

Ona sordular:

"Kardeşinizin protezini tanıyabilir misiniz?"

Ve ortak mezarda bulunan protezi ve öteki eşyayı gösterdiler.

"Evet" dedi, "bu sol bacak protezinin ta kendisi! Ağızlık da onun ağızlığı. Şu koyu mor boyunbağı da onun. Böyle koyu renkli ve düz boyunbağını severdi..."

Mahkeme, Geo Milev'in takma gözünü de karısına ve kardeşine aynı biçimde gösterecekti.

"Burada şiirle... politikanın kesiştiği noktaya geliyoruz. Hemen itiraz edeceğinizi biliyorum. Devleti Koruma Yasası düşünce özgürlüğünü sınırlamıyor, diyeceksiniz. Evet, Anayasa'da böyle yazıyor. Ama ortada yepyeni bir örnek var: Beni, yazdığım bir destan yüzünden tutukladılar. Niçin? Destanın adı *Eylül* olduğu için. Bu ad kirli vicdanlar için ürkünç bir hayaletse, bundan dolayı kabahat benim değildir..."

Bu satırları Geo Milev'in 30 Ocak 1925 günlü "Bay

Boris Vazov'a açık mektup"undan alıyorum.

Ozan, yazdığı "Eylül" destanı yüzünden mahkemeye verildi. Sofya İl Mahkemesi üyeleri, *Plamik* (Alev) dergisinin toplatılan sayısının sayfalarını aylardır karıştırıyor, geleneğe hiç de uymayan cüretli dizeler üzerinde kafa yoruyorlardı. Sanık gizli bir örgütle ilişkili olsaydı ve hükümete karşı ispat edilmiş somut hareketlerde bulunsaydı, mahkemenin işi gayet basit olacaktı. Oysa bu dava bir sanat yapıtına karşı açılmıştı ve mahkemenin artık gizli kanallar ve illegal yollar ortaya çıkarmakla değil, bir şiirsel öngörünün yönlerini belirlemekle uğraşması gerekiyordu.

Başdöndürücü Nisan olayları yaklaşıyordu ve mahkeme artık daha fazla vakit harcayamazdı. Gerekçeler en sonunda bulunmuştu: Kendine çok güvenen bu mağrur ozana bir edebiyat dersi verilmeli, sanatın ne gibi amaçlar gütmesi gerektiği ve hatasının neler olduğu anlatılmalıydı.

Sofya Mahkemesi Üçüncü Ceza Dairesi'nce 14 Mayısta verilen hükmün gerekçelerini okuyorum. Ve burada da, edebiyat piyasasından pek işgüzar birinin bu işe karışmış olabileceği düşüncesinden birtürlü kurtulamıyorum.

"Şiir, bir sanat olarak, ne milliyet ne de parti ilişkisi kabul eder. Bir ozan yalnız saf sanatı dile getirir..."

Mahkeme kararının okunduğu sürece zorunlu olarak ayakta tutulan Geo Milev, bu "bilgece" sözleri dinliyor ve alnı üzerine düşen perçeminin kenarından sabit ve mıhlayan bakışlı gözü ışıldıyordu. Davayla ilgili belgeler dosyası mahkeme masası üzerinde açık duruyordu. Mahkeme üyeleri, derginin bunca kirli vicdanlara rahat dirlik vermiyen destanı içeren sayfalarını karıştırıyorlardı. Dosyaya üzerlerinde işlem numaraları kayıtlı bazı yazılar da iliştirilmişti. Bu yazılarda, sanatın görevi ve yazarın sorumluluğu üzeri-

ne ozanın kırmızı kalemle baştanbaşa işaretlenmiş tehlikeli düşünceleri mahkeme üyelerini hâlâ ürkütüyor, terletiyordu. Ayrıntılı gerekçelerin okları da bu düşüncelere karşı yöneltilmişti.

"Ozan, kendi sanat görüşünden hareket ederek, gerçek yaşamın güzel yanlarını olsun, acı olay ve olgularını olsun, över ya da yansıtır. Ama bütün bunları, kendi yüksek tahtında yer alarak, bütün ufak-tefek sürtüşmelerin üstüne çıkarak yapar..."

Bu üslûbu, bu bilgiç, usturuplu ve farfara düşünceleri ozan bir yerlerden ansır gibi oluyor ve mahkeme hükmünün hazırlanmasına yardım eden o bilinmez kişiyi bulabilmek için belleğini zorluyordu.

Mahkeme Başkanı en önemli noktaya gelmişti:

"... bir yıl hapis, yirmi bin leva para cezasına çarptırılmasına ve iki yıl süreyle medenî ve siyasî haklardan yoksun edilmesine..."

Bu ne demek oluyordu? Ozan hükmün asıl anlamını hâlâ kavrıyamıyordu.

Sesi kuru ve dalgındı. Hayır, tartışmaya girişmek niyetinde değildi, bunun hiçbir anlamı yoktu. Protesto da boşunaydı, kaybettiklerini geri alabilecek değildi. O yalnızca, içinde yuvalanmış olan, inatla direnen, susmak bilmiyen ve adlî soruşturma günlerinde geçen bütün olaylara yanıt olan bir düşünceyi düpedüz dile getirdi:

"Sanat ancak özgürlük ortamında çiçek açabilir. Sanatı öldürmek istemiyorsanız, ozanı rahat bırakınız!"

Ozan mahkeme salonunu terketti. Bir yıllık hapis cezası koşula bağlıydı. Adlî deyimiyle, suçun tekrarlanmaması "kefalet ve ikamete rapten sağlanmak" suretiyle yeni bir yaşam tarzı başlıyordu.

Ama hükümet, hüküm giyen ozana bulunduğu yeni durum üzerinde uzunboylu düşünme olanağı vermedi. Mahkeme kararına uygun yaşam yalnız bir gün

ve bir gece sürdü.

Ertesi sabah yeni gazeteleri gözden geçirdi. Hepsi ozana verilen cezayı bildiriyordu. *Zora* (Tan) gazetesinde verilen haber gayet anlamlıydı: "Yazdığı ve *Plamik* dergisinde yayınladığı "Eylül" destanından ötürü yazar Geo Milev aleyhinde açılan davaya Sofya İl Mahkemesi Üçüncü Ceza Dairesi'nde bakıldı. Bu destan Devleti Koruma Yasası gereğince yasak edilmişti. Milev bir yıl ağır hapis ve 20 bin leva para cezasına çarptırılmış, ayrıca iki yıl süreyle medenî ve siyasî haklardan yoksun edilmiştir."

Utro (Sabah) gazetesinde yayınlanan haber de ithamnameden alınmış gibi garazkâr ve kışkırtıcıydı, "provokatör Geo Milev"in "Eylül" destanıyla "sınıf düşmanlığı aşıladığı için" hüküm giydiğini bildiriyordu.

Ozan bu haberi henüz sonuna dek okuyamamıştı ki, kapı vuruldu.

Olay 15 Mayıs günü sabahın erken saatlerinde geçiyordu.

Orta boylu, esmerce yüzlü sivil ajan (ozanın karısı onu böyle betimliyor) Milev'i "küçük bir yoklama" için polise çağırdı. Geo Milev ve yakınları bunun önceki gün giydiği hükümle ilgili olduğunu sandılar. Ozan ve ajan dışarı çıktılar, halin yanından geçtiler. Burada ozan sigara paketini çıkardı ve tanımadığı esmer adama da uzattı. Sigaralarını yakmak için biraz durdular, sonra bulvar üzerinden Aslanlı Köprü'ye doğru yürümeye başladılar.

Geo Milev'in eşi, Mila Geo Mileva 1954 yargılamasında şunları anlattı:

"Ben ve görümcem o gün Polis Müdürlüğü çevresinde dolaşıp durduk. Sonunda kocamı en yukarıki katın üçüncü penceresinde bir kez gördük. O da bizi gördü ve eliyle işaret ederek, nereden girebileceğimizi gösterdi..."

Ozanlar daima dokunaklı derecede saf ve çabuk inanır oluyorlar... Tanımadığı asık yüzlü adama dostça sigara uzatmasında, sonra yayakaldırım üzerinde duran karısını ve kızkardeşini el işaretiyle "gelin, görüşelim!" diye yukarı çağırmasında hep alabildiğine insanca bir doğallık ve iyilik var... Buna acılı Nisan senfonisinin aydınlık akortlarından biri de diyebiliriz.

"Mayıs ortalarına doğru bir gece, tanımadığım kimselerle ağzına kadar dolu büyük bir odaya düştüm. Ama çok geçmeden iki tanıdık farkettim: Yosif Herbst ve Geo Milev. Yanlarına sokuldum. Geo Milev'e kitaplardan ve düzeltmelerden sözettiğimiz serbestlik günlerinde olduğu gibi, "merhaba, yazar!" diye selâm verdim.

Geo Milev beni sükûnetle yanıtladı:

"Merhaba, mürettip!"

Eski parti militanı Yordan Milev öyküsünü şöyle sürdürdü:

"Ne zamandır, niçin tutuklusun? Tanıdıklarımızdan şu ya da bu konuda bir şey duymadın mı? Hristo Yasenov'un da burada bulunduğu doğru mu? Polisin bu keyfî işlemleri ne zamana dek sürecek?.. Kuru tahta döşemeye oturmuş, sırtlarımızı isli duvara dayamış, Geo Milev'le birbirimize buna benzer karşılıklı sorular soruyorduk.

"Odaya çöken karanlık koyulaştıkça, yüreklerimizdeki kaygı da artıyordu. Çünkü artık biliyorduk: Saat onbire doğru, kent uykuya dalınca, Polis Müdürlüğü önüne bazı kamyonetler gelmeye başlıyordu...

"Geo Milev sâkindi. Ölüm karşısında duyulan dehşet, onun idrakini gölgeleyememiş, iradesini kıramamış, inancını çökertememişti. Dudakları sımsıkı kapalı olarak susuyor ve ötesinde hiçbir yıldız görünmeyen karanlık pencereye doğru bakıyordu.

"Ve işte 'jijjjt' diye ilk kamyonet dış kapı önünde durdu. En ürkünç saat gelip çatmıştı. Artık hiç

kimsede arkadaşlarına bakacak güç kalmamıştı. Herkes eline geçirebildiği eşyayla başını örtüyor ve bütün varlığıyle kulak kesilerek sessizce bekliyordu. Ağır çizmeli ayak sesleri ne zaman duyulacak? İlkin hangi kapı gıcırdayacak? İşte koridorun alt başındaki kapı açılıyor. İşte komşu kapı... Ve işte şimdi de bizim kapı. Kimse kımıldamıyor...

"— Kalkın bakalım!

"Ve kurbanlar tüfeklerin uçları sırtlarına dayalı olarak yürümeye başlıyorlar.

"Saat dörde doğru demir parmaklıklı penceremizi soluk bir ışık aydınlatmaya başladı. Kamyonetlerin sesi kesildi. Yüzümü açtım. Bu gece de kurtulmuştum. Geo Milev de hâlâ yanımdaydı.

"Ertesi akşam birlikte değildik. Beni yeniden başka hücreye aktarmışlardı..."

İşte ozan Geo Milev'in bütün yazdıkları, her şey —"Korkunç Düzyazılar"da sözünü ettiği cenaze arabaları, başkaldıran Eylül'ün pırıl pırıl yanan geceleri, kapıları vuran şüpheli konuklar, kesilen boğazların hırıltılı ölüm çığlıkları—, hepsi birden yeniden ozanın yanına gelmiş, çevresini sarmış ve onu alıp götürmüşlerdi. Ama artık ozanca gecelerin hayaletleri olarak değil, elle tutulan çirkin bir gerçeklik olarak alıp götürmüşlerdi onu.

Gözlerini demir parmaklıklı pencereye dikmiş durumda görüyorum ozanı. Herhalde bu esinli saatlerde, yeni, sezilerle dolgun, aydınlık ve coşkun düşünceler doğuyordu içine... Bu düşüncelerin de kendisi gibi ölüme hükümlü birer tutsak olduğunu anlamış mıydı acaba?

Belki de, çoktan yazılmış olan ve şimdi birden yaşamın katı ve amansız anlamıyla dolan şeyleri bu Mayıs akşamlarının alacakaranlığında tekrarlıyordu:

... Bir zamanlar bahar vardı, yaz vardı, mevsimler vardı...

Bir zamanlar Mayıs vardı.

Bir zamanlar, ilkbahar denizlerinin ılık esintisiyle birlikte... cıvıl cıvıl eğmeçler biçiminde kırlangıçlar uçup geliyor, tutkulu bülbüller uçuşuyor ve her pencere altında kırmızı güller açıyordu...

Bir zamanlar...

Hiçbir zaman!

Hiçbir zaman bahar ve Mayıs, kırlangıçlar ve tutkulu bülbüller ve her pencere altında açan kırmızı güller diye bir şey olmadı. Hiçbir zaman sevinç olmadı. Mutluluk olmadı. Hiçbir zaman...

Cennet yok. Hiçbir zaman Mayıs olmadı.

Belki de darağacı altında dimdik duran papaz Andrey üzerine dizelerini sayıklıyordu:

"Yanıbaşında cellât
Yüzbaşı.
İp
hazırdı."

Artık şiiri yaşamdan ayırmak çok güçtü.

Cellât-yüzbaşı, hazır ipi ozanın boynuna geçirdi ve böylelikle yaşam ve şiir, birbirinden ayrılması olanaksız bir alaşım halinde birleştiler.

Sonrasız olarak.

1954 yılında açılan davada, Mahkeme Başkanı, Geo Milev'in ne zaman ve kimler tarafından boğulduğunu ansıyıp ansımadığını her sanığa ayrı ayrı sordu. Kimse ansımıyordu. Kimse bilmiyordu.

Oysa ben hiç kimsenin ansımadığına ve bilmediğine inanmıyorum. Geo Milev'in yüzünde bellekten silinmesi olanaksız özellikler vardı. Karakteristik bir yüz, takma gözü üzerine sarkan ve hemen hemen yüzünün yarısını örten garip bir perçem... Hiç olmazsa birinin bir şeyler ansıması ve bilmesi gerekti!

Ama Geo Milev'in katili olduğunu itiraf etmek kolay mıydı?

Ozanın tutuklandığının ertesi günü, kardeşi kal-

kıp Polis Müdürü Vladimir Naçev'e gitti. Hemşerileri olan bu adam, Geo Milev'in nerede bulunduğunu izleyeceğine söz verdi. Ozanın kardeşi ertesi sabah yine Naçev'e, hem de evine gitti. Naçev, ozanın Polis Müdürlüğü'nde bulunmadığı yanıtını verdi. Üçüncü günü, ozan için beklediği bilgiyi hâlâ almadığını söyledi. Sonunda, dördüncü günü şunları bildirdi:

"Galiba bazı sorumsuz unsurlar almışlar ağabeyini... En kötü âkıbete uğramış olması olasılığı var!"

Ozanın kardeşi bu "sorumsuz unsurlar"dan birinin Vladimir Naçev'in kendisi olduğunu aklından bile geçirmemişti. Oysa o günlerde, geceleri öldürülmesi kararlaştırılan kurbanların listelerini her gün Koço Stoyanov'dan Polis Müdürü Vladimir Naçev alıyordu.

1954 yılında İliyantsi tabyalarında açılan çukurun dibinde (Topçu Alayı kışlasında öldürülenler buraya gömülmüştü), sağ kaşının kemiğinde acayip bir delik olan bir kafatası bulundu. Kafatası kemikleri çevresinde kaba dokuma çuval parçaları, boynunda da sarılı bir ipin kalıntıları görüldü. Kafatası yerden kaldırılırken bir de mavi cam gözbebiği düştü.

Ozanın gözü, 1954 yargılaması süresince mahkeme salonunda masa üzerinde parıldadı durdu. Katiller gözlerini ondan kaçırmak için boşuna çabaladılar. Gözün kızgın çelik parıltıları onların yüzlerini buluyor, çiğnedikleri, işkence yaptıkları, küfrettikleri ülkede 30 yıllık karanlığın öcünü ve hışmını üzerlerine yağdırıyordu...

İnsanda varolan insanlığın öcüydü bu.

"Her gün Emniyet'e gidip kocam Georgi Tsanev'i soruyordum. Savaş Bakanlığına da gittim, ama askerler beni süngüleriyle kovdular. 'Defol burdan, siz Rus rublesi yiyorsunuz!' dediler.

"Üç yaşındaki küçük çocuğum da yanımdaydı.

"Bir kez Emniyet'te bana, 'kocanı artık serbest

bıraktık' dediler. Öyle sevindim ki, hemen çılgıncasına eve koştum! Ve... evde kimseyi bulamadım.

"Ertesi gün çocuğumu alıp Savaş Bakanı'na gittim. Ağladık, yalvarıp yakardık, bizi içeri aldılar. General Vılkov'a kocamdan söz ettim. Bakan zile bastı. Çok geçmeden Koço Stoyanov girdi. Yalnızca bir bakıştılar ve Koço Stoyanov çıkıp gitti. Sonra Savaş Bakanı bana şöyle dedi:

"— Hanımefendi, sen artık kendine bir iş aramalısın yaşamını kazanmak için...

"Nasıl olur, kocamın öldüğüne hiçbir şekilde inanmak istemiyordum...

"— Kendine bir iş arayacaksın, diyordu general, madem ki kocan...

"Artık söylediklerini işitmiyordum. Son umudum da yitmişti..."

"İzsiz kaybolmuş" sözcüğü, bu dehşet verici söz, kulaktan kulağa ülkenin her köşesine ulaşmıştı. Polis Müdürlüğü'nde hep omuz silkiyorlar, ortadan kaybolanların ana-baba ve kardeşlerine kayıt defterini gösteriyorlardı. Defterde tutuklunun adı karşısında açık olarak "salıverildi" diye yazılıydı; tarihi, kalem şefinin imzası ve mührü de tamamdı.

"Salıverilenler"in yakınları İçişleri Adalet ve Savaş Bakanlıklarına mektuplar yağdırıyorlardı. Alınan yanıt da değişmiyordu: "... galiba sorumsuz unsurların kurbanı olmuşlar..." Sorun Meclis'e de yansıdı.

12 Haziran günü Meclis toplandı. Milletvekili Yanko Sakızov'un "izsiz kaybolanlar"ın yazgısıyla ilgili soru önergesi görüşülecekti. Yanko Sakızov bu toplantıya gelmediğinden, onun önergesini Konstantin Bozveliyev sundu.

"Biz, çok sayıda tutuklular bulunması, jurnallamalar yüzünden birçok kimsenin haksız yere kurban gitmesi nedeniyle büyük bir kaygı duyuyoruz. Boş hayallere kapılmıyalım, efendiler!"

Bakanlar masasında oturanlar arasında general Vılkov da vardı. Yanıbaşında da İçişleri Bakanı general Rusev oturuyordu. İkisi de iktidar organlarının kuşku altında bırakılmasını büyük şaşkınlıkla karşılar gibi bir tavır takınmışlardı.

Bozveliyev sözünü sürdürdü:

"Soru önergemizde bir madde daha var: Tutukluların nerede bulundukları bilinmiyor. Yakınları elbette yakınıyorlar. Onlara, herhalde kendilerini suçlu hissettikleri için, serbest bırakıldıktan sonra, adaletin eline ikinci kez düşmemek için, bir yere saklanmış olmalı, gibi bir karşılık veriliyor.

"Hükümet, sözü geçen yakınmaların tümünü dikkate almayı düşünüyor mu? Çünkü bu yakınmalar pek o kadar anonim de değil; herbirinde adlar anılıyor, olaylar da gösteriliyor, yani hükümete soruşturma yapması için yeterince ipucu veriliyor. Biz böyle bir soruşturmanın yapılmasını ve sonuçların tüm dünyaya bildirilmesini salık veriyoruz. Böylece, vatandaşlarımız huzura kavuşacak, dış dünya önünde de bizde keyfiliğin değil, yasallığın hüküm sürdüğü ispat edilmiş olacaktır..."

Eski sosyal-demokrat Bozveliyev'in bu sözlerinden sonra sosyal-demokratların sıralarından tek-tük alkışlar duyuldu. Ama buna karşılık "çoğunluk" yerinden fırladı. Suçlamalar, kışkırtılar ve tepinmeler gırla gitmeye başladı.

Bakanlar masasından da tehditli sözler işitiliyordu. Bozveliyev şaşırmıştı. Yeniden kürsüye döndü.

"Şu var ki, biz merkez idareyi suçlama düşüncesinden uzak bulunuyoruz. Böyle bir arzumuz... dayanağımız da yok..."

Kürsüye general Vılkov çıktı. Sıkıyönetimin ilânı ülkede olup biten her şeyden onu sorumlu kılıyordu. General yine beylik sözlerle âsâyişten, yasallıktan, her Bulgaristan vatandaşının tam bir güven altında bu-

lunduğundan sözetmeye başladı. Ve "izsiz" kaybolanlardan yalnızca bir kez sözetti:

"Ne yazık ki, bazı kimseleri hükûmet değil, şu ya da bu kişiler tutuklamışlardır..."

Demek ki, generale göre, yokolanlar varsa, suç yine şu gizemli "sorumsuz unsurlar"da aranmalıydı.

Ama böylesine safdilce açıklamalarla halkı yatıştırmanın olanağı var mıydı? Söylentiler artık Savaş Bakanlığının ağır kapılarına da dayanıyor, gizli bir askerî örgütten sözediliyordu.

General böyle bir suçlamaya dayanamazdı. Onun "aziz subay, assubay ve erler" seslenişiyle başlayan yeni günlük emri bütün "asılsız iddialar"ı yanıtlıyordu:

"Bazı çevreler, subayları, sıkıyönetim süresince ve sıkıyönetimden önce aşırı hareketlerde bulunmak ve cinayetler işlemekle suçluyorlar. Kanımca, subaylar alınlarında böyle bir leke taşıyamazlar, bu gibi hareketlerde bulunamazlar. Öyle görülüyor ki, kendi amaçlarını gerçekleştirmek niyetiyle böyle söylentiler uyduran ve yayan kimseler vardır.

"Bulgaristanın ve ordumuzun şerefi adına, bütün subayları, ülkemizde yasaları titizlikle korumada örnek olacak biçimde hareket etmeye çağırıyorum..."

Ve emrin son sözü özellikle usturupluydu:

"Bu benim, vatanımız adına sizlere çağrımdır!"

Devlet propaganda makinesinin tüm korosu da Savaş Bakanı'nın bu "tedirgin" sesine katıldı. *Demokratiçeski Sgovor* gazetesi "ülkemizde yoketme örgütü gibi bir şey yoktur!" diye kestirip atıyordu.

Kanlı Nisan gecelerinin başlamasından iki ay sonra, cellât gruplarınca boğulan ve kurşuna dizilenlerin sayısı tüyler ürpertici bir sayıya ulaştıktan sonra bile, bu Savaş Bakanı parlamentoda hâlâ âsayişten ve yasallıktan sözediyordu.

"Askerî mahkemelerin yasa uyarınca çalışabilmeleri için sıkıyönetim son derece gerekli ve kaçınılmaz-

dır. Yargı yöntem ve işlemini kısaltmak üzere, sorgu yargıçlarının sayısı beş kez artırılmıştır... Biz vatandaşlarımızın özgürlüklerini titizlikle koruduğumuzu, hasımlarımızla ve hattâ devlet yıkıcılarıyla daima normal yasal araç ve yollarla savaşılmasından yana olduğumuzu göstermek istiyoruz..."

Vılkov, bu sözleri, 16 Haziran oturumunda ülkede sıkıyönetimin kaldırılması için çekine çekine sunulan bir öneriye yanıt olarak söylemişti.

Bu arada söylenti artık müthiş bir buluş da yapmıştı: Ortada izsiz kaybolanlar değil, Polis Müdürlüğü ocaklarında diri diri yakılanlar var!

Gerçek miydi bu?

"Şunu söyliyebilirim ki, Polis Müdürlüğü'nde başgardiyan olduğum ve tutuklulara bekçilik yaptığım sürece, kalorifer tesisatı ocaklarında insan yakıldığını görmüş ya da işitmiş değilim. Polis Müdürlüğü başkentin merkezinde bulunuyordu ve ocağa bir tek kişi atılmış olsaydı, çevreye kötü bir koku yayılacak ve çevrede oturanlar yolsuz işler yapıldığını anlıyacaklardı. Müdürlük binasında kalorifer tesisatı ocağından başka ocak yoktu."

1954 yargılamasında savcı tanığı olarak bilgisine başvurulan bu adamın savı gerçeğe uygun olsa gerekti. Polis Müdürlüğü ocağında insan yakılmış olması hemen hemen olanaksızdı. Bu yönde denemeler yapılmış olabilirdi. Müdürlüğün zemin katında, ocağa yakın bir yerde, birçok kimse dövülerek ve kendilerine işkence edilerek sorguya çekilmişti. O anlarda harıl harıl yanan ocak, cellâtlarda böyle düşünceler de uyandırabilirdi. Sanık Porkov, başmüfettiş Pane Biçev'in sözlerine değinerek, kalorifer ocağında insan yakma denemeleri yapılmış olduğunu söylüyordu. "Ama, demişti Biçev, deneme sonuç vermedi ve bu işten vazgeçtik. Öldürülmesi kararlaştırılan kimselerin kış-

lalara gönderilmesi uygun görüldü."

Öyleyse, neden halk arasında yıllaryılı aralıksız "Emniyet'in ocağında diri diri yakılanlar"dan sözedildi? Belki de bu müthiş söylentinin en başında, daha ilk kişinin ağzından çıkmasına gayet basit bir olay vesile olmuştu. Öyle ki, Polis Müdürlüğü'nün kaloriferleri tüm Nisan ayı boyunca da yanmıştı. Oysa o yıl Nisan ayı olağanüstü sıcaktı ve odaları ayrıca ısıtmaya gerek yoktu. Demek ki, Polis Müdürlüğü'nün ocağı bir başka amaçla yanıyor olabilirdi? Bunaltıcı hücrelere tıkılan, susuzluktan çatlıyan, kaloriferlerin ısıttığı yetersiz havayı zaten güç halle soluyan tutuklular, akla en yakın olan bu sanıyı benimsemiş, ocağın kendileri için istim üzere tutulduğuna inanmışlardı. Ve geceyarısı hücrelere gelen cellâtların o ölüm işaretine hedef olanların çoğu, herhalde diri diri yakılacakları kanısıyle kapıdan çıkıyorlardı.

Oysa kurbanlar binadan dışarı çıkarılıyorlar ve harıl harıl yanan bir ateş karabasanından kurtuluyorlardı...

Ve onlar suçsuz olduklarını ortaya çıkaracak sorgudan sonra serbest bırakılma olasılığının doğurduğu titrek bir umutla, bir barakanın ya da bir kışla deposunun ortasında, önceden konulmuş olan bir sandığa oturuyorlardı.

Acaba hangisi daha ürkünçtü bunların, o ölüm ocağının alevlerinde yanmak mı, yoksa içinde zayıf da olsa bir umut yeşerirken boynuna ansızın ipin geçirilmesi mi?

1954 yargılaması sırasında açıklandığına göre, Polis Müdürlüğü'nün kaloriferleri basit bir nedenle, özel yönetmelikte saptanan söndürülme tarihi henüz gelmediği için yanmaya devam etmişti. Müdürlüğün hizmet personeli yukarının emirlerini harfi harfine yerine getirmekten başka bir şey yapmamıştı.

Sanıma göre, general Vılkov da, Koço Stoyanov'-

un cellât gruplarını oluşturan subaylar da, Polis Müdürlüğü ocaklarında insan yakıldığı söylentileri dolaşmasından hoşnuttular. Çünkü bu söylenti onların çok gizli görevlerini (yaptıkları iş gerçekten gayet dar bir çevre içinde kalıyordu) kolaylaştırıyordu. Bu söylenti, dikkatleri cinayetlerin gerçek izlerinden uzaklaştırıyordu ve cellâtları otuz yıl boyunca bir sis perdesi olarak da gizlemişti. 1954 yılı ilkbaharına dek, kördüğümün çözülmeye başlamasına ve ipin bir ucunun katilleri ele vermesine dek işler böylece sürmüştü...

1925 yılı güz aylarında Koço Stoyanov'un cellât grupları büyük bir telâşa düştüler. Slatina deresinin taşan suları mezar oyuklarından birini açmış ve akıntı birkaç ölü alıp götürmüştü. Dere boyundan kum çeken bir grup köylü, durumu polise bildirmişti. Koço Stoyanov elbette gereken önlemleri almakta gecikmedi. Açılan çukurun boşaltılması ve ölülerin başka bir yere aktarılması için, yardımcılarını daha o gece oraya yolladı. Yüzbaşı Tsyatko Nikolov'a ise köylüleri bulup en ağır cezalarla tehdit ederek, ağızlarını sıkı tutmalarını uyarma görevi verildi. Kara Yüzbaşı (bu adına tamamen yaraşıktı) görevini o kadar başarıyla yerine getirdi ki, o köylüler ancak 1954 yargılamasında konuşabildiler.

Ertesi gün sorgu yargıcı polis gerekli inceleme için Slatina deresi boyuna gittiği zaman, orada yalnızca bir boş çukur bulmuştu; cinayetten hiçbir iz bırakılmamıştı.

Ama kaygı verici yeni bir işaret vardı. Kötü haber bu kez İliyantsi istihkâmlarından geliyordu. İstihkâm karakol komutanı bir gece nöbetçilerden birinin dehşetle bağırdığını işitmişti.

"— Komutanım, yetiş!"

Komutan yetişmiş ve köpeklerin bir... insan başını çekelediklerini görmüştü. İzler, eski bir su kuyusu-

na, karakol komutanının trotil ve başka patlayıcı maddeler gömülmek üzere subaylardan Asen Lekarski ve Tsvyatko Nikolov'un emrine bıraktığı çukura doğru götürüyordu. O zaman iş karakol komutanına bu biçimde iletilmiş ve sonra buraya her gece kamyonlar gelmeye başlamıştı...

Karakol komutanı olayı hemen yüzbaşı Nikolov'a bildirdi. Kara Yüzbaşı ona ağzını gayet sıkı tutmasını söyledi ve çukuru daha kalın bir toprak tabakasıyla örttürmek için daha o gece "bulut"larını seferber etti. Ama cellâtlar bu kadarla sükûnet bulmuş değillerdi. Birkaç gün sonra Kara Yüzbaşı tekrar geldi. Bu kez öğleüstü ve faytonla gelmişti. Karakol komutanı hemen tekmil vermeye koştuysa da, yüzbaşı Nikolov bu gibi görev formalitelerini unutmuştu; derdi başkaydı: Bir tepsi pilâvlı kızartma, salata ve ekmek getirmişti!

"Askerlerle yemek yiyeceğim!"

Sofrada yüzbaşı bambaşka bir adam olmuştu. Çevresindekilerle şakalaşıyor, fıkralar anlatıyordu. İşin nereye varacağını hâlâ anlıyamayan sofradikleri kendisi üzerinde düşündürmeyi de unutmuyordu:

"Ben Pleven'in ikinci ünlü adamıyım! Pleven iki büyük adam tanır: Ak general*ve Kara Yüzbaşı!"

Ama bu neşe gösterişlerinden sonra, yüzbaşının bedeni yavaş yavaş yine her zamanki başı önde ve biraz kambur halini almıştı. Suratı daha da asılmış, gözleri kararmış ve kötü kötü bakmaya başlamıştı. Askerlerin ağzını arayarak, suikast hakkında neler düşündüklerini, yeni öldürülenler olup olmadığını, bunlardan sözedilip edilmediğini anlamaya çalıştı. Amacı askerlerin ruh halini saptamak ve en önemlisi, çukurlarda neler gömülü olduğunu bilip bilmediklerini anlamaktı.

Yüzbaşının bu sofradan ne gibi izlenimlerle ayrıl-

* Ak general: 1876 - 78 Türk - Rus savaşında Plevne kuşatmasını yöneten general Skobelev.

dığı bir giz olarak kaldı. Karakol komutanının kesinlikle ansıdığı tek şey şuydu ki, Kara Yüzbaşı sofradan kalkmadan önce çağrılıların hepsini açıkça tehdit etmişti:

"— Ağzınızı sıkı tutun, yoksa..."

Ve her sözüne nokta koyar gibi "hmmm, hmmm..." diye homurdanmıştı...

İzsiz kaybolanların, boş yere yollarını gözleyen, son umut kıvılcımlarını da yitiren binlerce yakını, bakanlıkların kapılarını yumruklamaya, mahkemelere, polis dairelerine dilekçe ve mektuplar yağdırmaya başlamışlardı. Yosif Herbst'in karısı Viola Karavelova, karalar giyinmiş, kocasının resmini bağrına basmış, Sofya sokaklarında dolaşıyordu. Adalet Bakanlığı, İçişleri ve Savaş Bakanlıkları kapılarına dayanan bu kadın "kocam nerde? söyleyiniz!" diye sorarak, her devlet memurunun, polisin, subayın yolunu kesiyor, yüzlerine karşı haykırıyordu...

Boşuna beklemekten çılgına dönen insanlara, yalnızca "kim oldukları bilinmiyen unsurlar götürmüşler yakınlarınızı" karşılığı veriliyordu. "Suçsuz" oldukları halde "iftiraya uğrayan"ların enerjik yalanlamalar yayınladıkları da göze çarpıyordu. Örneğin, basında, Emekli Subaylar Birliği Merkez Yönetim Kurulu'nun başbakana ve hükümete yönelttiği bir mektup yayınlanmıştı. Bu mektupta şu satırlar yer alıyordu:

"Öldürülenlerden ve kaybolanlardan sözediyorlar. Kötücül çıkarlar peşindeki bazı kimselerin sokaklarda ve kahvelerde yaydıkları söylentiye göre, bu cinayetlerde güya emekli subayların da parmağı varmış...

"Biz bunu şiddetle reddediyoruz. Birliğimizin eylemi bu gibi suçlamalara asla yer vermez...

"Birlik üyesi arkadaşlarımız, en vicdansızca, alçakça kuşku ve iftiralara uğramışlardır..."

"İzsiz kaybolanlar" sorunu, Meclis'te bu kez Çiftçi Birliği grupunca tekrar gündem konusu yapılmıştı.

"Bana, Bulgaristan Halk Çiftçi Birliği parlamento grupu adına, umutsuzluklar, yokolmalar ve öldürülmelerle ilgili olarak gensoru yöneltmek gibi güç bir görev düşmüş bulunuyor... 16 Nisan'dan beri verilen kurbanlar saymakla bitmiyor. Bu kurbanların kime ve niçin gerekli olduğunu anlıyamıyoruz."

Bunları milletvekili Petır Minov söylüyordu. Minov, hükümete, âkıbetleri bilinmiyen çiftçi militanlarının bir listesini sundu. Kaybolanların ya da öldürülenlerin yakınlarından birçok milletvekiline gelen mektuplardan da sözetti.

"*Biraz önce, başbakana gönderilen bir telgrafın* kopyasını aldım. İşte aynen okuyorum:

" 'Bay Başbakan!

"Siz Bulgaristan'ın kurtuluşu ve acı çeken ülkemizde barışın sağlanması adına iktidara geldiniz. Boş lâf.

"Sofya Harp Divanı, 27 Haziran tarihli ve 3905 sayılı belgeyle, 16 Nisan'da tutuklanan kocam Yosif Herbst'in Devleti Koruma Yasasına dayanılarak kovuşturmaya uğramadığını ve serbest bırakılmasının zorunlu olduğunu açıkladı Ne var ki, Yosif Herbst bugüne dek gizli tutuluyor, bense arama-tarama, mal -mülk beyanına ve her tür sürprizle karşıkarşıya kalıyorum.

"İnsanı isyana iten bu keyfî hareketlerden de 'sorumsuz unsurlar' mı sorumludur?

"Bir hukuk devletine yakışmıyan bu oyunun içyüzünün ortaya çıkarılmasında ve yasa-dışı tutuklananların hemen serbest bırakılmalarında olan gücümle ısrar ediyorum.

"Bay Başbakan! Milletvekili Efendiler!

"Siz tatile çekildiniz (parlamento tatili kastedili-

yor - not benim) ... Biz, yasaya aykırı olarak gizli tutulanların eşleri de, tatil ve huzur istiyoruz.

Viola Karavelova - Herbst"

Minov sözünü şöyle sürdürdü:

"Biraz önce, Stara Zagora'lı bay Milyu Kasabov, Anastasiya Kasabova ve Mila Geo Mileva tarafından imzalanmış bir dilekçe aldım. Bunu belki başka milletvekilleri de almışlardır... Geo Milev, bildiğime göre, politika adamı değildi. Ama o da ortadan kaybolmuş..."

Çiftçi milletvekillerinin soru önergesini, bu kez, başbakanın kendisi yanıtladı. Konuşması Yürekler acısı bir saçmalama ve bir panayırcıya özgü çığırtkanlıkla doluydu. İşte birkaç sözü:

"Sizin rejiminiz, şimdiki hükümetin rejimi, gerici, kanlı bir rejimdir ve Bulgaristanı uçuruma, yıkıma sürüklemektedir. Bulgaristan batmak üzeredir! İşte bay Minov'un bağıra bağıra söylediği bunlar. Sunduğu gensorunun son sözleri bu anlamdadır.

"Bugünkü hükümetin aşağılık siyaseti! Gerici, kanlı rejim... Bunları bıktırasıya tekrarlıyorlar... Acaba kendileri daha bıkmadılar mı? Bilmiyorum... Ben artık sağır oldum, kulak sinirlerim nasırlaştı ve bütün bu masalları, bütün bu nitelemeleri işitmez oldum..."

Başbakan gerçekten sağırdı. Aldığı yığınla mektupta yüzlerce ve binlerce kişi haykırıyordu, ama o hiçbirini işitmiyordu. "Götürülen" ve bir daha geri dönmeyen yüksek okul öğrencisi Stoyko Şterev'in babası Şterü Boev'in sözlerini de işitmiyecekti. Bu babanın mektubu başbakanın dosyasında zarfı kapalı kalacaktı.

"Hükümet organları susuyor, ama benim yüreğim parçalanıyor. Oğlum Stoyko nerede? Nerede benim biricik umudum ve dayanağım. Yanıtınız herkese

yanıt olacaktır..." diyen bu baba boşuna soracak, yalvaracak, gerçeği arıyacaktı.

Şterü Boev'in mektubu 1954 yargılamasının suçlayan belgelerinden biri olacaktı.

Viola Karavelova - Herbst'in mektubu da yanıtsız kaldı. Ama Karavelov'lar ailesinin bu kızı (Viola, Petko Karavelov'un kızı ve Lora'nın kızkardeşidir), kocasının ortadan kaybolmasında suçu olanları rahat bırakmak niyetinde değildi. Mektubuna Millet Meclisi'nden karşılık alamayınca, "Meclis Başkanı Kulev'e ve Başbakan Tsankov'a açık mektup"unu kaleme alarak yayınlanmak üzere basına verdi. Bazı gazeteler bu mektuba gerçekten yer verdiler.

Bir toplumsal skandal tehlikesi ortadaydı. Bu olay hükümeti ciddi olarak rahatsız etmeye başlamıştı. Sonunda herhangi bir karşılıkta bulunma zorunluğu artıyordu.

Bu görevi Tsankov'un *Demokratiçeski Sgovor* gazetesi üslendi. Amaç, kaygı içindeki bu kadını yatıştırmak değildi, çünkü artık onun gözünde bütün sözler değerini yitirmişti. Amaç, kamuoyunu ülkede âsayiş ve yasallık hüküm sürdüğü konusunda bir kez daha uyarmaktı. *Demokratiçeski Sgovor* gazetesi, Karavelova-Herbst'in, "eşim Yosif Herbst 16 Nisandan bu yana neden gizli tutuluyor? Onu nerede, kimler, niçin gizliyorlar?" diye soran açık mektubunu yayınlayan gazeteleri yerdikten sonra şu öğütte bulunuyordu:

"Ülkemizde belirli bir yöntem ve kural vardır. Buna göre, bayan Karavelova - Herbst istediği yanıtı alabilir. Bu yöntem ve kural Ceza Yasası'nda gösterilmiştir. Kendisi gazetelere 'açık mektup' yazacağı yerde, ilgili adlî makamlara başvurarak, kocasının hangi nedenlerle tutuklandığını —tüm kanıtları ve kuşkularıyla— anlatıp hak arayabilir."

Tsankov'un gazetecileri bu kadarla da yetinme-

mişlerdi. Yazı şöyle bitiyordu:

"Bulgaristan mahkemeleri bağımsızlıklarını koruduklarını ve görevlerini titizlikle yaptıklarını, şimdiye dek yeterince ispat etmişlerdir. Bayan Karavelova -Herbst, mahkemelerin şimdi de görevlerini yapacaklarına güvenebilir."

Bu sağduyuya aykırı yazıyı okuyunca, 1954 yargılamasına o zamanın faşist basınında çalışan gazetecilerin de sanık olarak çağrılmamış olmasından derin bir üzüntü duydum. Çağrılsalardı, herhalde, ipi ustalıkla çekenlere yaraşık kişiler oldukları görülecekti.

Şikâyet mektupları ve dilekçeler en çok polis dairelerine yağıyordu. "Salıverildi" ifadesi, yakınlarını arayanları yatıştıracağı yerde, telâşın en büyüğüne düşürüyordu. Polis Müdürlüğü'ne karamsar kuşkular yöneltiliyordu. Müdürlük bir şeyler yapma zorunluluğuyla karşıkarşıyaydı. Böylece, polis bültenlerinde, "evlerini terkedenler"in ve "izsiz kaybolanlar"ın adlarından oluşan listeler yayınlanmasına başlandı. Polis karakollarına bu kimselerin saptanması görevi verildi. Bu da, ortadan kaybolanların evlerine dönmeleri için hükümetin özen gösterdiğine ilişkin boş hayallerden birinin dayanağı oluyordu...

Ama "salıverilen"lerin hiçbiri aile ocaklarına dönmemişlerdi. Polis Müdürlüğü'nün kapısını tutan bazı sakallı tipler, sabırsızlıkla haber bekliyenlere kabaca karşılıkta bulunuyorlardı: "Gidin de 'dönmezler köyü'nde arayın kayıplarınızı!"

Bu onların bir esprisiydi: Gittikten sonra dönülmeyen yer, "tahtalıköy" anlamına geliyordu.

Polis bültenlerinde yayınlanan "izsiz kaybolanlar" listelerinin uyandırdığı umutlar uzun sürmedi. Halkın hoşnutsuzluğu yeni bir güçle iktidar organlarına karşı yönelmişti. Durum gerçekten ciddiydi. Düzen ve yasa koruyucuların otoritesi tehlikeli biçimde düşü-

yordu. Onların saygınlığını kurtarmak ve kamuoyunu yatıştırmak için acele önlemler alınıyordu.

Bunlar, hükümetin ve özellikle polis organlarının gayet ilkel denemeleriydi. Kamuoyunu etkileme araçları seçmede genellikle usta olmalarına karşın, Bulgar faşistlerinin henüz bir Göbels'leri yoktu. Her şeyden önce, halkın dikkatini, politik bakımdan önemli olmayan, ama toplumu ilgilendiren başka sorunlara yöneltme gereksinimi duyuyorlardı.

"İzsiz kaybolanlar" üzerindeki söylentiler, savaş yıllarında yükünü tutmuş, namus yoksunu bir soykacılar grupunu da kendine özgü biçimde heyecana getiriyordu.

Yakınlarını arayanların faciasının kendi eylemleri için verimli bir alan olabileceğini sezen bu asalaklar, toplumun tortusu içinden sürüne sürüne yüze çıkıyorlardı. Bunların bazıları, belki de en ilkelleri, aynen hükümet memurlarından gördüklerini yapıyorlar, genellikle şunun-bunun evlerine giriyorlar, arama-tarama yapıyorlar ve ele geçirdikleri değerli eşyayı ve ziynetleri alıp gidiyorlardı. Birtakımı, besbelli kara işlerle uğraşmak istemiyenler de, doğrudan ev sahiplerini zorluyorlardı: "Falan kişiyi tutuklamaya geldik. Ya alır gideriz ya da bir çaresine bakarız... Nihayet insanız..." Ve böylece dayatan gece konukları ev sahiplerinin önerdikleri eşya arasında neyi gözleri tutarsa alıp gidiyorlardı. Genellikle de biriktirilen paralara konmayı yeğ tutuyorlardı.

Soykacıların en iğrençleri, felâkete uğrayanları yatıştırmaya kalkışanlardı. Bunlar yalnızca para ve ziynet eşyası soygunculuğuyla kalmıyorlar, insanları boş umutlarla besliyerek onların en kutsal duygularını da sömürüyorlardı. Yaslı evin kapı eşiğine dikilip de "sizinkinden haber getiriyoruz..." dediler mi her şey değişiyordu. "Kendisine şunları götürmemi istedi..." Öy-

le mi? Tamam. Artık analar ve eşler, bu masum iyilikseverlerin önüne elbise, yiyecek, para, ne mümkünse yığıyorlardı. Bu iş bir-iki gün arayla boyuna sürüyordu. Ve bir gün, en sonunda o iyiliksever baba ya da oğul "dostu" olan kişi ortalıkta görünmez oluyordu. Onunla birlikte, elbette ki alçakça sömürdüğü umutlar da sönüp gidiyordu.

Hele günün güçlü adamlarıyla ilişkileri olan soykacıların bileği bükülebilir gibi değildi. Bunların bazıları polis dairelerinde kapıcılık, bazıları bakanlara şoförlük yapıyorlar, bazıları da kodamanların kalemlerinde küçük birer memur olarak çalışıyorlardı. Bunlar en açgözlüler grupunu oluşturuyorlardı. Böyleleri, kurbanlarını daha varlıklı aileler arasından seçiyorlar, ama onlarla doğrudan ilişkiye geçmiyorlar, yalnızca seçtikleri aileye yakın olanlardan birinin önünde rastgele söylenmiş süsünü verdikleri birkaç sözle, tutuklu kimsenin serbest bırakılması için bir şeyler yapabileceklerini çıtlatmakla yetiniyorlardı.

Bu gibileri büyük oynayarak çalışıyorlar ve kurbanlarını elden geldiğince daha çok yolmak amacıyla türlü masallar uyduruyorlardı. Aralarında, Dışişleri Bakanı Kalfov'un özel koruyucusu Bay Penev özellikle göze çarpıyordu. Bu adam gerçekten yorulmak bilmiyordu.

Penev'in nice kurbanlarından biri, tutuklanan komünist ve sendika militanı, tanınmış doktor Vasil İvanov'un ailesiydi. Penev, bu ailenin bir akrabası önünde doktor İvanov'un durumu üzerine bazı şeyler bildiğinden sözetmişti. Doktor İvanov da içinde, yokedilmeleri kararlaştırılan birkaç kişinin bazı "hayırhah" kişilerce gizlenmiş oldukları, güvenceli bir yerde bulundukları, ama bu "hayırhah" kişilerin ancak büyükçe bir ödeme karşılığında onları serbest bırakmaya razı oldukları masalını uydurmuştu.

Doktor Vasil İvanov'un bunları öğrenen karısı ne yapabilirdi? Uydurmanın dikişi göz göre göre sırıtıyor olsa da, elden ne gelirdi? Koruyucunun söylediklerinin yalnızca yüzde biri gerçek olsa bile, bu kadıncağız kocasını kurtarma olanağını tepmekten doğacak bir iç acısını kabul edebilir miydi?

Kera İvanova (doktorun eşi) şunları anlattı:

"Nice acılardan sonra, Bohor Liyaçev'in bankasına gittim, ödünç yüz bin leva çektim ve bu parayı akrabalarımdan birinin eliyle Kalfov'un koruyucusuna verdim. Banka borcunu da bir süre sonra kocamın röntgen cihazını satarak ödedim.

"Adama paraları verdikten sonra, içim biraz rahatladı ve artık kocamın serbest bırakılmasını beklemeye başladım. Ama bunu yapmadıkları şöyle dursun, benden kocaman bir fotoğrafıyla on bin leva daha istediler. Güya kocamı yurtdışına göndermek için pasaport çıkartacaklardı. Bulgaristan'da kalmasının tehlikeli olduğunu söylüyorlardı. Eh, bu da doğru olabilirdi. Ama bu parayı da verdiğim halde, kocamın hâlâ hiçbir yerden sesi çıkmayınca ve bana bir de iskeleden vapur kalkarken kocamla görüşmek üzere Ruse'ye gitmemi önerdikleri zaman, artık her şeyin yalan olduğunu ve Ruse'de beni de ortadan kaldırarak bu gizi gömmekten başka bir şey yapmıyacaklarını anlamış bulunuyordum.

"O zaman kalkıp Penev dedikleri adama gittim ve bu kadar para aldığı halde kocamın neden hâlâ serbest bırakılmadığını sordum. Penev, gayet küstahça, kimseden tek kuruş almadığını ve bu işle ilgili hiçbir şey bilmediğini söyledi. Ona belirli bir yerde ve saatte, aracı yaptığı akrabamızla birlikte üçlü bir yüzleşme önerdim. Bunu büyük bir kurumla kabul etti, ama ertesi gün buluşmaya gelmedi. Bir daha da kendisiyle ilişki kurmayı başaramadım."

Bu öykü bana insan alçaklık ve namussuzluğunun nerelere varabileceğini anlattı. Altı ay önce kendi elleriyle öldürdükleri bir adam için bir de kurtarma parası almanın başkaca anlamı olamazdı.

Eski koruyucu Bay Penev'in daha sonraki yaşamı üzerine bilgi edinmek istedim. Yıllarca önce Bulgaristan'ı terkettiği, Amerika'ya göçtüğü anlaşıldı. Neydi onu oralara götüren? Bu anlattığımıza benzer cinayetlerden ötürü hakettiği cezaya uğrama korkusu mu? Yoksa benzerine az rastlanır böyle becerikli biri için daha geniş eylem alanı vaadeden çekici perspektifler mi?

Koço Stoyanov'un cellât gruplarının çalışmaları ne kadar sürmüştü? 1954 yılında açılan davada sanık olarak yargılananlar, bu soruya hep aynı yanıtı verdiler: "Bir-iki ay..." Bu biraz gelişigüzel verilmiş bir yanıt olsa gerekti. Aynı yuvarlak hesapla "üç-dört ay sürdü" de diyebilirlerdi. Polis Müdürlüğü'nün kalem kayıt defterine bakılacak olursa, daha sonra "kayıplara karışanlar", "salıverilme" işlemi 1925 yılının yaz ve güz ayları boyunca sürüp gitmişti. Ve Polis Müdürlüğü'nün süreli olarak çıkardığı bültene bir göz atarsak, "izsiz kaybolanlar" bölümünün yıl sonuna dek ve daha sonra da bir süre sürüp gittiğini görürüz. Doğal olarak, burada âdi cinayetler sonucunda yokolanlar sözkonusu değildir.

Polis bültenini karıştırırken, "izsiz kaybolma" duyuruları arasında Ana T. adına da rastladım. Bu bana çok garip göründü. Çünkü T.'nin general Vılkov'un metreslerinden biri olduğunu çoktan biliyordum. Sanık Porkov'un sözlerini ansıdım: "Tam o sıralarda, general Vılkov'un hiç nedeni yokken karısını bıraktığı ve hafifmeşrep bir kadın olan Ana T.'yle düşüp kalkmaya başladığı söylentileri dolaşmaya başladı. Giderek, bu ilişkinin pornografik resimleri bile ortaya çıktı..."

Öyle anlaşılıyor ki, kapalı ve insanlardan kaçar bir adam olan general, ellisine vardığı halde, tam da iktidar sarhoşuna döndüğü bu aylarda bir yandan da ikinci gençliğini yaşıyordu. Generalin iktidar sarhoşluğuyla bu ikinci gençliği aynı zamana rastlamasaydı, kişisel yaşamına ilişkin olan ve halkça yaşanılan facia zemini üzerinde böylesine yersiz görünen bu olayı hiç de önem vermeden geçebilirdim. Burada artık alıkıran-başkesen faşistin psikolojisine giriyoruz. Bu psikolojinin de herhalde kendine özgü yasallıkları olmalı. Sanırım, insanlar üzerinde egemen olma hissi, onların yazgısını tek hareket ya da bakışla belirleme olanağı, bir yandan da ikincil bir özellik olarak kendini gösteriyordu.

Vılkov'un karısı, yazlığa gittiği Varna'dan dönünce, daha o gece yastığı altında bir yabancı kadın küpesi bulur. Skandal hazırdır. Kaygıya düşen general, elbette özel yaşamının gizlerini açıklamak istemez. Bu olay mesleğinde yükselmesine de engel olabilir. Bu durumda, general için her tür kişisel özveriliğe hazır özel sekreteri yerini tutan Nikola Nitov yardıma koşar. Plan şöyle hazırlanır: Nitov, generalin kuşkular içinde kıvranan karısına gidecek, hasta yatağındaki Vılkov'u ziyaret ettikleri zaman, kendi karısının "yeşil taşlı, uzunca" küpesini her nasılsa başucunda unuttuğunu söyliyecek ve bir de acaba bu küpeyi bir rastlantıyla bulup bulmadığını soracak...

Tüm bu yarı-kriminal olayın dibinde Ana T. vardı. Küpesini yastık altına bile bile bırakan bu kadının kurnazca niyeti, generali karısını bırakmak zorunda bırakacak bir skandala yolaçmaktı...

Amacına hemen hemen erişmişti. Ancak bir engel daha vardı: Ailesi ve kendisi "sinir tedavisi" için uzun süre yurt dışında kalmıştı. Bu süre boyunca General Vılkov da Bulgaristan dışında bulunuyordu. Kocası,

bu yolculuğun gerçek ereğini sezmekte gecikmedi ve karısını ülkeye dönüşünden bir süre sonra evinden kovdu. Ne var ki, general henüz Ana T.'yi büsbütün kabul etmeye hazır değildi; açık bir skandaldan da korkuyordu. Bu nedenle, Ana T., yaptıklarından pişman, evine döndü ve kocasına her şeyi itiraf etti. Kocası da "çocukların hatırı" için, onu yeniden kabullendi. Ama birkaç ay geçer geçmez, Ana T. evini yine terketti. Kocası onu her yerde aradıysa da, izini bulamadı. Hattâ general Vılkov'a da gidip sordu. Daima "hiçbir şey işitmemiş olan ve hiçbir şey bilmiyen" general, bu kez de özelliğini korudu. Kollarını çaresizlikle açarak, bu kadar insanın yokolduğu bir zamanda kadıncağızın da başına bir iş gelmiş olabileceğinden sözetti. Üstelik, şaşkına dönen adamı Polis Müdürlüğü'ne de gönderdi. Orada, kendisine, belirli kurallar gereğince karısını araştırmaya başlayacaklarını vaadettiler.

Ve böylece, bir polis bülteninde Ana T.'nin resmi de basılarak, ayırdedici çizgi ve özellikleri belirtildi. Demek ki, "izsiz kaybolanlar"a bir kişi daha katılmıştı.

Bu arada, Savaş Bakanı'nın metresi, bizzat generalin yardımıyla pasaport alıp yurtdışına çıkmış, Viyana'nın lüks otellerinden birine yerleşmişti. Ve artık belirlenen randevu gününü bekliyordu.

Herkesin kendi olanaklarıyla en başarılı olduğu bir alan vardır. Anlattığımız olay, generalin kendi olanaklarını "izsiz kaybolmalar" alanında en büyük beceriyle gösterdiğini bir kez daha doğruluyor.

Bu konuya değinmekle öykümüzün ana çizgisinden birazcık ayrıldık. 1925 yılı yaz ayları sonuna doğru, Tsankov - Vılkov hükümeti gittikçe sıklaşan suçlama ve saldırılara hedef oldu. Nisan olaylarının doğurduğu ilk ürküntünün yerini, toplum içinde yavaş

yavaş canlanan bir protesto hareketi almaya başladı. Halkın ilerici unsurlarına karşı bir kırımın varlığı fikri artık iyice oluşup güçlendi. Hükümet ve Başbakan Tsankov aleyhine yönelen kamuoyunun psikolojisi, kendisiyle aynı düşüncede olan çevreleri bile sarmaya başladı. Doğrudan Çar'ın diktesi altında *"Demokratiçeski Sgovor"*un ikiye ayrılmaya yüztutması da buna vesile oluyordu. Bir yanda hükümetin saraya en yakın üyesi olan general Vılkov, öteki kanadın başında da Tsankov'la Kalfov yer alıyorlardı. Bütün bunlara bir de Çar'ın hükümet başındaki kişinin değiştirilmesine karşıçıkmıyacağını ima ettiği söylentisi katılıyordu.

Ama henüz meslekî ününün başlangıcında bulunan ve profesör sanı taşıyan bir politikacıyı, kuduzca tutunmakta olduğu hükümetin en yüksek koltuğundan koparıp atmak kolay iş miydi? O bütün eleştiri ve suçlamalara kulaklarını tıkamış, eşi görülmedik cinayet olaylarına gözlerini kapamış, hâlâ kör bir inatla devlete ve topluma hizmetlerinden, uğrunda çalıştığı yüksek ideallerden sözediyordu...

Bir gün milletvekilleri önünde verdiği büyük söylevde şöyle bağırdı:

"Biz kardeşçe uzlaşma istiyoruz!..."

Milletvekilleri de dış ülkelerde hükümetin saygınlığının alabildiğine düşmesinden ötürü kaygı duyduklarını belirttiler...

Ama hükümetin başı hiç sıkılmadan sesini daha da yükseltti:

"Avrupa bize çok değer veriyor! Çünkü biz Balkanlarda bolşevizm ejderini ezmeyi başarmış bulunuyoruz."

Ve başbakan yine hükümetin dürüstlüğüne ilişkin güvence vermeye girişti: "Halklar güçlü iktidarları, güçlü hükümetleri severler. Ama yönetimin yasal ve

dürüst olması koşuluyla... Biz işte bu ülküye, güçlü iktidar ve dürüst yönetim fikrine hizmet ediyoruz. Bizim dürüstlüğümüzden kuşku duymak küstahlığında bulunanlar var mı? Dürüstlüğümüz herkesçe biliniyor. Benim içim rahat, bütün arkadaşlarımın da içleri rahattır..."

Tsankov'a, yasaya aykırı olarak "alınıp götürülen" ve yokolanlarla ilgili suçlamalar yöneltildi.

Hükümetin başı, bu sorunda da saldırı taktiğini elden bırakmadı:

"Burada bazı efendiler yokolduğunu söyledikleri birtakım insanların bir listesini ileri sürmek cesaretini göstererek, bunların çoluk-çocukları için acı gözyaşları dökmeye kalkıştılar. Hükümet, bir kardeş boğazlaşması savaşında düşen kötü yüreklilerin ailelerine yardım etmeye gereken özeni gösterecektir..."

Ne var ki, Aleksandır Tsankov'un konuşmalarının etkisi artık oldukça azalmıştı. *Epoha* (çağ) gazetesi, başbakanın hükümetçe kılavuz edinilen yüksek ilkeler üzerindeki sözlerinden kuşkulandığını belirtecek kadar yüreklilik gösterebilmişti. Başbakanın demecinin ertesi günü şunları yazdı :

"Peki, bunun böyle olduğunu kabul edelim. Ama hükümet ve onun çığırtkanları, sözlerinde tutarlı olmak istiyorlarsa, suçluların cezalandırılması ve Bulgar politik sadizminin kurbanlarının saptanması için şimdiye dek ne yapıldığını da bize söylemelidirler."

Demokratiçeski Sgovor gazetesi bu meydan okumaya şöyle karşılık verdi :

"Yanıtlıyoruz! Adalet Bakanı yokolanlar üzerine soruşturma yapılmasını emretmiş bulunuyor. Ülkemizde adliye bağımsızdır. Ona bu yönde engel olunamaz. Görevini bağımsız olarak yerine getirmekle yükümlüdür. Şimdi, ortadan kaybolanlar için bir yasa tasarısı hazırlanıyor. Tasarı bugünlerde Meclis'e sunulacaktır.

Bundan daha fazla ne istenebilir?"

Cellât profesörü her yandan hoşnutsuzluklar sarıyordu. Giderek, parlamento çoğunluğu bile ikircikleşmeye başlıyordu. Bu kadar kimsenin hiçbir neden yokken ortadan kaldırılmasından kaygılanarak Sofya'ya oturuma gelen taşra milletvekilleri bu hoşnutsuzluğu dile getiriyorlardı. Taşra kentlerinde cinayetleri örtbas etmek daha güçtü. Üstelik, yerel organlar hareketlerinde başkentteki kadar titiz bir gizlilik de gözetmemişlerdi. Parlamento çevrelerinde İçişleri Bakanı general Rusev'in çekilmesini istiyen sesler yükselmeye başlamıştı.

Stoyço Muşanov'un tanık olarak söylediğine göre, Sgovor'cu milletvekillerinden oluşan bir kurul Başbakan Tsankov'a gitti, baskıların durdurulmasını ve general Rusev'in bakanlık görevinden uzaklaştırılmasını istedi. Aynı tanığın anlatımına göre, Tsankov bu hareketi nefretle karşıladı. Kurula, canavarın yalnızca yaralanmış olduğunu, henüz ölmediğini, bu yüzden de hareketin sürdürülmesi gerektiğini söyledi.

General Vılkov, bir taktik olarak arka plana çekilmişti. Bu tutum belki Çar Boris'in kulis arkası hesaplarında da böylece öngörülmüştü. Tsankov, yani hükümetin birinci adamı, halkın gözünde, tüyler ürpertici olayların başlıca suçlusu olarak kalıyordu. Ve Tsankov, kulaklarını tıkayıp gözlerini yumarak başbakanlık yolunun son adımlarını atıyor, ilenç ve tehditler yağdırıyor, kötü yürekli kurbanlar için sözde gözyaşı döküyor, haksız olarak inciltilen şahsı için merhamet dilenircesine konuşuyordu.

"Biz, zulüm istemek şöyle dursun, zulmün önüne geçmek için elimizden geleni yaptık! Ve önüne geçtik de! Bunun için mi bize 'en kanlı ve en zalim hükümet' deniyor?

"Bizi mi zorbalıkla suçlamaya kalkıyorlar? E, ar-

tık bu kadar haksızlık fazladır."

Öte yandan, Bulgaristan'ın pek acıklı bir ün kazanmış olan bu politika adamına "çok değer veren" Avrupa, düşünen Avrupa, Anatol France'ın ağzından ona şu soruyla sesleniyordu:

"Siz hâlâ delirmediniz mi, bay profesör?"

Ne yazık ki, delilik dedikleri şey çok göreceli bir kavramdı. Ruh hastalıkları doktorunun teşhis gücü, toplum için yüz kez daha tehlikeli olan ve girdiği profesör kabinesinin kapısı kapanır kapanmaz Aleksandır Tsankov'da depreşen o derman sığmaz deliliği her zaman kapsayamıyordu.

Çar, Tsankov'un başbakanlıktan serbest bırakılması ve "daha sakin" bir göreve, Meclis Başkanlığına atanmasını öngören buyruğunu imzalamadan yirmi gün önce Tsankov, Pleven'in konuğuydu. Yerel yöneticilerce Kent Tiyatrosu yeni yapısını törenle açmaya çağrılmıştı. Gerçi, kitabımın konusunu oluşturan olaylarla doğrudan bağlantısı olmadığı için Tsankov'un bu ziyaretine değinmeden de geçebilirdim. Ama Tsankov'un Pleven'e gelmesiyle ilgili olarak gazetelerde yayınlanan yazılarda gözüme çarpan bazı özellikler, bu yazıların ilk bakışta algıladığımız içeriğinden daha fazla şeyler söylüyordu. Yalnızca birkaç söz ve ayrıntı, o günlerin karaltılı, bozbulanık ve ağır politik havasını hissettiriyordu. Hükümet başındakilerin başresimlerini tamamlıyan yeni çizgiler buluyordum.

Örnek olarak *Demokratiçeski Sgovor* gazetesinde çıkan haberi hemen hemen bütünüyle ve protokol üslûbunu koruyarak aktarıyorum:

"Politik kanılarına bakılmaksızın, Stefan Manev lokantasında tüm Pleven'li vatandaşlar temsilcilerinin hazır bulundukları o değerli şölen günü, başbakanın ve daha birçok yöneticinin huzurlarında, görülmedik bir içtenlik ve coşku havası içinde, anlam ve düşünce

bakımından eşine az rastlanır konuşmalar yapıldı ve iyi dileklerde bulunuldu:

"Tsonü Braşlyanov (başbakana seslenerek): "Pleven'e büyük hizmetlerinizden ötürü Pleven halkı adına şükranlarımızı sunmakla mutluyum. Alçakgönüllülüğünüzü her ne kadar esirgesem de, Bulgaristan'ın güçlüklerini omuzlarında taşıdığınızı ve taşımakta olduğunuzu belirtmeyi bir borç sayıyorum...

"Biz yaptıklarınıza inanıyoruz ve Allahtan size uzun ömürler vermesini dilemekten başka elimizden bir şey gelmiyor."

Başbakan Aleksandır Tsankov: "İyilik uğrunda hizmet etmek güçtür, çünkü biz insanlar sahip olmamız gereken erdemlerin yanısıra, birtürlü kurtulamadığımız ve talihin bizi esirgemediği zaaflara da sahip bulunuyoruz.

"Ben bir profesör çevresindenim. Ülkenin politik yaşamına katılmak niyetinde olmadığım halde, bana ve arkadaşlarıma, Bulgaristan'ın ağır haç'ını taşıma ve bunu, Bulgaristan'ın çarmıha gerilmesi için değil, korunması için, Golgota'ya doğru götürme görevi düştü..."

Atanas Burov: "Bana duyarlı ve düşünsel coşku anları yaşama olanağı verdiğinizden dolayı sizlere teşekkür ederim."

O günlerde gazeteler tüm ülkeyi saran kar fırtınalarından sözediyorlardı. Yayınlanan haberlerde, başbakanın ve kendisine eşlik edenlerin, "vatansever" Pleven halkına karşı hizmet borçlarını ödemek üzere Pleven'e ulaşabilmek için ne kadar çok çaba harcadıklarını belirtmeyi de unutmamışlardı. Yolların karla kaplandığı birçok köyün merkezlerle bağlantısının kesildiği bildiriliyordu.

Fırtına dinmişti, ama kar yığınlarıyla birlikte yollar ve kentler, evler ve insanlar üzerine çöken ölgünlük hâlâ sürüp gidiyordu...

Bulgaristan toprağı üzerine derin, ağır ve uzun bir kış çökmüştü...

Halk, yıkımın ve kayıpların boyutları karşısında ürpermiş olarak, içine kapanıyor ve düşünüyordu.

Ve ne kadar yalnız, öksüz kaldığını anlıyordu.

Büyük ve zorlu yetenekler boğulmuştu: Geo Milev ve Hristo Yasenov, Sergey Rumyantsev ve Yosif Herbst, Vasil Karagözov ve İvan Minkov, Georgi Şeytanov ve İvan Şablin... Temiz ve coşkun savaşçılar susturulmuştu: Petko D. Petkov ve Todor Straşimirov, Vılço İvanov ve Yako Dorosiev, Jeko Dimitrov ve Lambi Kandev, Ana Maymunkova ve Nikolay Gramovski, Vela Piskova ve Elena Giçeva, Haralambi Stoyanov ve Nikolay Petrini, Temelko Nenkov ve Petko Enev, Dimitır Grınçarov ve Muletarov kardeşler, Dimo Hacidimov ve İvan Manev, Kiril Pavlov ve Petır Yanev, Georgi Zuybarov ve Hristo Kosovski, Neyden Kirov ve Paun Grozdanov, Neno Tsarvulanov ve Vasil İvanov... Alınları yüksek, vicdanları pırıl pırıl nice kişiler öldürülmüştü: Aleksandır Borimeçkov ve Georgi Krotnev, Kosta Yankov ve Marko Fridman, Hristo Koceykov ve Georgi Tsanev...

Bu tüyler ürpertici listenin âdeta biteceği yok... Ve listedeki adlardan herbiri en başta yer almaya yaraşık... Atanas Stratiev ve Todor Dimitrov, Radivoy Karanov ve Stoyko Şterev, Petır Nikov ve Dimitır Zahariyev, Mara ve Zinovi Georgiev'ler ve Dinol Dinkov, Kosta Şulev ve Dimitır Hacimitrev, Georgi Kostov ve Grigor Kuzmanov...

Bu adları sayarken ürperiyorum. Oysa bunlar yokedilenler kitabının yalnızca bir sayfasını oluşturuyor. Daha ne kadar ad ve insan yazgısı var!... Velko Yovkov ve Geno Gümüşev, Georgi Stoynev ve İvan Gançev, Bijo Bakalov ve Ginyo Piskov, Nina Krotneva ve Nikola Alyökov, Vladimir Blagoev (Dyado Blagoev'in oğlu) ve Yordan Vişovgradski, İsak Samuil-Koen ve

Spas Vuçkov, Nikola Topalcikov ve Gavril Liçev...

Ya Vidin dolaylarındaki Avcı Parkı'nda bıçaklananlar?

Stara - Zagora istasyon bahçesinde kurşuna dizilenler?

Tüm Bulgaristan kentleri sokaklarında kurşunlanıp öldürülenler?...

Tüm Bulgaristan ırmakları boyunca gömülenler,...

Dağların kızgın kayaları üzerinde can verenler?...

Zincirler ve çelik halatlarla, taşlar ve ray parçalarıyla bağlanarak denize atılanlar?...

Ya bütün illerde düzenlenen "Nisan yargılamaları" sonucunda ölüm cezasına çarptırılanlar?...

Bulgaristan toprakları üzerine ağır bir sessizlik çökmüştü. Halkın sözü toprak katmanları altında ezilmiş, zindanların kalın taş duvarları arasında boğulmuştu. "Özgür" kalanların başları üzerinde, her doğrulanın boynuna geçirilmeye hazır yağlı ilmikler şaklıyordu. Acı ve umutsuzluk buzları bütün düşünü ışınlarını sarıyordu. "Roma yanarken, ben şarkı söyliyemem..." Asen Zlatarov'un bu sözleri bir mercek gibi, karanlığın kör hışımlı çığı karşısında şaşalıyan ve dilsizleşen ruhun tüm dramını topluyordu.

Anton Straşimirov gittikçe kamburlaşıyordu. Kurşunlar onun yaşamını adeta bir acımayla bağışlamış, kenevir ipler yalnızca kulakları dibinde şaklamış, geçip gitmişti... Yazar sanki her şeyi bütün o ürpertici derinliğine dek görüp yaşamak için hayatta kalmıştı.

Gözlerinin önünden yokedilen kahramanlar kafilesi geçiyordu. Yazar, onların hepsiyle ve ayrı ayrı herbiriyle vedalaşıyor, onlar da kendisine ayrılık armağanı olarak onmaz bir yürek yarası bırakıp gidiyorlardı.

Yazarla en son vedalaşan Hristo Yasenov'du. Sevdikleri arasında en sevdiği oydu. Mayısın ilk günle-

rinde Yasenov hâlâ Polis Müdürlüğü'nde bulunuyordu. Oradan "Fotinov" okuluna götürülmüştü. Sonra tekrar Müdürlüğe getirildi. Karanlık hücrelerden gönderdiği mektuplar gizli yollarla Straşimirov'a ulaşıyordu. Özcesi "hayattayım!" diyordu. Straşimirov'un eşi, Yasenov'a birkaç kez yemek götürmüştü ve ona ilişkin bazı bilgiler edinmişti: "Şimdi beşinci katta bulunuyor." "Koridorda karşılaşmışlar..."

Bir gün kadının götürdüğü yemekleri kabul etmediler ve kestirip attılar:

"Burada böyle adam yok!"

Birkaç gün sonra yine aynı karşılığı verdiler:

"Listede değil. Salıverilmiş..."

... Yasenov'u bir Haziran gecesi alıp götürdüler. Hücreyi terketmeden önce içerde kalanlara, usuldan, ama açık bir sesle "hoşçakalın, dostlarım!" dedi. Yalnızca bu olağan, gösterişsiz sözleri söyledi ve çıktı. Bunu, Yasenov'la aynı hücrede birkaç gün geçirmiş olan savcı tanıklarından biri, Dragan Başev gayet iyi ansıyordu. Mahkeme başkanının "Yasenov'u kim alıp götürdü?" sorusuna, Başev şu yanıtı verdi: "Kara Pavel!"

İnce yapılı ozanı, koca kafalı, tıknaz ve hantal ateşçi ve işkenceci Kara Pavel'le yanyana düşümün ortasına getiriyorum. Taş döşemeli uzun koridorlarda yürüyorlar. Birisi aydınlık yüzlü ve tertemiz. Öbürü yağlı ensesi katmerli, dar alınlı ve bulanık bakışlı. Polis Müdürlüğü'nde en kıyıcı, en gözüdönmüş işkenceci olarak ün kazanmıştı.

Dışarda ayrıldılar. Kara Pavel, ozanı, şapkalarını gözlerine indirmiş kimselerin bulunduğu kamyonete doğru iteledi. İteledi ve giriş kapısının karanlığına çekildi...

Ozansa, bir bulutun arkasından birden çıkıp görünen ayın alaca aydınlığında, serin gece havasını

derin derin ciğerlerine çekerek, kışlanın nemli zemin katına, şehitliğe doğru giden çetin yolu boyladı...

Ve oradan halkın belleğinin en temiz doruklarına yükseldi.

Yasenov'u da "izsiz kaybolanlar" arasında sayıyorlardı. Son umutlar da sönmüştü. Bu haberi alan Anton Straşimirov, odasına kapandı. Bu odada o sessiz ve canayakın Hristo Yasenov'u kaç kez konuk olarak karşılamıştı. Öğleden sonraları hiç aksatmadığı gezi saatleri gelip geçmiş, batan güneş pencerenin açık kanadını altın yaldızına bürümüş, hafiften akşam serinliği ve akşam yeli başlamıştı... Yazar hep öyle, yazı masasında, alnı dayalı, anıların coşkun seline dalmış, kıpırdamaksızın oturuyordu.

Önünde, geçmiş günleri ansıtan sayfalarından biri açık duran güncesi vardı.

8 Ocak 1909... Sırtında herhalde gömleksiz olduğunu gizlemek için yakasını kaldırdığı aba ceketiyle belki de henüz erginleşmemiş bir delikanlı, gösterilen iskemleye oturmaya cesaret edemeden, karşısında dikilip duruyor. Sonunda, cesarete gelerek, Resim Okulu'nda öğrenci olduğunu, ama şiirler de yazdığını ve Bay Straşimirov'un vakti varsa...

"Ben bu delikanlıyı önemsemeden uğurladım ve bıraktığı birkaç sayfayı gelişigüzel yazı dosyama attım."

Birkaç gün sonra dosyayı karıştırmaya başlayan yazar, elyazısıyla şiirler yazılı birkaç sayfa buldu. Bunlar imzasızdı.

Ama ne şiirler!

"Garibim, ne dinlenebileceğim bir evim var,
Ne de sabah çiyi düşmüş bahar bahçelerim.
Bana evsiz, yurtsuz bir yabancı diye bakarlar,
Ve tüm göklerin kubbesi altında acı çekerim..."

"Okudum ve gözlerime inanamadım. Bulduğum bu

şiirler bende şaşkınlık uyandırdı. Şaşırdığım yanı, bu şiirde şarkı gibi bir ses uyumu, yüksek bir içsel müzik olmasıydı. En çok da, bu şiirleri henüz erginleşmemiş olan o aba ceketli Etropole'li delikanlının yazabilmiş olmasına şaşıyordum..."

Şiirler, Straşimirov'un yönettiği *Naş jivot* (yaşamımız) dergisinde yayınlandı. Ve o gün böylece, tüccar Tucarov'un üçüncü oğlu olan, Sviştov Ticaret Okulu'nu kendi isteğiyle terkeden ve bu yüzden babasının desteğini yitiren bu genç, Resim Okulu'na giden ve açlık çeken bu 19 yaşındaki öğrenci, Hristo Yasenov adıyla ve Bulgar şiirinin en büyük umudu olarak yeniden doğmuştu.

Yasenov* ... ozanın ruhu gibi duru ve pırıl pırıl arık bir ad. Onun edebî adını koyan Straşimirov, manevî oğlunun ruh güzelliğini derinden anlamıştı.

Sonra... Savaş cephelerinde geçen üç yıl. Ozan subayın dönüşü ... Göğsü kahramanlık nişanlarıyla süslü. Kolunda bir kurşun yarası var. Veremin ilk belirtileri de üstünde...

Straşimirov güncesini kapatıyor. Hayır, bildikleri yalnızca bu kadar değil. Yasenov'un, cellâtları deliye döndüren mektubunu, "Bütün Adreslere!" diye başlayan o mektubu da saklıyordu bir köşede. Yazar, kitaplığının bir rafında, *ABV* gazetesinin ve *Razvigor* (Meltem) dergisinin biriktirilmiş sayılarını aktardı...

İşte, ozanın 1924 yılında Gorna Cumaya'ya (Blagoevgrad'a) ilk kez sürgün edildiğini bildiren haber: "20 Mart günü, sabah saat 7'de Millî Emniyet organları Hristo Yasenov'u tutuklamışlardır. Ozan, ertesi gün, bilinmiyen nedenlerle, bilinmiyen bir yere sürgün edilmiştir. Yasenov bir politika adamı değildir. İçişleri Bakanlığı, seçkin ozanlarımızdan biri olan Yase-

* Yasen: açık, duru.

nov'un neden ötürü oradan ortaya sürüklendiğini açıklamalıdır. Bulgar kültür çevreleri şunu bilmek istiyor: Bütün bunlar 'yüksek devlet düşünceleri' gereği olarak mı yapılıyor (bu düşünceler nelerdir?), yoksa 'sorumsuz unsurlar'ın bir keyfî hareketi sonucu mudur? Tutuklanan ozanın serbest bırakılması için ciddi girişimlerde bulunmak Yazarlar Birliği'nin borcudur. Böylece, bu gibi işleri protesto edebildiğimizi ve hiç olmazsa bu bakımdan Nikolay I. Rusya'sından farklı olduğumuzu gösterebiliriz."

Razvigor'un daha sonraki sayısında, bir grup Bulgar yazarının protestosu yayınlandı. Protestoda şöyle deniliyordu:

"Bugüne dek ilgili hükümet yetkililerinden hiçbiri, hiçbir şekilde politika adamı olmayan bir ozanın kişisel özgürlüğüne yapılan saldırı üzerine herhangi bir açıklamda bulunmadı. Ozanın suçu, belki de Eylül olayları kurbanlarına yardım amacıyla kurulan Genel Komite'ye üye olmasıdır. Yoksa artık insanseverlik ve yardımseverliğin de yasak belirtiler sayıldığı bir kerteye mi varmış bulunuyoruz?

"Sağlık durumu bozuk olan Hristo Yasenov her türlü maddî olanaktan da yoksundur.

"Yazarlardan ve ozanın dostlarından oluşan bir grup olarak, seçkin ozanlarımızdan birinin tutuklanmış olmasını protesto ediyor, hemen serbest bırakılmasını ve Sofya'ya dönmesini ısrarla istiyoruz."

Hükümet gerilemek zorunda kaldı. Hristo Yasenov serbest bırakıldı ve Sofya'ya döndü. Straşimirov o günü şöyle saptamıştı: Ozan, her zaman olduğu gibi alçakgönüllü ve sıkılgan bir tavırla eşikte göründü. Bakışı hep öyle yumuşak ve okşayıcıydı. Hiç değişmemişti, ama yine de başka bir adam olmuş gibiydi.

Gözlerinde cüretle yanan alevler, ne kadar derinde olursa olsun, Straşimirov'un alıcı bakışlarından giz-

li kalmamıştı.

Bu onun açık mektubunun alevlerini doğuran amansız cüretti.

Yasenov, yayınlanmak üzere basına verdiği "Bütün Adreslere!" başlıklı mektubunda şöyle diyordu:

"Serbest bırakıldığım şu anda, partizanca körlüğün ve kuduz siyasî terörün sonucunda nedendiz ve yasadışı olarak tutuklandığımdan ötürü, zorlu protestolarını esirgemiyen tüm dostlara, tanıdıklara, aynı düşün ve duyguları paylaştığımız arkadaşlara ve tüm gazete yönetimlerine candan teşekkürlerimi sunarım. Bana değerli yardımlarda bulunan ve hislerimi paylaşan Gorna Cumaya'lılara da teşekkürler ederim. Onları daima parlak bir insanlık ve içten dostluk anısı olarak yüreğimde saklayacağım. Ama ben, keyfî hareketlerinden ötürü kendilerini hesap vermekten bağışık sananlar için, sorumsuzlar için iyi vatandaş olmak niyetinde değilim ve böyle bir alçaklığı kimseye öğütlemiyorum.

Hristo Yasenov"

Bu mektup gerçekten bütün adreslere ulaştı. Bu kez apaçık aşağılamayı yutan "sorumsuz unsurlar"ı da buldu. Ama öç almaya susamışlık, artık amansız bir kin halinde bunların içine yuvalanmıştı. Ve onlar, ozanı karanlığa itmek, toprağın soğuk zindanına teslim etmek için Nisan'ın o ölüm gecesini büyük bir sabırsızlıkla beklediler...

Kirli vicdanlar, gerçeği yansıtan sözlerin şıraklıyan sersemletici şamarlarını en son unuturlar.

Bu devrimci ozanın yolu sona ermişti. Savaşımın amansız mantığıydı bu. İnsan onurunun, ölüm karşısında doğanın aşıladığı korkuya bile üstün gelebilen onurun yasası...

Mantıkî, ama düşünce kapsamına birtürlü sığmayan, sinmiyen şey! Bir insan gidiyordu bu dünyadan!

En duygusal maddeden yapılı bir insan, şiirsel, alevli bir aydınlık kaynağı!

Ve Straşimirov, ruhundaki tüm birikimi, ruhunu sarsan ve haykıran büyük acıyı ak kâğıtlara dökmek için titreyen parmaklarıyla kalemine uzanıyordu:

"Göğümüzden bir büyük yıldız daha aktı.

"Ağlayın, gözyaşı pınarlarınız kurumadıysa, ağlayın. Onun yerini hiçbir şeyle dolduramayız!"

Dışarısı derin bir karanlığa gömülmüştü. Straşimirov açık pencerenin karşısına geçti ve geceyarısının sessizliği düşüncelerine sinmeye, kafasındaki kaosu durultmaya başladı.

Ve bakışı, sanki çılgınlaşan toprağın bağrından söküp çıkara çıkara, göğün kapkara dokusu üzerine bazı sözcükler örer gibiydi:

"Bir avuç halkız biz, verdiğimiz kurbanlar yeter!"

Gözlerinin önünde yokedilen kahramanların yürüyüş kolları uzadıkça uzuyor, ta ufka varıyor ve oradan suskun yıldızlı göklere yükseliyordu...

Ve sözcükler, insanlara doğru uçmak üzere ak kâğıt üzerine dizilmeden önce, yazarın ateşe dönüşmüş düşünüşü onları evrenin sessiz göğüne işliyor:

"Parlak adlardan oluşan bu kanlı sütun nice kuşaklara ürperti verecektir!"

CELLÂTLAR kurbanlarının boyunlarına geçirdikleri ipleri iki yandan çekerlerken, güçlü bir suçortakları vardı. Bu, gecenin karanlığıydı. Öldürülenlerin ölülerini tıka-basa çukurlara doldururken de ikinci suçortağına güveniyorlardı. Bu da dilsiz topraktı. Bunlar gündüzleri evlerinde, aileleriyle öğle yemeği yedikten sonra, derin ve rahat bir uykuya dalıyorlardı, çocukları ancak ayak parmaklarına basarak yanlarından geçiyorlardı. Cellâdın biri, serbest saatlerinde eczaneleri dolaşarak hasta karısına ilâç arıyordu. İkincisini, ensesinde çıkan çıbanlar rahatsız ediyordu, hele ipin ucuna yapıştığı zamanlar bu çıbanların ağrılarına dayanılmaz oluyordu. Üçüncüsü, evinde "cehennem makineleri" yapıyor ve bir baba özeniyle, her zaman karsını uyarıyordu: "Bu küçücük makinelerden bir tanesi bir boğum çiçeğin arasına yerleştirilirse, adam öldürebilir. Çocukları kolla, yoksa bir belâ çıkarsa, hiç gözünün yaşına bakmadan sana kurşunu çekerim!" Geceleri kışlaların mahzenlerinde toplanan cellâtların, birbirleri-

ne bel ve eklem ağrılarından yakındıkları oluyordu. "Ağrılar ancak dördüncü ya da beşinci kişiyi buğduktan sonra yatışıyordu..."

Kendi suçortaklarına, karanlığa ve toprağa, tam güvenleri vardı. Üçüncü bir gelecek suçortağına —zamana— da çok güveniyorlardı. Çünkü zamanın bıraktığı izler üzerinde unutkanlık tohumları yeşeriyordu.

Şimdi artık bu güvenlerinde ne kadar çok yanıldıklarını biliyoruz. Bunu söylerken, gözönünde bulundurduğum şey, yalnızca gerçekten fazla geciken 1954 yargılamasının verdiği cezalar değil. Çünkü o zamana kadar suçlular genellikle rahatsız edilmeksizin yaşamlarının büyük bir bölümünü artık geçirmiş bulunuyorlardı.

Kendikendime, tüm halkın acılara boğulduğu günlerde gezegenimizin havasını elektrikleştiren o görünmez ışınımı düşünüyorum. Boğulan sesler, sanki boşlukta uçan ve insanlığın uyanık vicdanını arayan felâket sinyalleri, bütün engelleri aşan sinyaller gönderiyordu. Ve gezegenimizin üzerinde o yüce manevî kardeşliğin görünmez bağları uzanıyor, bu kardeşlik karanlığı alevlendirerek, cellâtları gözkamaştırıcı mahkemesi karşısına dikiyordu.

"Bu müthiş kargaşalıkta, sağduyunun donup kaldığı bu anda Anton Straşimirov'un sesi yükseldi. Pısırıkların sessizliği içinde tekbaşına doğrularak konuşan yazar, acı ve insanlıkla dolu sözler söyledi." Asen Zlatarov, bu sözleriyle Straşimirov'un uygar yüreklilik ve yiğitliği karşısında şükranlarını ve hayranlığını belirtiyordu.

Ama bu sözlerin dile getirdiği gerçeğin arkasında başka bir gerçek daha vardı: Anton Straşimirov yalnız değildi. İnsanlığın en büyük, en değerli çocukları onun yanında yer alıyordu. Bunlar, Bulgaristan'da hak uğrunda şehit düşen kahramanların manevî kardeşleri, savaş arkadaşlarıydılar.

16 Mayıs 1925 günü tüm Sovyet ülkesi kara bayraklara bürünmüştü. Bu, Bulgaristan'da terör kurbanlarını anma günüydü. Moskova işçilerinin delegeleri Batı devletleri elçiliklerine giderek, diplomatlara, hükümetlerinin Tsankov rejimine gösterdiği desteği protesto eden mektuplar bırakıyorlardı.

Pravda gazetesi, o gün "Sofya'nın darağaçları dile geldi" başlıklı bir başyazı yayınladı. Aynı sayıda, Bulgaristan devriminin kahramanları üzerine bir yazının altında, değerli bir gazeteci ve yazar olarak bilinen, yorulmak bilmeksizin gezerek marksizmi yayan ve gezegenimizin savaşlara, acılara ve kahramanlıklara sahne olan her yerine koşan Mihail Koltsov'un imzasını gördüm. Bu yazı "Sofya - Moskova" başlığını taşıyordu.

Koltsov iki yıl sonra Budapeşte'ye, faşist Horti'nin saltanat sürdüğü ülkeye gidecekti. Sonra Zonenburg hapisanesine dalacak, orada zincire vurulmuş anti-faşist savaşçılarla görüşecekti. Rus Beyazorducularının derin bir gize bürünmüş olan genelkurmayına da ulaşacak, elebaşıları general Şatilov'dan doğrudan mülâkat alacak, generali fotoğraf makinesi karşısında poz vermeye de ikna edecek ve birkaç gün sonra fotoğrafı ve mülâkatı *Pravda* gazetesine verecekti. Sonra da kalem elde savaşan bu yorulmak bilmez gezgin şövalyenin İspanya yolculuğu başlayacaktı.

1925 yılında Mihail Koltsov Bulgaristan'ı da ziyaret etmeyi yürekten istemiş olsa gerek. Ancak elinde olmayan bazı nedenler yüzünden Bulgaristan'a gelmek üzere yola çıkamadığı kanısındayım.

Aynı 16 Mayıs günü, Bulgaristan'da siyasî teröre kurban gidenler için yapılan anma töreninde ardı arkası kesilmez yürüyüş kolları Moskova caddelerini doldurdu. Ertesi gün de Moskova işçileri büyük bir protesto mitingi yaptılar. Leningrad'da ve Sovyetler Birli-

ği'nin bütün öteki büyük kentlerinde de böyle mitingler düzenlendi.

O günlerde, Moskova'da, MOPR (Uluslararası Devrimciler Yardım Örgütü) Sovyetler Birliği Kolu Birinci Kongresi açıldı. Vasil Kolarov'un, Tsankov hükümetince uygulanan kanlı teröre karşı Bulgaristan halkının yürüttüğü çetin savaşıma değinen demecinden sonra, delegeler ayağa kalktılar ve "Enternasyoyal"i söylemeye başladılar. Dalgalı denizi andıran salonda, Sovyet kültür ve sanatının birleştirici adamı olan Halk Eğitimi Komiseri Anatoliy Lunaçarski kürsüye çıkarak, özetle şunları söyledi:

"Bulgaristan'ın adını derin bir üzüntüyle anıyoruz. Bu ülkede, işçi sınıfının ve köylülerin bütün ileri gelen yöneticileri yokediliyorlar. Biz kurbanların acılarını görüyor, iniltilerini işitiyoruz. Ne var ki, Gogol'ün şu sözlerini tekrarlamaktan başka elimizden bir şey gelmiyor: 'Görüyoruz... İşitiyoruz! Yalnız bu kadarla yetinmek zorundayız...'"

Sovyet hükümetinin üyesi sözünün burasında sustu. Ama salondakiler, onun söylemek istediklerini gayet iyi anlamışlardı. Nitekim, birkaç saniye süren sessizlikten sonra, salon uluslararası kardeşliğin yüce şarkısıyla yeniden çınladı.

Evet, Sovyet yurttaşları Bulgaristanlı kardeşlerine yardım eli uzatamamışlardı. Onlara gönderebildikleri biricik şey, yüreklerini doldurup taşıran acı, sevgi ve hayranlıktan başka bir şey değildi.

O günlerde çıkan gazeteler Sovyet yurttaşlarının Bulgaristan'daki cellâtlara karşı duydukları öfkeyle doluydu. Bulgaristan savaşçılarına ilişkin gerçeğin trajik ışınları da faşist karanlığın çemberini yarıp geçerek dış dünyaya ulaşıyordu. Konuşma olanağı bulabilen biricik adam, mahkeme karşısına çıkarılan Marko Fridman, inandığı fikirlerin doğruluğunu ağırbaşlılık-

la ve mertlikle savunmuştu. Onun sözleri, Sovyet basınına da yansımıştı. Fridman, söz hakkından ve özgürlükten yoksun edilen, havasız bırakılan, ama aynı inancın sözlerini kanlarıyla yazan binlerce Bulgar savaşçısının temsilcisi olmuştu...

Fridman'ın ve arkadaşlarının idam edildikleri haberi, tüm Soyvet ülkesi üzerinden sızılı bir ürperti gibi geçti.

"Dünya proletaryası Bulgar kardeşlerine yardımı esirgemiyecektir!" Moskova'da çıkan *İzvestiya* gazetesi bu başlık altında Ernst Thelman'ın bir yazısını yayınladığı günlerde Thelman artık Alman Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı bulunuyordu. Alman devrimci önderinin bu ateşli yazısı, kafamda kaçınılmaz tarihsel paraleller yarattı: Bulgaristan halkının hiçbir zaman unutmayacağı 1923 yılında, Thelman, Hamburg işçilerinin ayaklanmasını yönetiyordu. 1925 yılında Alman proletaryası arasında Bulgar devrimcilerini savunmak üzere geniş bir protesto hareketi düzenleyen oydu. Sekiz yıl sonra, faşistler, onu milletvekilliği dokunulmazlığından yoksun edecek ve hapse atacaklardı. Onun adı da Bulgar Dimitrov'un adıyla birlikte, uluslararası anti-faşist dayanışma bayrakları üzerinde belirecekti. Dimitrov'un, parlak bir utkuyla çemberi yararak hitlercilerin zindanından sıyrılıp çıkınca, Moskova toprağına ayak basar basmaz ilk sözü şu olmuştu:

"Şimdi de Thelman'ı kurtaralım!"

Thelman, 1925 yılında "Bulgaristanlı kardeşlerimize yardım edelim!" diye yazıyor ve şöyle sürdürüyordu:

"Devrim boğazlanmıştır! Burjuvazi bayram ediyor. Devrim boğazlandığı içindir ki, ölüm cezaları veriyorlar ve Bulgaristan'da binlerce insanı yokediyorlar...

"Bütün bunların yanıtı fabrikaların, sendikaların,

işçilerin yanıtı, düşünsel savaşımızda ileri sürdüğümüz yanıttır: Devrim yaşıyor!

"Devrim, bütün sömürülenlerin ve ezilenlerin savaş bayrağında yaşıyor!"

17 Mayıs günü Berlin işçileri Bulgaristan anti-faşistlerini desleklemek üzere bir miting düzenlediler. Bu mitingte Tsankov'un terörcü hükümetine karşı bir kitap yazmak için malzeme toplamakta olan yazar E. Gumbel konuştu. Yazarın *Bulgaristan'da Beyaz Ölüm* adlı kitabı birkaç ay sonra çıktı.

Almanya'nın Düseldorf, Köln, Dresden gibi bütün büyük kentlerinde protesto toplantı ve gösterileri yapıldı. İşte Alman işçilerinin protesto kararlarından bazı satırlar: "Biz Bulgaristanlı sınıf kardeşlerimizin hemen yardımına koşuyoruz...", "Biz Bulgaristanlı yoldaşlarımızı destekliyoruz...", "Bulgar hükümetinin sınıfsal adliyesine karşı en derin nefretlerimizi belirtiyoruz..."

Almanya'da, İnsan Haklarını Koruma Birliği, *Bulgaristan'da Kan Gövdeyi Götürüyor* başlıklı bir broşür yayınladı. *Resimlerle Terör* başlıklı bir resimli broşür de basıldı. Bu broşürde, katledilen ve işkence görenlerden bazılarının belgesel fotoğrafları yer alıyordu.

Sofya'da çıkan *Nezavisimost* (bağımsızlık) gazetesinde, Almanya'da yayınlanan *"Bulgaristan'da Kan Gövdeyi Götürüyor"* başlıklı broşür üzerine bir habere yer verildi. Tsankov'un *Demokratiçeski Sgovor* gazetesi bu broşür türünden yayınların çürütücü etkisini önleme çabasındaydı. Gazete şöyle uyarıyordu: "Broşürde devrim kahramanlarından sözediliyor. Genellikle, bizim yürüttüğümüz siyasî mücadeleler, Bulgar demokrasisinden gayri her şeyin yararına olabilecek bir ışık altında ele alınıyor..." Ve bu yazı şu genleneksel yakınmayla sona eriyordu: "Evet, biz dış ülkelerde

kendimizi savunma olanağından yoksunuz..."

Gerici bir hükümete karşı savaşmakta olan Romanya Komünist Partisi de Bulgaristan devrimcilerini destekliyen bir gizli çağrı yayınladı. Bu olay halk düşmanı iki hükümet (Bulgaristan ve Romanya hükümetleri) arasında göçmen devrimcilerin değiştokuşu konusunda bir anlaşmaya varıldığı günlere rastlıyordu.

Çağrıda şöyle deniliyordu:

"Nisan ayında Bulgaristan'da yeniden binlerce komünist ve tekcepheci tutuklandı. Yeniden yığınsal cinayetlere gidiliyor.

"İşçiler, köylüler ve aydınlar! Bulgaristan oligarşisini protesto etmeye girişiniz! ülkemize sığanan Bulgar işçi ve köylülerinin serbest bırakılmasını isteyiniz. Lokmanızdan ayırıp, onlara ve barbar faşist hükümetin darbelerine hedef olan ailelerine yardım ediniz. Orduda bulunan oğullarınıza söyleyiniz: Bulgar kardeşlerinize karşı silâh kullanmasınlar!"

Romanya ilerici çevrelerinin protestoları, iki hükümet arasında varılan sözkonusu anlaşmayı eylemde hükümsüz bırakıyordu. Romanya yöneticileri, halkın karşısında maskelerinin büsbütün sıyrılacağından korktukları için, Romanya'ya sığman Bulgar savaşçılarını geri göndermeye cesaret edememişlerdi.

Prag'da Bulgar Elçiliği önünde yapılan büyük protesto gösterisinden ve Prag işçilerinin hemen sokaklarda yürüyüşe geçmelerinden sonra, Çekovlovakya ilericilerinden oluşan bir kurul Bulgaristan'ı ziyaret etmeye karar vermişti. Kurul, Karel Kraybih, Dr. İvan Sakanina ve Luiza Landova'dan oluşuyordu. Bulgaristan'a Ağustos'ta gelen kurul, Bulgar halkının savaşları üzerine yeni kanıtlar topladı. Sofya'ya bir de Çekoslovak komünist gazeteciler kurulu geldi ve bu Kurul Merkez Cezaevine girmeyi bile başardı. Kurul üyeleri, prangalı Bulgar anti-faşistlerini gördüler, giydiği yeni

hüküm sonucunda tekrar hapse atılan Hristo Kabakçiev'le konuştular. Ama hükümet, Çek gazetecilerinin bu aşırı "münasebetsizlik"ini öğrenince, kendilerini hemen ülke dışına çıkardı.

Bulgaristan'a İngiliz İşçi Partisi'nin bir parlamento kurulu da geldi. Kurul, milletvekili Wedgwood, albay Mellon ve Mac-Kinder'den oluşuyordu. Bu üç milletvekili İngiltere'ye döndükten sonra, Bulgaristan'da hüküm süren kıyıcı terör üzerine bir rapor hazırladılar. Mellon'un *Manchester Guardian* gazetesinde yayınladığı mektup şu ciddi başlığı taşıyordu: *"Artık Susamam!"*

Mellon, parlamentoda, Tsankov'un hareketlerini gerçekte hoşgören ve teşvik eden İngiliz hükümetinin tutumunu yerdi. İngiltere Başbakanı şöyle karşılık verdi: "Bulgaristan'ın işleri üzerinde Bulgar hükümeti sorumlu ve yetkilidir." Bunun üzerine Mellon tekrar söz aldı ve Bulgaristan'ı ziyareti sırasında topladığı birçok kanıtı gözler önüne sererek, Tsankov iktidarının gerçek yüzünü ortaya koydu.

Demokratiçeski Sgovor gazetesi bu kez de elindeki biricik kanıtla, yani iftirayla tartışmaya girişti. Wedgwood'u, Mellon'u, Mac-Kinder'i kastederek haberi patlattı: "Bu baylar Bulgaristan'a gönderilen bolşevik ajanlarından başka bir şey değildirler!"

Bulgaristan'a Fransız hukukçusu ve ilericisi Marcel Willard da geldi. Aynı yılın güzünde onun *Bulgaristan'da Gördüklerim* adlı kitabı yayınlandı. Willard şöyle yazıyordu:

"Bu ülkede bulunduğum topu-topu sekiz gün içinde askerî mahkemeler 48 ölüm cezası verdi. Mahkemeler harıl harıl çalışıyor; artık komünistler az geliyor onlara... İntikam makinesi, pençesine düşürdüğü herkesi yasaya dayanarak parçalıyor. Yalnız komünistleri değil, daha ılımlı olanları da parçalıyor... Çünkü bu

sınıfsal cihazın mantığı böyledir..."

Ve şöyle sürdürüyordu:

"Artık öfke, nefret, protesto gibi şeylerin zamanı değil. Bu bilekleri bükmek, bu kanlı elleri kırmak gerek;

"Yargıç maskesi altındaki katilin cinayetlerini yasallaştıran iğrenç yasanın, Devleti Koruma Yasası'nın kaldırılmasını, faşist kuruluşların ve askerî örgütlerin dağıtılmasını, işçi haklarının canlandırılmasını istemek borcumuzdur.

"Biz, kahraman Bulgaristan halkının kendisine kan kusturan demokrat zalimleri, bu karabasan rejimini bir vuruşta silip süpüreceğine inanıyoruz!"

Bulgaristan'ı 1924 yılında ziyaret eden eski Belçika Başbakanı Vanderwelde'in tutumu çok dikkate değer. "Herhangi bir sorumluluktan kaçınmak gerektiği zaman apaçık şeyleri diplomatik sise bürümeyi gayet iyi beceren" (Vasil Kolarov'un Vanderwelde'e ilişkin sözleri) bu adam bile, daha Nisan katliamlarının başlangıcında Tsankov rejimini şiddetle kınadı. 15 Mayıs 1925 günlü *La Question gazetesinde* yayınladığı bir yazısında Vanderwelde, açıkça şunları söylüyordu: "Bulgaristan'ı ziyaretim sırasında kendi gözlerimle gördüğüm; içtenlikle söylemek gerekirse, gözlemlerim bende Tsankov hükümetinin yozlaşarak politik ve ekonomik bakımdan bir gerici dikta hükümetine döndüğünde kuşku bırakmıyor."

Amerikan gazetecisi Karl Maus da Bulgoristan'a geldi ve *Bulgaristan'da Neler Oluyor?* adlı bir kitap çıkardı. Maus, Londra'da, Paris'te ve Viyana'da çıkan ve "General Vılkov'un politikasını rezilce destekliyen" büyük gazetelerden tiksinti ve öfkeyle sözediyor ve şöyle diyordu:

"Avrupa basını kötü niyetli muhabirlerin haberlerini yayınlıyor. Bu, görülmüş şey değildir; Onların verdik-

leri haberler, utanmazlık, küstahlık ve yalancılık bakımından Bulgar hükümetinin resmî bildirilerine bile taş çıkartıyor."

General Rusev Paris'e gittiği zaman, orada Fransız gazetecileriyle de görüştü. Bulgaristan İçişleri Bakanı ülkemizde tam bir dirlik düzenlik hüküm sürdüğünü ve giderek cezaevlerinin bile "örnek" durumda bulunduklarını söyliyerek övündü. *L'Humanaité* gazetesinin muhabiri Daniel Renu, Bulgar İçişleri Bakanı'na bu söylenenleri yerinde görüp doğruluğuna inanmanın olanağı olup olmadığını sordu. Bakan da çevresini etkiliyecek biçimde "elbette, gayet doğal!" diye karşılıkta bulundu.

Ve Daniel Renu Bulgaristan'a hareket etti.

Bu vesileyle, *Demokratiçeski Sgovor* gazetesi ağlamaklı bir tonla şunları yazdı:

"Şu 'barbar ve kanlı Bulgaristan'a gelen konukların sayısı arttıkça artıyor!"

Peki ama, demokratik ve insaniyetçi olduğu savıyla, dünyanın dört köşesine duyuracak kadar farfaralık yapan faşist hükümet, kabahati ne diye başkalarında arıyordu? Bunu bir kez söyledikten sonra, artık söylenenin gerçeğe uygun olup olmadığını gözle iyle görüp anlamak istiyenleri nasıl geri çevirebilirdi?

Daniel Renu'nun konukluğu Bulgar faşistlerine çok acı dakikalar yaşattı. Daniel Renu, Fransa'ya döner dönmez, *L'Humanaité* gazetesinde Bulgaristan'daki durumu açıklayan bir yazı dizisi yayınlamaya başladı.

Demokratiçeski Sgovor gazetesi artık bu meydan okumaya karşılık verebilecek durumda değildi. Vermeye çalıştığı kem-küm yanıtlar basit birer hezeyan ve homordanmayı andırıyordu: "Fransa'nın komünist *L'Humanaité* gazetesi, 'anket' adını verdiği kaba boşboğazlıklarını sürdürüyor!"

Tsankov'un dış dünya karşısındaki ilk açık itirafı,

yani Bulgaristan'da "suçsuz kurbanlar" bulunduğuna ilişkin demeci de o zamanlar yayınlandı. Viyana'da çıkan *Neu Freie Press* gazetesi 15 Ekim sayısında Bulgar Başbakanı'nın şu demecine yer vermişti:

"Büyük suikastten sonra ortadan kaybolan kimseler üzerine dış ülkelerde çok şeyler yazıldı. Üzüntüyle belirtmek gerek ki, 16 Nisanı 17'ye bağlayan gece birkaç kişinin ortadan kaybolduğu ve bulunmalarının da mümkün olmadığı bir gerçektir... Böyle bir iç savaşta suçsuz kurbanlar da düşebilir. Ne yazık ki, savaşın sonucu olarak, insanların kabalaşması ve ahlâkın yozlaşması yüzünden bazı saldırılar ve hattâ... öldürme olayları vardır."

Geçen olaylarda ordu mensuplarının oynadığı rol sorusunu yanıtlayan Bulgar Başbakanı kendi deyişinden hiç şaşmadan düpedüz yalana başvurdu:

"Ne demek istediğinizi anlıyamıyorum. Bizde Askerî Birlik diye bir şey yok. Yalnız emekli subayların bir örgütü var ki, o da sırf meslekî bir kuruluştur."

Tsankov, Belçikalı avukat ve gazeteci Plisniye'ye verdiği mülâkatta biraz daha fazla konuştu. Bakın, Plisniye, hükümetin başındaki bu adamla ve yardımcılarıyla yaptığı konuşmayı nasıl özetliyor:

"Ben Tsankov'u ve öteki yöneticileri kendim gördüm. Benimle içten bir şekilde konuştular ve aynen: 'Pek doğal ki, taşkınlıklar ve çatışmalar var, ama askerlerimiz komünistleri süngülemekle, sizleri de büyük bir tehlikeden kurtardılar. Biz dirlik ve düzenliği koruyarak Avrupa kapitalistlerine ülkemizde tam bir güven içinde sermaye yatırımı olanağı sağlamış bulunuyoruz' dediler."

Belçikalı avukat mantıkî olarak şu sonuca varmıştı:

"İşte bunun için, emperyalizmi ve kapitalizmi savunan diplomatlar, Bulgar diktatörlerinin enerjik hareketlerini alkışlıyorlar!"

"1925 yılı yaz aylarında, Güneydoğu Avrupalı politik göçmenler, Omon'da bulunan Barbusse'ü arada bir ziyaret ediyorlar ve yazardan Fransızların dikkatini Balkan Yarımadası'ndaki durum üzerine çekmesini rica ediyorlardı. Barbüsse Balkan ülkelerinin sorunlarını ayrıntılı olarak incelemeye başladı."

Barbusse'ün sekreteri ve edebî çalışmalarında yardımcısı Anette Vidal'in güncesinden alınan bu satırlar, ünü gezegenimizin her köşesine yayılmış olan bu yazar ve savaşçının en cesur hareketlerinden birinin doğuşunu belgeliyordu.

Onun girişimi üzerine, Fransa'da, Balkan ülkelerinden gelen politik terör haber ve verilerini incelemekle uğraşacak bir komisyon kuruldu. Bu komisyon olayları ve kanıtları yerinde incelemeye karar verdi.

Henri Barbusse, 11 Kasım günü trenle Viyanaya (ve oradan da Balkan ülkelerine) hareket etti. Kendisine Eğitim İşçileri Enternasyonali'nin genel sekreteri profesör Leon Vernoşe ve Belçikalı hukukçu Paul Lami eşlik ediyorlardı.

Hareketinden önce, Paris garının bekleme salonunda gazetecilere şunları söyledi:

"Biz gezimizin amacını gizlemiyoruz. Amacımız, belki de Balkan hükümetlerinin hoşuna gitmiyecek bir inceleme, soruşturma yapmak..."

Ve Barbusse, topladığı, yerinde yoklamak istediği verileri gazetecilere de anlatarak, kestirip attı:

"Kısa bir süre içinde Balkan sorunları uzmanı oldum!"

Barbusse'ün bu yolculuğu, Lunaçarski'nin daha sonraları belirttiği gibi, Balkan hükümetlerinde ve özellikle Bulgar hükümetinde gerçekten büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Ama Barbusse'ü durdurmanın olanağı var mıydı? Onun kazandığı ünün ve şanın gücü de buradan geliyordu. Bu vesileyle, Lunaçarski, Lenin'le Barbusse üzerine bir konuşmasını ansıyordu.

Lenin'in derin derin düşündükten sonra söylediği şuydu: "Evet, bu zorlu bir ses!"

Henri Barbusse'ün Bulgaristan'a hareket etmeden önce *Ateş* adlı ünlü kitabı artık basımdan çıkmıştı. Bir piyade takımının günlük defteri olan bu kitap, Fransa'da en büyük edebiyat ödülü olan akademi armağanı "Gonkur"u kazanmıştı. Barbusse'ün kitabı her şeyi yakıp yıkan savaş kasırgasından geçmiş bütün halkların düşüncelerini dile getiriyordu. Kitap olağanüstü koşullar altında doğmuştu. Barbusse onu bir er olarak gönüllü gittiği cephede tasarlamış ve yazmıştı. Cepheye gittiği zaman kırk yaşını geçiyordu. Sağlığı sarsıktı ve çalışma odasında kalabilmek için bütün olanaklar elindeydi. Üstelik, edebiyat alanında artık ün yapmış bulunuyordu. *Cehennem* adlı ilk romanını Anatol France büyük sözlerle övmüş ve "bu yapıtta muazzam bir dehânın varlığı ortaya çıkıyor" demişti.

Barbusse, en öne, ateş hattına gönderilmesini istemişti. Cepheden karısına yazdığı mektuplar yeni kitabının temelini oluşturuyordu. Ve artık romanını siperler içinde yazıyor, yayınlanmak üzere parça parça Paris gazetelerine gönderiyordu.

1917'de ordudan ayrılırken, sağlık komisyonu onun belgelerine şu kaydı koydu: "Yüzde 75 çürük!"

Edebiyat tarihçisinin sözleriyle söyliyecek olursak, Henri Barbusse hümanist gerçekliğin mevzilerinden etkin ve savaşkan gerçekçiliğin devrimci mevzilerine kesin olarak geçiyordu. Kitabında, vardığı kanıyı şöyle belirtiyordu:

"Gelecekte savaşların önüne geçmenin biricik olanağını, matematik bir kesinlikle, sosyalizmde görüyorum."

Barbusse yeni kanı ve düşüncelerini, çevresine topladığı bazı Fransız aydınlarıyla kurduğu *Clarte* (Aydınlık) grupunun programında belirtmişti. Bu grup, dünyada bütün sanat, kültür ve bilim adamlarını, ka-

pitalizm boyunduruğuna karşı, sosyal devrim uğrunda savaşım için birleştirmeyi amaçlıyordu. Buna Anatol France, Henri Walles, George Brandes, Stefan Zweig de katılmışlardı. Clarte grupları hemen hemen Avrupa'nın her ülkesinde kurulmuştu. 1920 yılında Bulgaristan'da da Nikolay Liliyev'in, Lüdmil Stoyanov'un ve öteki bazı sanat adamlarının katılmasıyla *Svetlina* (Aydınlık) adı altında böyle bir grup oluşturulmuştu.

Aydınlık! Bu sözcük, bir platformdan ve görüşten çok, çalkantılar içindeki dünyaya, savaş sonrası yıllarının kaosundan ve çaresizliğinden kurtulma yollarını araması için bir çağrı anlamına geliyordu.

Henri Barbusse 1923 yılında Fransız Komünist Partisi saflarına girdi.

Akciğerlerinin sürekli yangısından çektiklerine önem vermiyen yazar, artık kış da basmış olduğu halde, uzun bir yolculuğu göze aldı. Herhalde, savaş kasırgası yıllarında, savaşın en büyük çilesini çekenlerin, yani ileri hatlardaki sıra erlerinin yanıbaşında yer almaya kendisini zorlayan ve önüne geçilmez etmenleri, görev ve insan dayanışması dürtülerini yeniden hissediyordu.

Yazacağı kitabın ilk satırları şu sözlerle başlayacaktı:

"Politik kanılarımı inkâr etmiyorum ve hiçbir zaman, hiçbir koşul altında da inkâr etmiş değilim... Ben devrimci ve enternasyonalistim. Yirminci yüzyılın ilk çeyreği boyunca tarihsel olayları görüp yaşadıktan sonra, daha koyu bir devrimci ve enternasyonalist oldum... Ama bu kez, Avrupa'nın güneydoğu kesimine gitmek üzere Fransa'dan ayrılırken, içimdeki savaşçıyı hiç ikircimsiz biryana bıraktım. Belirli bir partinin yandaşı olarak değil, tam bir düşünü özgürlüğüyle, somut olayları yerinde incelemeye, sonra da görüp işittiklerinin bilançosunu yapmaya kararlı sıradan bir insan olarak hareket ediyorum.

"Bununla birlikte, bu girişimin bende doğuşu ve sonuna dek gerçekleşmesi zorunluluğu, belki zamanımızın bir sinyali de olabilir."

Henri Barbusse ve grupu, Viyana'da kısa bir moladan sonra, yine halk düşmanı hükümetin terörünün alabildiğine gaddarlaştığı ve iğrenç biçimler aldığı Romanya'ya hareket ettiler. Bu ülkede gizli ve açık polis ajanları çemberini yarmayı başaran yazar, komünistlerin ve Romen halkının ilericilerinin uğradıkları kovuşturmalara ilişkin gerçeklere tümüyle ulaşabildi.

Ve Henri Barbusse Aralık ayının ilk günlerinde Bulgaristan toprağına ayak bastı.

Sofya sokakları soğuk ve ıssızdı. Henri Barbusse'de kendi deyişiyle, bir cephe hattının siperlerini dolaştığı hissi uyanmıştı. Bakanlıkların ve merkez dairelerinin kapıları ona pek isteksizce açılıyordu. Ülkedeki durumu öğrenip saptaması için kendisine verilen belgeler ya önemsiz, ya da düzmeceydi. "İzsiz kaybolanlar"ın evlerini dolaşmaya başlayınca, arkasından ve uzaktan uzağa ajanlar ve polisler gidiyorlardı. Bunlar, o uzun boylu, ince soluk yüzlü, kibar adamın, yüzlerce kilometrelik uzun bir yol geçerek görmeye geldiği işi başarmasına engel olamadıkları için kuduruyorlardı.

Dünya ölçüsünde ünlü yazarın adı çok büyük bir saygı uyandırıyordu.

Barbusse'ü, Dışişleri Bakanlığı başsekreteri Kisimov, lütfen kabul etti. Bu görüşmenin nasıl geçtiğini yazarın şu sözlerine dayanarak anlayabiliyoruz:

"Dışişleri Bakanı'nın işbaşında olmadığı bahanesiyle, beni bakan yardımcısı ve başsekreter bay Kisimov kabul etti. Verdiği bilgi yoğun sisli bir hava kadar açıktı. Bana gösterebildiği biricik kanıt şuydu: 'Belli bir ana dek yoksulluk içinde yaşamış olan bazı kimselerin birdenbire fazla para harcamaya başladıkları göze çarpmaya başlamıştı. Hükümet böylece bunların Moskova'dan para aldıkları kanısına vardı. Dı-

şişleri Bakanlığı başsekreterinin, olaylarla ilgili olarak Komünist Partisi'nin suçuna ilişkin başkaca hiçbir şey ileri süremediğini kesinlikle söyleyebilirim."

Henri Barbusse'ün Bulgaristan'daki hareketlerini izlemekle görevlendirilen kişiler, öksürük nöbetleriyle sık sık tıkanan bu hasta Fransızın, pek kısa süren ziyareti sırasında, işin içyüzünü ortaya çıkaran bu kadar güçlü kanıtlar toplıyabileceğini herhalde akıllarından bile geçirmemişlerdi. Yürekli ve tehlikeyi göze almaya hazır bazı Bulgarlar, bütün gizlilik kurallarını gözeterek, Barbusse'e gereken verileri, listeleri ve tanık öykülerini vermişlerdi...

General Vılkov'un bunca insanı ölüme yollayan ve ortadaki dramın niteliğini anlayabilmek için gerekli anahtarı veren o gizli emrinin bir kopyası da Barbusse'ün eline geçmişti. Bulgar devrimcilerinin savaşına ilişkin gerçeği derinliğine kavrıyabilmesi için Barbusse'e yardım edenler, gerçekten övülmeye değer kimselerdi. Yazar, çok önlemli davranarak, yararlandığı kaynakların hiçbirini anmadı. Çünkü bunu yapmakla cellâtların eline yeni yeni kurbanlar vermiş olacağını biliyordu.

Hükümet boş yere soruyordu: Bu Fransız yazarı yanında neler götürüyor acaba? Tren onu Sofya'dan uzaklaştırmak üzere hareket edince, kendisini izlemekle görevli olanlar herhalde rahatlamışlar, derin bir soluk almışlardı. Barbusse'ün trenin penceresinden el salladığını farketmişlerdi. Ama kime? Boş perona mı? Hayır. Büyük yazar buluşup görüşemediği, ama sürekli kafasında ve kalbinde yaşattığı kimselerle, davada ve savaşta kardeş olduğu prangalı yiğitlerle vedalaşıyordu.

Polis ajanları, katarın kuyruğuna son kez bir gözattıktan sonra, hemen şeflerine sevinçli haberi ulaştırmaya koştular: "Gitti!" Barbusse ise, yalnız birkaç dakika önce işittiği sözleri, Bulgaristan topraklarında

işittiği son sözleri kaydetmek üzere not defterini açmıştı:

"Onlar son militanımıza dek hepimizi tepeliyemezler. Öyleyse, kendileri mahkûmdurlar. Elbette tükenmedik. Yetişecek olanları eğitecek birkaç kişimiz kaldı herhalde!"

Kompartımanda birdenbire beliren ve pürüzsüz bir fransızcayla soluk soluğa bu sözleri fısıldıyan adamın dış görünüşü nasıldı? Barbusse ancak gözlerini ansıyordu onun: Derin bir güçle parlıyan, kararlılık okunan, güzel gözler... Belki bir yüksek okul öğrencisiydi bu... Kim olursa olsun, bu da kalan sağlardan, halkının geleceğini bağrında taşıyanlardan biriydi.

Kimliği bilinmeyen Bulgar'ın sözlerinin altına Barbusse şunu eklemişti: "Bunu bir politik göçmen söyledi bana..." Tsankov'un ve Vılkov'un terörcüleri, yıkılmaya mahkûm hükümetlerine böylesine kin besliyen ve söylediklerine böylesine inanan bu adamın kim olduğunu kestirmek için varsın kafa yorsunlardı artık...

Barbusse hemen bu beklenmedik görüşmenin esinlediği düşünce ve yargıları saptamaya koyuldu:

"Kalan sağların acılarla beslenen ve sağlamlaşan inancı, darbelerden daha güçlüdür...

"Bu inanç korkunçtur!"

Barbusse'ün Bulgaristan topraklarında not defterine geçirdiği son sözler bunlardı.

Öteki her şeyi ülkesi Fransa'da yazacak ve böylelikle, bir yargı kesinliği taşıyan *Cellâtlar* adlı kitap doğacaktı.

Ve yine Paris garına ulaşacak, yine kendisini karşılamaya gelen yakınlarının, dostlarının ve gazetecilerin heyecan okunan yüzlerini görecekti.

Yazar yuvasına kavuşmuştu. Kendisine uzanan elleri sıkıyor ve gülümsüyordu. Ama acıklı ve dalgın bir gülümsemeydi bu. Birdenbire gergin bir sessizlik ol-

du. Herhalde yazarın anlatmak istediği şey, uzun yolculuğu boyunca edindiği izlenimler değildi. Bu işi kafasında oluşturduğu kitabında yapacaktı. Onun anlatmak istediği, bütün görüp yaşadıklarından sonra bilincine çöken bir tek düşünceydi:

"Devrimci olmasaydım, o feci kaosu gördükten sonra mutlaka devrimci olurdum!

"Olan gücümle bağırasım geliyor!"

Çevresindekiler ürpermişti. Bu sözler ta yürekten geliyordu.

Bir ses duyuldu:

"Demek, söylenenlerin hepsi doğru?"

Yazar tok bir sesle yanıtladı:

"Gerçek, söylenenlerden daha korkunç!"

1925 yılının son günü, 31 Aralıkta, Henri Barbusse'ün Bulgaristan halkına seslenen çağrı mektubu yayınlandı:

"Ben aranızda bulundum. İşçilerin, köylülerin, erkeklerin, kadınların, gençlerin ellerini sıktım.

"Facianızın tablosu gözlerimin önünden gitmiyor. Kalplerinizin vuruşları benim irademi güçlendiriyor.

"Ülkeniz sizlersiniz. Proletarya, kendi ülkesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Herhangi bir ülkeyi toprak anadan ayırmanın olanaksızlığı gibi...

"Biz geleceği seziyoruz. Ama geleceği beklerken, sizler boyuna kan kaybediyorsunuz, ve bizler kutsal sınıf savaşında uğradığınız kayıpları her gün dehşetle öğreniyoruz. Duyduğumuz acı, ne yazık ki, henüz yalnızca bir nefret çığlığından başka bir şey değil.

"Ne var ki, gerilemiş de olsanız, şu anda güçsüz düşmüş de olsanız, çabalarınız yine de boşuna değildir.

"Bize büyük bir örnek verdiniz. Sizin özveriye hazır kahramanlara özgü metanetiniz, bizim inancımızı artırıyor ve eylemlerimize güç veriyor. Tarihsel bir çözümü hızla yaklaştırıyor."

Bu sözler sanki söylenebilecek olanın hepsidir. Ama hayır! Bulgaristanda bulunduğu günlerin birikimi, hâlâ düşüncelerini allak-bullak ediyor ve dayanılmaz bir acıyla yürek parçalıyordu. Ve yazar, savaşan Bulgaristan'ın verdiği büyük örneği yansıtacak yüce ve eşsiz yeni sözler arıyordu:

"Ben aranıza mezarları aramaya ve ölenleri saymaya gelmiştim. Oysa yaşamda ödemekle yükümlü olduğumuz borcumuz üzerinde daha yüksek bir bilince vardım. Böyle derslerle karşılaştıkça, halkın kendi gücünün yaratıcı dehâsı üstüne nasıl daha açık bir görüşe ulaştığını hissettim."

Barbusse'ün mektubu Paris basınında yayınlandı ve görünmez savaş yollarından geçerek Bulgaristana ulaştı.

Barbusse yalnızca birkaç söz söylemişti ve en önemli işe, bir yargı olan, insanlığın vicdanına yönelik bir çağrı olan kitabını yazmaya henüz başlamış değildi.

Barbusse kitabı üzerinde gece-gündüz aralıksız çalışıyor, onu milyonlarca okuyucuya bir an önce ulaştırmak istiyordu. Amacı, okuyucuların en olmaz görünene bile inanabilmeleri için elden geldiğince belgelere dayanmak, yalnız rakamların ve adların diliyle konuşmaktı.

1926 yılı baharının ilk günlerinde Barbusse kitabını tamamladı ve basıma verdi. Haziran ayında kitap çıktı ve gerçeğin yürekli bir eri olarak hemen savaşa katıldı.

Gördüğü ülkelerin halklarını "gözden düşürme" gibi haksız bir suçlamayı elinin tersiyle iten Barbusse kitabında, Bulgaristan ve Balkanlardaki feci olayların gerçek suçlularını göstermeye girişiyor. Yargısı şu: "Bulgaristan'da Bay Tsankov ve Savaş Bakanı general Vılkov hükümetinin (bu ikisini birbirinden ayırmak gerçekten zor) temeli hiç de sağlam değildir."

Yazar bu olaylarda Çar Boris'in oynadığı ikiyüzlü rolü de açığa vuruyor. Çar'dan şu gayet alaylı satırlarla sözediyor: "Çar, siyasî suçlulara verilen ölüm cezalarını imzalamaktan sakınmakla yetiniyor, ama bu hayalî bir insaf kuruntusudur, çünkü çarlığın yöneticileri onun "kurtarmak istedikleri"ni öldürmekten çekinmiyorlar!"

Öldürülenler kaç kişiydi? Bu soruya bir gün tam karşılık verilebileceğini sanmıyorum. Barbusse, birbirinden çok farklı ve tam olmaktan çok uzak rakamlar veren Bulgar yöneticilerinin savlarını sıralıyor: Çar Boris binlerce kişinin kurban gittiğini açıkça itiraf ediyor... Tsankov yüz kadar öğretmenin öldürüldüğünü bildiriyor... Dışişleri Bakanı Kalfov, yalnız 1923 yılı Eylülünde 5 bin kişinin öldürüldüğünü söylüyor... Dışişleri Bakanlığı Başsekreteri hükümetin işbaşına geldiği günden buyana öldürülenlerin sayısının 3500'ü geçmediğine güvence veriyor... Aralarında en alçak gönüllü olanı general Vılkov. Onun kanısınca, öldürülen devrimcilerin sayısı... 25'i geçmiyor...

Ve Barbusse bunları böylece sıraladıktan sonra bağırmaktan kendini alamıyor: "Bu küstahça bir kışkırtma değil de nedir?"

Ya büyük devletler? Onların görüş ve tutumu neydi? "Onlar, en azından, bu kanlı kargaşayı yaratanların ortağıydılar. Batı ülkeleri hükümetleri, bu katiller hükümetinin eyleminden duydukları sevinci gizlemeye bile zahmet etmiyorlar!" Barbusse'e göre bütün bu hükümetler arasında bir fark yoktur, onlar sözlerinde ve işlerinde aynı derecede ikiyüzlüdürler. Ve yazar şöyle sürdürüyor: "Hükümetlerimiz, yaptıkları açıklamalarda yalnız dirlik ve düzenlikten sözediyorlar. Bay Tsankov'la Vilkov da aynı şeyi, aynı sözlerle söylüyorlar. Bay Tsankov, elleri kasap ellerinden farklı olmayan bu profesör, hükümetine gerici gözüyle bakılması olasılığını aklından bile geçirmek istemiyor. Bunun

L'Humanaite ve benzeri komünist gazeteleri tarafından yayılan bir söylentiden başka bir şey olmadığını söylüyor. Tsankov'un güvencesine bakılırsa, gerçekte onun hükümeti nerdeyse dünyanın en liberal hükümetlerinden biridir!"

Lenin'in Barbusse üzerine değer yargısını yeniden ansıyorum. "Bu zorlu bir ses!" Barbusse'ün kitabı Bulgar devrimcileriyle uluslararası dayanışmaya hız verdi. Bu hususta Albert Einstein'i örnek göstermek yeter. Einstein, kahraman devrimcilerimize yapılan işlemi Barbusse'ün kitabından öğrenince, hemen sesini yükselterek, onları savunanlara katılmıştı.

Ne ki, Henri Barbusse yalnız sanatsal sözün gücünü bilmekle kalmıyordu. Başka bir aracı, örgütlü savaşım silâhını da ustaca kullanıyordu. Daha kitabını yazarken, bir başka tasarısını gerçekleştirmeyi de başarmış, Bulgaristan'da ve Balkanlarda beyaz terör kurbanlarını savunma komitesini de kurmuştu. Başkanlığını yaptığı bu komiteye, yazarlardan Romain Rolland Victor Marguerite, Paul Louis, George Duhamel, Jean -Richard Black, bilgin Langevin, ilericilerden Paul Vailland, Couturier, Jeacques Duclas, Marcel Willard... toplam 53 kişi giriyordu. Fransız komitesinin kuruluşu öteki ülkelerde de böyle komitelerin kuruluşuna hız verdi. Viyana'da Dr. Rosenberg'in, Londra'da Wedgwood'un, Berlin'de Kellerman ve Beher'in başkanlığında olmak üzere Bulgar devrimcilerini destekleme komiteleri ve örgütleri kuruldu...

Laypçev'in yeni hükümeti, dış dünyayı, Bulgaristan'da artık kanlı keyfi hareketler sayfasının kapandığına, bundan böyle ülkenin politik yaşamında "adalet ve hoşgörü" ilkelerinin üstün geleceğine inandırmak için çabayı esirgemiyordu. Sözkonusu olan, Laypçev'in halk arasına geniş ölçüde yayılan ve yabancı dillere çevrilmesi kolay olmayan "So kratse, so blago"*

* Buradaki anlamı yaklaşık olarak "tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır."

formülüydü. Bulgaristan Paris Elçiliğinin yardımıyla "Temps" gazetesinde çıkan bir yazıda, Barbusse'ün geçmiş olaylardan sözettiği, Laypçev kabinesinin ülkeye artık iç huzur ve yasallık getirdiği ileri sürülüyordu.

Gerçekte, savaş Bakanlığı'na yine general Vılkov'un atandığı yeni Laypçev hükümeti önceki hükümetten pek az ayrılıyordu. Hapishaneler binlerce politik tutuklu ve hükümlüye dar geliyordu. Mahkemeler ülkenin her yanında komünistleri ve rejime karşı gelenleri yargılamak için yeniden seferber edilmişti. Pleven, Köstendil, Burgas, Ruse, Varna, Sliven, Pazarcık kentlerinde hükümetin açtırdığı büyük davalara bakılıyordu...

Meclis Başkanlığına geçmiş olan Tsankov da, kendini etkin politikanın dışına atılmış hissetmiyordu. Hâlâ *Demokratiçeski Sgovor*'un başında bulunuyor, hiç de azalmayan bir güçle toplantılar düzenliyor, demeçler veriyordu. Ve konuşma tonunda hiçbir değişme yoktu. Hep o öğünme, hep o tehditler...

1926 yılı Nisan'ında Demokratik Sgovor Gençlik Kolu'nun kongresi yapıldı. Genç faşistler, Sofya gazinosu önündeki kent bahçesinde bir gösteri düzenlediler. Eller üzerinde, "omuzlayıcılar"ın omuzlarında taşıdıkları Tsankov, yaygaracı kalabalığın üzerinde âdeta yüzüyordu. Bir de Gazino'nun balkonundan "büyük" demeç verdi:

"Bizi kaba araçlara başvurmakla suçluyorlar... Bize hatalar yükleyebilirler, ama anasından doğup da hata işlemiyen olmaz!

"Bizi gericilikle suçluyorlar, bize ortadan kaybolanların hesabını soruyorlar... Ben yalnız şu soruyu yanıtlayabilirim: Devleti koruduk mu? Evet! Biz yalnız dirlik ve düzenlilik sağlama peşinde değiliz.

"Biz yaratıcı işler de yaptık.

"Ben verilen kurbanlardan dolayı üzüntü duyuyorum, ama bizi kimsenin gölgesi rahatsız etmiyor...

"Vicdanımız temizdir. Bizi tarih de haklı çıkaracaktır.

"Çünkü Bulgaristan'ı savunmak için kahramanlığa eşit başarılar sağladık!"

Tsankov'un demeci baştanbaşa bu havadaydı. Bulgar halkının cellâdı, "Bulgaristan'a karşı bıçak bileyen Henri Barbusse ve başkaları gibi düşmanlar"a çamur atmayı da unutmamıştı.

Bulgar faşistleri kendi tutkularının ürünü olan bu "kanıt"a çok umut bağlıyorlardı. Onlara göre, yazılarında gaddarlıklardan ve terörden sözedenlerin hepsi dış dünya karşısında Bulgaristan'ı lekeliyordu. Barbusse'ün *Cellatlar*'ı basımdan çıktıktan sonra Bulgar resmî çevrelerinin ilk tepkisi kaskatı susmak oldu. Ama Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kitabın çevirisi basılıyor, Bulgaristan hükümetinden, kitapta gözönüne serilen olayları doğrulayan ya da yalanlayan bir tutum alması isteniyordu. Hükümet yine işkilli bir suskunluk içindeydi. Yalnızca ülke gazetelerinin birkaçında, kitabın yazarına ve her şeyden önce politik görüşlerine karşı tek-tük saldırılar göze çarpıyordu. Batılı koruyucular burada da Tsankov'un ve kafadarlarının yardımına koştular. Birçok Londra, Paris, Viyana gazeteleri, Barbusse'ü yan tutmakla, kirli politik amaçlar gütmekle ve giderek (bakın, ne büyük özen!) Balkan ülkelerine ve halklarına saygısızlıkla suçladılar.

Barbusse, kendisine yöneltilen her türden küçük saldırılara hiç kulak asmadı. Yalnız şöyle bir demeç verdi: "Tartışmaya çanak tutan bu kasıtlı protesto ve itirazlarda, beni, gösterdiğim kanıtları ve dayandığım istatistik verileri, aynı zamanda kendiliğinden doğduğu kanısında olduğum sonuçları biraz olsun değiştirmeye yöneltebilecek hiçbir neden görmüyorum. Şimdiye dek hiçbir ciddi yalanlama almış değilim."

Ama, iftiralar, sinsi sinsi çok ileri giderek, en kutsal

yönlere, yani bir yazar ve insan olarak namusuna ve onuruna dek uzanınca, Barbusse, kendi davasını olsun, savaşan Bulgar halkının davasını olsun en yaraşır sözlerle savunmak üzere tekrar kaleme sarıldı:

"Bu kitabın sesini, sözde bir umursamamazlıkla ve eski klasik komplo pratiğiyle, yani suskunlukla karşılayarak boğmaya çalıştılar. Bu kitap, farklı bir düzeyde olduğu için değil, yalnız ve yalnız gerçeği ortaya çıkaran bir belge olduğu için her sataşmanın üstündedir.

"Kitabımı dolaylı yollardan aşağılamaya çalıştılar ve bir yandan onu politik amaçla yazdığımı ileri sürerek bana da aşağılamalar yönelttiler. Temelsiz suçlama elbette tutunamaz, kendiliğinden düşer, çünkü burada tam kanıtlar ve somut belgeler sözkonusudur.

"Bulgar halkını gözden düşürme hedefini güttüğümü de söylediler. Bu iftiraları birkaç kez açıkça reddettim. Ağır bir bunalım geçirmekte olan Bulgaristan halkı, saygıya değer bir kurbandır. Bulgaristan halkının bugünkü yöneticileriyle hiçbir ilişiği yoktur ve ben de, yeryüzündeki bütün dostlarım ve arkadaşlarım gibi, aynı ülkede sömürücülerle sömürülenler arasında güya dayanışma olduğu gibi zararlı ve saçma bir savı şiddetle reddederim.

"Şunu da söylemek isterim ki, bu gözler önüne serip anlattıklarım ve benden sonra, Bulgaristan halkı daha iyi bir yazgıya ulaşıncaya dek başkalarının anlatacakları, tüm dünya için ve en azından yüreği ve sağduyusu olan insanlar içindir."

Henri Barbusse'ün kitabı savaşı sürdürüyor. Buna, yazarın, Tsankov'un kalıtçılarına karşı yeni suçlamaları ekleniyor. Paris sokaklarında Barbusse'ün şu sözleriyle büyük afişler beliriyor: "İnsan vicdanı ve uluslararası işçi dayanışması adına, Fransız kamuoyunu, faşist cellâtlara karşı *ölüm-kalım savaşı* vermekte olan Bulgar mahpuslarını desteklemeye çağırıyoruz."

Bu çağrı, Bulgaristan hapisanelerindeki siyasî mahpusların genel açlık grevine girdikleri günlere rastlıyor. Grevciler yüzkızartıcı yargılamaların durdurulmasını ve genel af ilân edilmesini istiyorlar.

Bu açlık grevi, ölçüleri bakımından olağanüstü bir girişimdi. Bütün Bulgaristan hapishanelerinde bulunan ve sayısı binleri aşan mahpusların hepsi, kendilerine kıyan zalimlerin elinden ekmek ve yemek almayı reddetmişlerdi. "Hapiste sessizce çürümektense, aç ölmek yeğdir!"

Aynı günlerde İngiliz parlamentosu üyelerinden bir kurul Sofya'ya geldi. Kurulda İşçi Partisi milletvekili Grenfeld ve Bağımsız İşçi Partisi önderi Wilehy de vardı. Bunlar Başbakan Laypçev'le iki saat süren bir görüşme yaptılar. İki milletvekili İngiltere'ye döndükten sonra sundukları raporda, Laypçev'le yaptıkları görüşme üzerinde de ayrıntılarıyla durdular.

Güney Galya maden ocaklarında 23 yıl çalışmış olan eski maden işçisi Grenfeld, Başbakana doğrudan şunu sormuştu: "Bulgaristan'da terör var mı?" Laypçev, makamının verdiği olanaklar ve elinin uzanabildiği çerçeve içinde, terör olmadığını ve kendisinin teröre başvurulması için herhangi bir emir vermediğini söyledi. Ülkede siyasî kanılarından ötürü tutuklananlar olmadığını söyledi. Grenfeld şu itirazda bulundu: "Ne var ki, kovuşturulan oğullarını barındırdıkları için tutuklanan analar, kovuşturulan babalarını gizledikleri için tutuklanan oğullar bulunduğunu biliyoruz. Hem bir süre önce tutuklanan genç komünistler yalnızca kanılarından ötürü içeri alınmamışlar mıdır??" Laypçev şu yanıtı verdi: "Bunun aslı yoktur! Onlar kendi kanılarından ötürü değil, dışardan, Rusya'dan telkin edilen kanılardan ötürü tutuklanmışlardır!"

İki İngiliz miletvekili, verdikleri raporun burasında şunu belirttiler: Öyle görülüyor ki, Bulgar faşist yöneticilerine göre, Sovyet Rusya Bulgaristan'da yal-

nızca düşük rekoltelerin, kötü havaların, salgın hastalıkların değil, düşük maaşların, ekonomik bunalımların, leva'nın düşmesinin ya da yükselmesinin de nedenidir.

Sonunda, iki milletvekili, Laypçev'e, terör kurbanlarına yardım amacıyla bir komite kurulmasına önayak olmasını, bu komitenin kurucuları arasına yazar Anton Straşimirov'un ve Polis Müdürlüğü'nün kalorifer ocağında yakılan gazeteci Yosif Herbst'in karısı Viola Karavelova'nın girmesini salık verdiler. Laypçev böyle bir komitenin eyleme geçmesine izin vermeye yanaşmadı.

İki delege, İngiliz parlamentosundaki açıklayıcı konuşmalarında, terör kurbanlarının dul ve yetimleriyle yaptıkları görüşmelerden de sözettiler: "Yığınla öldürülenler ve kurşuna dizilenler üzerine tüyler ürpertici ayrıntılar öğrendik. Bize açılabilenlere, kendilerini terörden kurtarmak için adlarını hiçbir yerde anmıyacağımıza namus sözü verdik."

Kurulun vardığı kesin sonuç şuydu:

"Bulgaristan'da, gerçekte, terörcü-faşist örgütler iktidardadır. Bunların şefi ve koruyucusu general Vılkov'dur. Bulgaristan iç savaşı günlerinde yapılan bütün yığınsal katliamlarda bu generalin parmağı vardır. Şuna da inandık ki, zorbalık rejimine Bulgaristan halkı sessizce başeğmiş değildir; tam tersine, hoşnutsuzluk, öfke ve kaynama bir çığ gibi büyüyor ve çeşitli biçimlerde kendini gösteriyor. Bu hoşnutsuzluk, önümüzdeki politik olaylarda demokrasinin üstün gelmesini kolaylaştıracaktır."

Bulgaristan siyasî mahpuslarının yazgısı sorunu, Cenevre'de toplanan Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti) Konseyi'ne de yansıdı. Ama Bulgar faşistlerinin rejimine arka çıkan batılı temsilciler, Laypçev-Vılkov hükümetine tek bir sözlü uyarıda bulunulmasına bile razı olabilirler miydi? Bu oturuma katılan İngiliz Baş-

bakanı Chamberlain'in tutumu çok ilginçti. Belçika temsilcisi Vanderwelde, oturumda, Bulgaristan'da gördüklerinden ve yaşadıklarından sonra, siyasî mahpuslara af verilmesinin son derece zorunlu olduğu kanısını belirtti. Gazeteler bu sözlerin ateşli bir tonla söylendiğini özellikle belirttiler. Bulgaristan temsilcisi, Vanderwelde'in söylevini kısaca yanıtlamakla yetindi ve af isteği üzerinde belirli bir şey söylemedi. Bunun üzerine sözü Chamberlain aldı. Şimdi, Viyana'da çıkan *Arbeiter Zeitung* gazetesinin buna ilişkin anlatımını aktarıyorum:

"Yüzü her zamankinden daha asıktı. Sertçe başlıyarak, Vanderwelde'in çağrısının gücünü azaltmak istemediğini, ama uluslararası bir örgüt olan Cemiyeti Akvam'ın, bir üye devletin içişlerine karışmaya hakkı olmadığını ve karışmaması gerektiğini ve karışamıyacağını belirtmeyi de bir borç bildiğini söyledi. Cemiyeti Akvam'ın başlıca görevi, her şeyden önce üyelerinin tam egemenliğine saygı göstermekti. Sonra... Chamberlain yerine oturdu. Ve genel sekreter Dramond'la ikisi, onurlarına dokunulmuş kimselere özgü bir poz aldılar..."

Londra'ya döndükten sonra, Chamberlain birçok işçi partisi milletvekilinin saldırısına uğradı. O zamanki gazetelerde çıkan haberlere dayanarak, İngiliz parlamentosunda yapılan sert bir söz düellosunu şöylece canlandırabiliriz:

Wedgwood: "Mister Chamberlain'in, Cemiyeti Akvam'da, Belçikalı konsey üyesi Vanderwelde'in Bulgaristan'da siyasî maphuslara af verilmesi için Bulgar hükümetine öğütte bulunulması önerisine karşıçıktığı doğru mudur?"

Chamberlain: "Ben Vanderwelde'in önerisinden yana ya da buna karşı bir şey söylemedim. Cemiyeti Akvam'ın, üye devletlerin içişlerine karışma yetkisi yoktur."

Wedgwood: "İngiltere'nin, Bulgaristan'da bir terörcü hükümeti desteklemekle suçlandırıldığını İngiliz hükümeti biliyor mu?" (Gazete haberleri, sorunun hemen arkasından şunu kaydediyordu: "Muhafazakârlar heyecanla pretesto ettiler.")

Chamberlain: "Bulgaristan hükümeti tam anlamıyla yasaldır, terörcü değildir!"

Wedgwood: "Mister Chamberlain, siz son zamanlarda Bulgaristan'da ne gibi gaddarlıklar yapıldığını unuttunuz mu acaba?"

Bulgaristan olaylarında İngiliz hükümetinin oynadığı rolün bir suçortağı ve kışkırtıcı rolü olduğunda hiç kuşkuya yer bırakmıyan bu düello, Avrupa basınında birçok yorumlara konu olmuştu. *Internationale Rote Hilfe* (Uluslararası Kızılhaç) gazetesi şunları yazıyordu: "Büyük ölçüdeki kovuşturmalar karşısında, Bulgaristan'ın canalıcı politik sorunlarına karşı Chamberlain'in böyle ikiyüzlü bir tutum takınmasına şaşmaktan başka elden bir şey gelmiyor."

Georgi Bakalov'un bir mektubu, Maksim Gorki'yi İtalya'nın bir yazlık kenti olan Sorento'da buldu. Verem, o yılların en kıyıcı hastalığı, yazarı yeniden soluğu sıcak güney kıyılarında almak zorunda bırakmıştı. Bakalov, büyük yazardan, Bulgaristan'da siyasî mahpusların kayıtsız-şartsız affedilmesi isteğini desteklemesini rica ediyordu.

Cellâttan merhamet ummak, insanlıktan hiçbir nasipleri kalmıyan kimselerden insanlık istemek anlamsız bir şeydi. Buna karşın, Gorki boş umutlara yer bırakmıyan acı sözlerle mektubu yanıtlamıştı:

"Bencillikte kabalaşan, emekçi sınıfları tutsaklık altında tutma kızgınlıkları çılgınlığa varan kimselere, her şeyi yapabilecek kadar gözüdönmüş ve yalnız cinayet işleme cibilliyetinde olanlara, soyluluk ve insaf çağrısında bulunmanın anlamı var mıdır, bilmem?

"Sacco ve Vanzetti'ye karşı açılan dava, hümanist

çağrıların cellâtları gönülyüceliğine çıkaracağı inancının ne kadar safça ve gerçeklikle ne kadar bağdaşmaz olduğunu gösterdi.

"Yönetici sınıflar, İncil'in insaniyet kaynağı olduğunu söylemelerine karşın, İsa'yı allah olarak tanıdıkları savında olmalarına karşın, her gün ve her saat, bütün bunların kimseye gereği olmayan olağan bir yalandan başka bir şey olmadığını hareketleriyle ispat ediyorlar. Bu yalan bugün dünkünden ve her zamankinden daha kabadır. Bu yalan, her şeyden önce, Rusya'ya, halkın asalakları darmadağın ettiği ve kendi yaşamının efendisi olmak istediği ülkeye karşı beslenen yabancı kin ve nefrette kendini gösteriyor.

"Egemen sınıfların gönülyüceliğine hiçbir zaman inanmış değilim. Onların gönülyüceliğine, hele 1914-1918 yıllarının iğrenç salhanesinden ve emekçi halka karşı on yıl boyunca işlenen sayısız cinayetlerden sonra, kesinlikle inanmıyorum...

"Uygun görürseniz bu mektubumu yayınlayın da, hareketleriyle, halkın ruhuna alabildiğine çılgınca ve alabildiğine inatla nefret aşılayanlar, ibretle okunsunlar."

Bulgaristan hükümeti siyasî mahpuslar için genel af isteğini reddetti. Bu haber Avrupa'nın işçi ve aydın çevrelerinde yeni bir protesto dalgasının kabarmasına yolaçtı. Paris'in "Société Savant" salonunda büyük bir miting yapıldı. Gündemde tek madde, Bulgaristan'da beyaz terörün kurbanlarına af verilmesi sorunu vardı. Radikal Parti milletvekillerinden Gazal, Fransa parlamentosu başkan yardımcısı Frederique Brunet, eski sosyalist milletvekili Bracgue ve yazar Paul Louis söz aldılar.

Gazeteci Daniel Renu de kürsüye çıktı. Bulgaristan'ı ziyaretinden sonra aylar geçmiş olmasına karşın, tanık olduğu acıların ve Bulgaristan devrimcilerinin yürüttüğü yiğitçe savaşın tablosu gözleri önünde hâlâ

canlıydı...

Sözleri güçlü ve ilginçti:

"Bulgar faşistleri affa yanaşmıyorlar. Tüm namuslu Bulgarların istedikleri affı, teröre karşın binlerce toplu dilekçeyle istenilen affı, papaz, öğretmen, sırtlarında bir gömlekten başka bir şeyi olmayan köylüler ve çobanlar içinde olmak üzere birçok köyün tüm halkınca imzalanan affı, ortadan kaybolanların bıraktıkları dul ve yetimlerin, Belgrad'daki, Berlin'deki, Paris'teki ve Amerika'daki politik göçmenlerin kucak açtıkları affı, Bulgaristan'ın bütün cezaevlerindeki iki bin mahpusun disiplin ve kahramanlık bakımından tarihe geçecek olan bir eylemle açlık grevi yaparak istedikleri affı vermiyorlar...

"Bulgar Başbakanı İngiliz İşçi Partisi'nin bir kuruluna şu demeçte bulundu: 'Ben mahpusların canını esirgiyorum. Onları salıverirsem, "Kubrat" ve "Rodna Zaştita" (Vatan Savunusu) örgütlerinin adamlarınca öldürüleceklerdir!' Ve, başbakanın bu sözlerine inanan safdiller de var.

"Ama biz, mahpusların ve politik göçmenlerin evlerine dönmelerini Bulgaristan halkının sabırsızlıkla beklediğinden sözediyoruz. Onların kurtuluşunu müjdeliyecek çanların işitileceği günün (Halk paskalyası! Kızıl yortu!), Bulgaristan'da eşi görülmemiş bir gün olacağını söylüyoruz.

"Biz, o gün, Bulgaristan halkının, yeniden yaşama kavuşan çocuklarını savunmasını, kanadı altına alıp korumasını bileceğini ve faşist örgütleri oluşturan eşkiyaları zararsız hale getirmenin çaresini bulacağını söylüyoruz.

"Ama bu yüce günü ilân eden salvolar hâlâ duyulmuyor!

"Bulgaristan halkının mağrur savaşçıları, kişisel affı kabul etmediklerini, genel ve kayıtsız şartsız af istediklerini açıklamış bulunuyorlar...

"Evet, beyaz terör, kendini savunan, savaşan, üstün gelecek olan ve uluslararası proletaryadan tek şey isteyen, unutulmamayı dileyen Bulgaristan halkını rüzgarın güz yapraklarını düşürdüğü gibi dökmeye devam ediyor..."

Bu sözlere değinirken, bambaşka bir hisle dolup taştım. Bu yalnız yüreğinin böylesine ateşli ve bu kadar mertçe acılarını yansıtan bu adama karşı duyduğum hayranlık değildi.

Ayrıca başka bir hisle, büyük ve sarsıcı bir hisle Bulgaristan hapishanelerinde zincire vurulan, dayaktan ezilen açlıktan takatsiz düşen ve kahramanlıkları böylesine dayanışma, böylesine yüce kardeşlik coşkusu yaratan yurtseverlerden ötürü duyduğum kıvançla dolup taşıyordum.

"Société Savant" salonunda yapılan mitinge *L'Humanaité* gazetesinin dış politika yöneticisi Gabriel péride konuştu.

Gabriel Péri yıllarca sonra Fransa'nın kıvanç duyacağı adam! O zamanlar henüz 23 yaşındaydı ve Fransız Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesiydi.

Mitingin ertesi günü *L'Humanaité'de* Bulgaristan'daki durumu ele alan bir yazısı çıktı Peri'nin. Yorum biçimindeki bu yazısında mitingte yaptığı konuşmanın ana noktalarını yansıtıyordu. İlk satırlar mitingin muazzam tablosunu çiziyordu: "Öfkeden ürperen dinleyicilere çarmıha gerilmiş bir halkın, ağır prangalar taşıyan mahpusların çilesini anlattık." Gabriel Péri ayrıca, Bulgar hükümetinin uluslararası gericiliğin elebaşılarıyla olan ilişkilerini ortaya koyuyordu: "Cellâtlara karşı suçlamayı daha da ileri götürmemiz, ortaklarının içyüzünü açığa vurmamız, Avrupa güçlerinin onlara yardım ettiğini göstermemiz gerekiyordu. Amacımız, Bulgaristan'da hüküm süren diktatörlüğe saldırırken, yumruğumuzu aynı güçle faşizme ve emperyalizme de indirmekti." Ve Gabriel Péri, Bulgaris-

tan halkının devrimci savaşına karşı girişilen uluslararası komplonun bütün özünü sert sözlerle ortaya koyuyordu: "Askerî Birlik, Bulgaristan'i faşist tutkuların ve İngiliz isteklerinin uysal bir âleti haline getirmiştir... İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Bulgaristan'ı Sovyetlere karşı örgütlenen saldırının etkin bir ajanı yapmaya çalışıyor. Bulgar hükümeti devrim Rusya'sına karşı yürütülen savaşın bir âleti olsun istiyorlar. İngiliz emperyalizmi, Uzak-Doğu'da olduğu gibi Balkanlarda da, devrim Rusya'sının acı çekenlere, öldürülenlere ve işkencelere uğrayanlara kendi örneğiyle direniş esini ve gücü vermesini affedemiyecektir."

Gabriel Péri yazısının son sözleriyle, okuyucuları, savaşan Bulgaristan halkını desteklemeye çağırıyordu:

"Demek ki, uluslararası sınıf savaşımı cephesi üzerinde kahraman Bulgar devrimcilerine af sağlamak için savaşmamız gerekiyor. Kaldı ki Bulgaristan'da af sağlama savaşımı Sovyetler Birliğini ve barışı savunmak için proletaryanın birlik olması uğrunda yürüttüğümüz savaşımın bir parçasıdır! Ve birleşik proletarya cephesinin bu savaşımında da komünistler ön saflarda bulunuyorlar!"

Bu ölçülü, gösterişten uzak, ama doğruyu yansıtmasıyla güçlü sözlerin çelik mantığı, Gabriel Péri'nin ruhsal yapısıyla tamamen uyumluydu. Her halkın özgürlük ve sosyal adalet uğrunda yürüttüğü savaş, insanlığın genel savaşımından ayrılamaz. Gabriel Péri'nin uzlaşmaz devrimci yaşamı boyunca savunduğu görüş buydu,

Fransa'nın faşist işgali altına düşmesinden sonra, Gabriel Péri, direnişin başında bulunan eylemcilerden biri oldu. Onun *İllegal Defterleri*, çağrıları, bildirileri, afişleri ve gizli çıkarılan *L'Humanaité*'de basılan yazıları tüm Fransa halkının özgürlükçü ruhunu ateşliyordu. Satılmış Vichy hükümetinin ajanlarınca yaka-

lanan ve Gestapo subaylarına teslim edilen Gabriel Péri, düşüncelerinden ve savaşından açıkça vazgeçmektense, kurşuna dizilmeyi yeğ tuttu. Kurşuna dizilmeden önce, son gece, geride kalanlara yazdığı mektubunda şöyle diyordu: "Yaşama yeniden başlayabilseydim, yine bu yolu tutardım." 15 Aralık 1941 sabahı, henüz tanyeri ağarmadan, faşistler onu Mont Valerian kalesi atış poligonuna götürdüler. Gabriel Peri, dolu gibi yağan kurşunların altında, Fransa'nın ölümsüz *Marseillaise*'ini söylemeye başladı. İkinci yaylım ateşiyle dizüstü düştü. Ölümcül yaralar almış olsa da, son soluğuyla bir de savaşçı insanlığın yüce marşına, *Enternasyonal*'e başladı Kuduz bir yaylım ateşi bunu da kesti.

Gerçekten de, bir insanın ölümünün, yaşamının gerçek değerini en büyük güçle belirttiği ne kadar doğru!

Gabriel Péri'nin, Fransa ulusal kahramanının mezarı İvri yakınlarındadır. Sadık arkadaşlarıyla kardeşçe sarmaşarak kara toprağın tutsaklığına teslim olmayı, 1925 yılında var gücüyle savunduğu kahramanlar gibi, yüzkarasına ve düşman önünde boyuneğmeye yeğ tutmuştu. Mezarı, daha işgal yıllarında, tüm Fransız halkının saygıyla ziyaret ettiği bir yer olmuştu. Faşistler çevresine dikenli teller çekmiş ve koruma önlemi almış olsalar da, bu kahramanın mezarı her gece mavi japon gülü buket ve çelenkleriyle sabaha çıkıyordu.

Yine Henri Barbusse'ü düşünüyorum.

Onun savaşan Bulgaristan halkını savunan sesi, gezegenimiz üzerinde daha uzun zaman dolaştı. Düşen devrimcilerin yerlerini yenileri aldı. Faşistler halkın iradesini kırmak için son çabalarını harcadılar, ama bu çaba halkın direniş gücünü daha da artırdı. Barbusse şöyle haykırmıştı: "Ben, hâlâ ezmeyi, öldürmeyi sürdürdükleri, ama yokedemedikleri bu kent ve köy proletaryası seçkinlerinin, kurtuluş ve insan onuru

emellerini gitgide artan bir inatla savunarak gösterdikleri yiğitliğe, tanımlamaya söz bulamadığım kahramanlıklarına hayranım! Ey Bulgarlar, sizin verdiğiniz örnek, hiçbir zaman unutulmayacaktır! Örneğiniz, yüce ortak evrensel davaya paha biçilmez bir katkıdır!"

Leipzig yargılaması günlerinde, Barbusse, faşizmin kalesinin göbeğinde dünya proletarya savaşının bayrağını açan ateşli Bulgarla yanyana bir yer aldı:

"Biz kan dökülen bir yüzyılda yaşıyoruz! Ama dünyanın içine düştüğü bu kargaşada Georgi Dimitrov'un amansızca suçlayan sesi çınlıyor! Ve onun yanıbaşında, bir simge, bir aydınlık simgesi olarak zorlu Thelman, gamalı-haç çarmıhına gerilmiş olan Thelman duruyor."

Henri Barbusse'ün son günleri...

1935 Ağustosu. Komintern'in Yedinci Kongresi Moskova'da oturumlarını sürdürüyordu. Dimitrov, faşizmin saldırısına karşı savaş yollarını güvenle çizmekteydi. Barbusse de salondaydı, yaşanılan o günlerin tarihsel önemi üzerinde düşünüyordu, gerginlik içindeydi.

Önümde Anette Vidal'ın güncesinden bazı sayfalar var:

"Dimitrov'un sözlerini dinliyen Barbusse'ü seyrediyordum. Gerçekten mutluydu. Dimitrov'un sözleri onda büyük bir heyecan uyandırıyordu. Mutlu bakışını gördüm. Alt dudağı bellibelirsiz seğiriyordu. Derin bir heyecan belirtisiydi bu.

"Dev!" diyordu. "Bu kadar açık konuşulabilir! Bu adam tam bir konuşma dehâsı..!"

Kongre henüz sona ermeden, Barbusse'ün hastalığı tekrar üstelemiş ve bu kez aman vermemişti.

Büyük yazar, Kremlin Hastanesi'nde 30 Ağustos 1935 günü yaşama gözlerini yumdu.

Dimitrov da, Barbusse'ün çelenk yığını altında kalan tabutu önünde saygı duruşundaydı. Dudakların-

dan, kahraman savaşçıların, düşen arkadaşlarıyla vedalaşmalarına özgü kısa ve yalın iki sözcük döküldü:

"Nöbetinde öldü!"

Dimitrov'un sözü Barbusse'ün ölümünü doğru niteliyordu. Üstelik bu söz, yanan, savaşan ve kendini son zerresine dek harcayan tüm bir yaşamın özüydü.

Uyanık insan vicdanı şövalyelerinden birinin yaşamı.

ANLATMAK istediklerimin hemen hemen hepsini anlattım. Hepsini, diyorum. Ne kadar da az! Notlarım arasında daha nice ad, olay ve yazgı seslenip duruyor bana, yazım sırasına girmek için. Bunların hepsini bu kitabın sayfalarına geçirsem bile, büyük gerçeğin yine de ortaya çıkarılmamış olarak kalacağını sanıyorum. Çünkü bizler, kalan sağlar, bugün yaşamakta olanlar, ancak en sıcak ve içten bir dokunuşla elimizi geçirebiliriz geçmişin izleri üzerinden. Canlı soluk, insan duygularının sıcaklığı, insan düşüncesinin tan ağartılı ışıltısı, hepsi, zamanın içinde sonrasızca donmuş olarak kalıyor.

Barbusse, Bulgaristan üzerine kitabını yazarken, masasının üzerinde hep Bulgar ulusal motifleriyle işlemeli bir örtü, durup dururmuş. Bulgaristan hapishanelerinde yatan bir kadın göndermiş bunu ona. Toprağımızın oylum oylum renkleriyle süslü bu bez parçası sahibi üzerine ne anlatabilir ki adama? Karanlık hücreye nasılsa vuran bir-iki iplik güneş ışınını mı? Bu kaba doku üzerinde acıyla, özlemle yanarak gezi-

nen soluk parmakları mı? Yoksa bizim için sonrasız kaybolmuş, biricik ve tekrarsız, bambaşka şeyleri mi? Barbusse bu işlemeli örtü üzerine bir vazo oturtmuş, çiçeklerini sık sık tazelediği bir vazo...

Bir de kanla yazılmış mektup. Barbusse'ün *Cellâtlar* adlı kitabının çıkmasından sonra aldığı mektup. Bu mektup zindan duvarlarını aşıyor ve dört duvar arasında ölümü beklemekte olanın sözlerini bu soylu adama ulaştırabilmek için binlerce kilometre geçiyor. Diyor ki mektup: "Sen bizi savunmak için sesini yükselttin. Zincirlerimiz daha bir hafifledi. Sana candan teşekkürler, Barbusse!" Bu mektup şimdi yazarın arşivinde sergilenen eşya arasında. Ama o zaman öyle miydi?..

Barbusse Bulgaristan'da Anton Straşimirov'la buluşmuş belki. Kitabında şunları yazıyor onun için: "Anton Straşimirov, Sofya'da manevî kişiliği büyük bir adam. Nesi varsa, hepsini, Vilkov rejimi zamanında ezilen yoksullar ve öksüzler için feda ediyor ve böylece kutsal bir hakkı etkin biçimde savunuyor." Barbusse'le Straşimirov'un buluşması, bizim için, özdeş iki ruh dünyasının mantıkî olarak yanyana gelmesi ve temasıdır. Ya kendileri için? Gerçeğin bu yılmaz savunucularının canlı duyguları, o dipdiri coşkuları hani nerde? Aralarında başkalarının göremiyecekleri o yakınlık ve karşılıklı hayranlık belirtileri nerde? Biz bunları boşuna arıyoruz. Dedim ya, bunlar zamanın katmanları arasında sonrasız olarak gömülü duruyor.

Kursk kenti işçileri, faşizme kurban giden Bulgar kahramanlarının ailelerine yardım olarak birer gündelikleri tutarını veriyorlar, aralarında topladıkları altın, yüzük, saat, tabaka, süs takısı vb. gibi değerli şeyleri gönderiyorlar. Poltava ili köylüleri Bulgar siyasî tutuklu ve hükümlüleri için 1500 altın topluyorlar. Moskova Bolşoy Tiyatrosu sanatçıları, bir dizi temsilin toplam geliriyle Bulgaristan'da beyaz terörün kurban-

larına yardım ediyorlar. İki yıl içinde (1923 - 25) Sovyet yurttaşları Bulgaristan'a 350 bin rubleden fazla para gönderiyorlar.

Daha kendileri doğru dürüst beslenip giyinemiyen Sovyet insanları için bu yardım ne demekti? Biz Bulgar devriminin uzaktaki gönüllüler ordusuna, bu büyük ordunun saflarına katılmak için listelere adlarını yazdıranlardan herbirine uğrayabilir miyiz? Fabrika salonlarında çıplak masalar üzerine nasırlı işçi ellerinin yüzük ve bilezik gibi değerli aile takılarını bırakıp geçtikleri o dokunaklı anların büyük gücünü yeniden canlandırabilir miyiz?

Bir de Londra'nın Hayd Parkı'nda 10 bin İngiliz işçisinin uzak Bulgaristan'daki savaş arkadaşlarını düşündükleri ve onların yazgısını dile getirdikleri 1 Mayıs gösterisini düşünün! İngiliz işçileri bu gösteriden sonra topluca gidip Bulgar Elçiliği'ni de sardılar ve Tsankov hükümetine bir protesto mektubu bıraktılar... Viyana'da 1925 sonbaharında yapılan buna benzer bir protesto mitingi silâh gücüyle dağıtıldı. Yaptıkları öfkeli çıkış "polisin asayiş yönergelerine aykırı" görülerek birçok işçi tutuklandı. Artık Viyana'da polis karakollarında gözaltına alınanların odalarına bir gözatmanın, o anda öylesine uzak ve öylesine yakın Bulgaristan'ı düşleyen gözlerindeki o canlı arkadaşlık duygusu pırıltılarını tekrar görmenin olanağı yok...

Hele Berlin'de, faşist Bulgar hükümetinin elçiliği önünde yapılan 20 bin kişilik işçi mitingini bir gözönüne getiren. Ve sözleri, sloganları, bir tek kesin jestle faşist basının bütün o ikiyüzlü "yurtseverlik"ini tuzla-buz eden kararı bir düşünün! İşte o kararın özeti: "Biz, halkların kültür yaşamında saygıdeğer bir yeri olan, demokratik ve özgürlükçü düşünce uğrunda savaşıma adanmışlıkta bunca bol kanıtlar ortaya koyduğu için, bugün birçok acılara boğulan Bulgar halkına en derin sevgilerimizi sunuyoruz. Omuzlarına çöken kor-

kunç kölelik koşullarının ağırlığı olmasaydı, bu halk büyük davaların üstesinden gelebilirdi."

Her halk büyük davalara doğru atılım gösterir. Ama bu davaların çözümüne, utkuya götüren yol nice çetin ve nice güçlüklerle doludur!

Sofya'nın "Devrimci Hareket Müzesi"nin vitrinlerinden birinde, kalınca bir kızılcık sopası var. General Vılkov az rastlanan bir neşeli anında, Askeri Birlik yöneticilerinden olan arkadaşı general Lazarov'a bu sopayı armağan etmiş. Sopanın üzerine de mühür gibi şu tarih kazılmış: "9 Haziran 1923".

Bu simgesel armağan neler anlatmıyor ki! Sunuluşunu şöyle tasarlayabiliriz: İki generalden birinin evinde bir şölen sofrası.. Dokuz Haziran "kahramanlar"ının gümbürtülü kahkahaları arasında, kızılcık sopası, uygun bir törensel hava içinde salona getirilir ve kutsal bir eşya saygısıyla generallerden birinin ellerinden ötekinin ellerine geçer. İnsanlık her zaman simgelere gereksinme duymuştur. Cellâtlar da —ne yazık ki— bu insanlığın bir bölümüdür ve onlar da kendi ideallerini bir eşyada simgeleşmiş görme gereksinmesini duyarlar.

Hesaplaşma günü gelip de cellât artıkları Halk Mahkemesi karşısına çıkarıldıkları zaman, kendilerine bir de şu boğma işini nasıl yaptıkları soruldu. Ellerine bir urgan parçası veriliyordu. Sanık bir-iki dakika bocalıyor, sonra nasıl boğduklarını iyice ansıyordu. İpi evirip çeviren ellerin belleği âdeta uyanıyor, parmaklar ipin uçlarını yeterli bir beceriyle iki yana açıyor, bir ucunu önce öne, sonra aşağı büküyor ve böylece ilmiği meydana getiriyordu. Hani ya, cellâtlık biliminin bir bulgusu da bu ilmikti! Sonra bu ilmiği kurbanların boynuna nasıl geçirdiklerini, iki yandan da nasıl tutup çektiklerini gösteriyorlardı... Mahkeme salonunda duruşmayı izliyenler, sanıkların ellerinin bu hareketlerine, bu kıyıcı, bu dayanılmaz hareketlere soluk-

larını da keserek bakıyorlardı. Bu gösterme ilmikler yalnız havayı alabiliyordu halkası içine, ama seyredenler bu halkanın içinde babalarının ya da kardeşlerinin çırpına çırpına nasıl boğularak kanlı parke taşlarına yüzükoyun düştüklerini görüyorlardı... Salondakiler artık taş kesilmiş gibi kıpırdayamıyorlardı; karanlıktan hortlayıp gelen ilmik onların da havasını ve soluğunu keser gibi oluyordu.

Arka sırada saçları ağarmış, karalara bürünmüş bir yaşlı kadın oturuyordu. Duruşmaları düzenli olarak izlediği halde, bugüne dek kocasına ilişkin hiç kimsenin bir şey bilip söylediğini işitmemişti. Bu artık son gün, son duruşmaydı. Tanıklardan biri şöyle anlatıyordu: "Bizim hücreden, adı şimdi aklıma gelmiyen bir adam daha çıkardılar. Yalnızca Köstendil'den bir öğretmen olduğunu ansıyorum. Dışarı çıkarılmadan önce, bize ufacık bir taşbebek bırakmak istedi. Çocuğu için aldığı bebekmiş. Ama askerler bırakmasına izin vermediler..."

Bu sözler arka sıradaki kadını birden ayağa kaldırdı. Yaşlı kadın, öteki dinleyicileri ite-kaka yürütüp, maddî kanıtların bulunduğu masaya doğru ilerledi. Ve ne görsündü! Topraktan kararmış, epey örselenmiş, pütür pütür olmuş ve gözleri körleşmiş bir taşbebek. Kadın, kocasının, tutuklandığı gün, kızına doğum günü armağanı olarak bir taşbebek almayı vaadetmiş olduğunu ansıdı.

Kadıncağız artık titreyen elleriyle taşbebeği tutuyordu. Ve zaman, ortada yalnızca o ayrılık günü kalsın diye, ikisi, yılların ötesinden toprağın altından kalkıp çocuğuna armağanını vermeye gelen kocası Radivoy'la ikisi kalsınlar diye geri geri çekiliyordu...

İki yıl daha sonra, bir ozanımız —Georgi Strumski—, bu anın trajik gücüne ererek, olayı başarıyla şiirleştirdi.*

* "Armağan" destanı. 1958

Cellâtlar böylece halkın öfkeli bakışları altında adaletin karşısına çıkarılmadan önce, toplumun içinde yaşamışlardı. Çoluk-çocuğa karışmış, başka herkes gibi, hepimiz gibi, günlük yaşam sevinçleri ve sıkıntıları içinde haşır-neşir olagelmişlerdi.

Ama ne de olsa bizlerden daha başka türlü sürmüşlerdi bu yaşamı...

Çünkü haklı öç birtürlü peşlerini bırakmamıştı; herbiri, o haklı öcün, özellikle geceleri, suskunluğun dile gelerek müstahak oldukları cezaları kulaklarına haykırdığı o yalnızlık, ıssızlık ve aniden uyanış saatlerinde usul usul yaklaşan ayak seslerini duyar gibi olmuştu. Boğdukların, kurşuna dizdiklerin, ama sonuna dek kıramadıkların arasında (bütün bir halkın iradesini kırmaya hangi iktidarın gücü yeter ki!) on yıl geçirmek! Bu on yılın ne demek olduğunu onlardan daha iyi bilen olamazdı.

Başlangıçta yeni toplumun içinde hiç de yalnızlık çekmediler.

Eski Askeri Birlik hemen kenara çekilmedi. Hitlercilere karşı savaşın son aylarında, Koço Stoyanov infaz grupunun hemen bütün subayları cepheye gönderildiler. Bu o zamanki Savaş Bakanı Damyan Velçev'in gerçekten duygulandırıcı bir katılım özeniydi. Bu eski Askeri Birlik yönetim kurulu üyesi, kendi kadrolarını halkın öç almasından sakınma özenine öylesine kapılıyordu ki, bu hususta "anayurt savaşına katılma, eski çarlık ordusu subaylarının işledikleri suçları "bağışlıyor" anlamına gelen bir kararname bile çıkarttı. Savaş Bakanı'nın bu kurnazca adımını halkın uyanık güçleri hemen ortaya çıkardı. Söz konusu "4 numaralı kararname"yi ülkenin dört bucağında yapılan miting ve toplantılarda tüm halk kötüledi ve reddetti.

Ama 1954 yargılamasının da doğruladığı gibi, ka-

nıtlanmış suçu olmayan birçok faşist subay yine de savaşa katıldılar. General Vılkov'un eski Üçüncü Seksiyon subaylarının çoğu bunlar arasındaydı. Elbette ki, ayrı işlem görenler de vardı. Bunlardan artık emekliye ayrılmış bulunan general Vılkov, eski yöneticiler için kurulan emek kampına gönderilmişti.

Eski Üçüncü Seksiyon infazcıları olan subayların anayurt savaşına katılmaları ne kadar yersizse de, o zamanlar için gerekçesi de o kadar ussal bir işlemdi. Toplumun, bütün yabancı ve düşman unsurlardan bir çırpıda arınması olanaksızdı. Toplum için, Dokuz Eylül'ün hemen ertesi günü hitlercilere karşı etkin askerî harekâta geçen ordu için kaçınılmaz gerçek buydu.

Ve böylece, Savaş Bakanı Damyan Velçev'in önayak olmasıyla, eski infazcılar da cepheye hareket ettiler. Bunları yüreklendiren hiç de hitlercilere karşı nefret duyguları falan değildi; istedikleri yalnız ve yalnız gelecekte halkın öcünden kurtulmak ya da bunu elden geldiğince ertelemekti. Bunlardan kimisi anayurt savaşı kahramanı olarak savaş muhabirlerinin reportajlarına bile girdi. Kimisi gelecekte doğacak romanın prototipi bile oldu. Bunu, şimdi şu ya da bu roman yazarını yermek için değil, yalnızca eski cellâtların aldatıcı ikili özlüğünü belirtmek için söylüyorum.

Savaştan sonra bunlarda barış yaşamının çeşitli yollarına dağıldılar. Kimisi ordu kooperatifi müdürü oldu; raporlar vermeye, yarışmalar düzenlemeye koyuldu ve giderek Meslek Birlikleri'nin (sendikalar) "seçkin üretimci" rozetini bile kazandı. Kimisi Yüksek Beden Eğitimi ve Spor Komitesi'nde at sporları (binicilik) antrenörü oldu. Tanıklardan biri de yargılamada şu bilgiyi verdi: "Ülke ölçüsünde beşli disiplin seksiyonuna katılması sözkonusuydu. Ama bu iş çıktıktan sonra..." Bir başkası da Anayurt Cephesi semt kolunda çalışıyor, gönüllü emek ekiplerini yönetiyordu; ken-

di semtinin işgörebilir halkını çocuklar için bir oyun alanı yapımında çalıştırıyordu. Sonunda ilgili organlarca tutuklanma, birinin avukatlık stajını bölüyor, ötekinin de emeklilik rahatını bozuyordu...

Piyasanın eski şoförü Aleksandır Petroviç 1948'de ticareti bıraktı ve Bankaya'da* Dinlenme ve Kültür" bölümünde görev aldı; sonra da Hisar'da** Veznedar -yönetici oldu. 1950'de Sofya'ya dönerek, "Balkan Turust"ta aynı görevi yaptı. Sürekli bir doyumsuzluk —ya da foyasının meydana çıkma olasılığından tedirginlik— eski cellâdı hep bir görevden ötekine geçmek zorunda bırakıyordu. Sonunda, "Başkovo Manastırı"nda huzur adasını bulmuş ve buranın veznedarı olmuştu. Tutuklanmasına dek de burada kalmıştı.

Yargılama tutanaklarında, savcıyla sanık arasında şu "diyalog" geçiyordu:

Savcı: "— Siz dindar mısınız?"

Sanık: "— Evet."

Savcı: "— Peki, dindarlık duygularınızla 1925 yılı cinayetlerine katılmayı nasıl bağdaştırabildiniz?"

Sanık: "— Gençlik yıllarımda ben pek dindar değildim, ama bu iş beni öyle korkuttu ve dehşete düşürdü ki, sonraları gerçekten kendimi yatıştırma, günahlarımı bağışlatma olanağı aradım..."

Bütün bunları, bir dehşet havası içinde, "bakın, görüyor musunuz, katiller aramızda!" falan diye farfaralık yapmak için sayıp dökmüyorum. Bu gibi tiplerin toplumumuz içinde on yıl boyunca sinmeleri her ne kadar acı ve aşağılayıcı olsa da, böylelerine karşı güven beslemiş olanları kötülemek, kınamak gibi bir şey de aklımdan geçmiyor. Onlar, çaresiz, böylelerinin de öteki bütün insanlar gibi olduğuna inanmışlardır. Bu da gayet doğaldır ve tamamen insancıl bir duygudur. Üstelik böyle bir yaklaşım, toplumumuzun

* Sofya yakınında bir ılıca Bucağı.

** Orta Bulgaristan'ın eski bir ılıca kasabası.

aynı zamanda moral gücünün bir belirtisidir.

Eski cellâtlarda zerrece vicdan olsaydı, bütün bunlar üzerinde uzun uzun ve derinliğine kendilerinin düşünmeleri gerekirdi...

Yargılamada, sanık Aleksandır Hristov, mahkemece suçsuz görülen ve aklanan biricik adam, kendisini ötekilerden ayıran bazı ilginç bilgiler verdi. Ve sözleri sanıklar grupu arasında garip tepkiler uyandırdı. Dedi ki:

"Biz de namuslu insanlardık!" —Cellâtlar homurdanarak sözünü kestiler. Mahkeme Başkanı salondakileri, sanıklar kesimini sükûnete davet etmek zorunda kaldı.— "Evet, namusluyduk..."

Ne ki, sormaktan kendini alamıyor insan: Ne zaman namusluydunuz? kıyıcılıkta birbirleriyle yarışmış olan insanlar, şimdi, Halk Mahkemesi önünde, birbiri ardınca kendi ahlâki niteliklerini sayıp dökmeye kalkışıyorlardı. Herbiri, çok önceleri, kimbilir ne zaman, belki de çocukluğunda böyle olduğunu mu söylemek istiyordu acaba? Ya da çoktan nasırlaşmış vicdanlarında ansızın yumuşayan, aydınlanan bir köşe, ölüp gitmemiş bir insancıl duygu bulur gibi mi oluyorlardı?

Sanırım, ölüm ipini iki yandan çekerlerken, bunlar gerçekte, kanlarında ölümsüzlüğü taşımakta olanları öldürmüş olmuyorlardı. Bunlar kendilerini, kendi vicdanlarını, insana özgü neleri varsa hepsini, kendi elleriyle öldürüyorlardı. Kaslarının her hareketi, her gerilimiyle, kanlarında kimbilir ne kadarcık kalmış olan insancıllığın son damlaları da ölüp gidiyordu.

Halk Mahkemesi önünde onları yalnız ve yalnız, bizzat doğanın fısıldadığı fiziksel ölüm korkusu, zorbalığın pek sargın hizmetkârlarını ve öldürme ustalarını da atlamıyan korku yıldırıyordu.

Başkan hükmü okuyordu :

"... halk adına,... yıl,... cezasına çarptırılmıştır!"

Bu, 1954 Ağustosunda yargılamanın son günüydü. 634 sayılı ağır ceza davasının son sayfası böylece kapanıyordu.

Geo Milev kurban gittiğinde 30 yaşındaydı; Hristo Yasenov 36 yaşındaydı; Sergey Rumyantsev daha 29 unu bitirmemişti. Georgi Şeytanov ancak 28 yaşındaydı.

Bulgar devrimci ozanları genç yaşta ölüyorlardı. Güzel ölüm, ama dayanılmıyacak kadar kıyıcı ölümdü bu!

Geo Milev daha neler yazacaktı? Onun yükseliş yolunda uç veren şafakta, nice yapıtlar dizisinin başlangıç doruğu olarak, Bulgar şiirinin çevreninde boylu boyunca yer alan görkem doruğu olarak *"Eylül"* destanını düşünüyorum... Ya Hristo Yasenov? Onun atardamarının her vuruşu özgün bir yeteneği söylüyordu... Sergey Rumyantsev'in o dipdiri köylü ruhu, yılların bilgeliğiyle, sonraki yılların devrimci esintileriyle acaba daha ne ürünler verecekti?

Bunlar hiçbir zaman yanıtlayamayacağımız sorular...

1925 Nisanı kırımının, adı pek yaygın olmayan devrimcilerinden biri komünist subay İvan Minkov'du. O da pek genç gitti. "Ölüler" adıyla bildiğimiz şarkıyı, her dize ve harmonisinin gizemli havasını, her Bulgarın yüreğinde taşıdığı o büyük şarkıyı bu subayın bestelemiş olduğunu öğrendiğim zaman şaştım...

Demek, 1925 yılı Nisanının kurşunu, daha doğmamış nice şarkılara kıymıştı!

Zaman susuyor.

Ya ötekiler? Halkın o pırıl pırıl yüksek alımlı moral ve politik öncüleri? birbiri ardınca yaşamdan koparılan o "en yetenekli, en yürekli" Bulgarlar? Geleceğin o savaşçı ve devrimcileri bitirilemedik, başlanamadık az mı dava bırakmışlardı? Cellâtların o yılan

ıslaklı ipi Bulgar tarihinin az mı parlak adlarını boğmuştu?

Yürek susuyor.

Sağduyu da susuyor. Çünkü onun ışınlarının didinip de giremediği yerde derin ve yoğun bir karanlık var.

Bu kitabın son sayfalarını elden geçirdiğim gün —her yaratıcının bir yapıtını tamamlayınca duyduğu o doğal, o kaçınılmaz sevinci duymadığım, ilk kez duyamadığım o gün— kurban gidenlerin gömüldükleri yerleri dolaşmaya çıktım. Gürültülü bulvardan ayrıldım ve kıyılarını çelik çeneleriyle buldozerlerin kemirdiği, nerdeyse kuruyup gitmiş dere boyuna saptım. Yığınla ölünün gömüldüğü yarlardan, çukurlardan artık eser yoktu; günümüzün insanları o görülmedik cinayetlerin izlerini ortadan kaldırmış gibiydiler.

Kulaklarımda yüzbaşı İvan Minkov'un acı dokulu, o usuldan örülü melodisi çınlıyordu. Bu şarkının aynı zaman onlar için olduğunu anlıyordum. Vazov'un dizeleri, onlar için, Bulgar adaletinin Bulgar toprağıyla sonrasız olarak sarmaşan savaşçı devrimcileri için de inliyordu:

"Ey ölüler, artık bir başka alaya geçtiniz,
ki orda ne izin, ne boru, ne savaş var.
kardeşce sarmaşıp uzandınız
ve 'iyi geceler' dediniz sonrasız olarak
ta 'ikinci boru'ya kadar..."

Ve ben, halkın belleği için zaman aşımı diye bir şey olmadığından, gelecek kuşağın kurbanların anısına anıtlar dikerek kutsal yerler haline getireceği kıyılar boyunca, nice tümsekler ve çukurlar aşarak, kuru otluklar içinden geçerek yürüyordum. Ve rüzgâr, kulaklarımda özgürlüğün bütün sesleriyle kendi şarkısını söylemeyi sürdürüyordu...

... Bu rüzgâr, o utkusal Eylül sabahının, boğulanların boyunlarında çürüyen ipleri koparıp atan, gözçu-

kurlarındaki toprağı üfleyip uçuran ve "kalkın, ikinci boru çalıyor!" diyerek her şeye ve herkese seslenen rüzgârdı.

1969 - 71.

BU KİTABI bir türlü bitiremiyorum. İsteğim, onu iki zaman çizgisi arasında bitirmek. Bütün gerçeği yansıtacak apaçık ve dipdiri sözcükler arıyorum. Ve birtürlü beceremiyorum. Çünkü zaman sınırları öyle tarih kitaplarındaki gibi tam bir kesinlikle belirlenmiş değil. Çünkü apaçık ve dipdiri dediğim sözcükler, insan acısıyla, kahramanlığın ateşli soluğuyla her temasta âdeta boşalıp siliniyor.

Bu kitabı herhalde bitmedik, daha söyliyeceği bir şeyler kalarak bırakacağım...

Önümde bir yığın okuyucu mektubu var. Okuyucularım bana bir adım daha attırmak, aradığım sona vardırmak için yardıma geliyorlar bu mektuplarıyla. Bana kendi çevrelerinin kurbanlarını ve cellâtlarını anlatıyorlar, nice adları ve olayları unutulmuşluktan çıkarıp getiriyorlar. Ben bu adlardan her birinin ardında daha nice adlar sıralandığını, her sorunun arkasında daha bir dizi sorunun gizlendiğini düşünüyorum... Çünkü bence o korkunç 1925 yılı yalnız olağan bir politik çarpışma değil, Bulgar tarihinin derinliklerini ha-

rekete getiren o derinliklerden halk ruhunun henüz bilinmedik katmanlarını bulup çıkaran karmaşık bir zaman düğümü, bir su burgacıdır.

Mektuplar açık duruyor masamın üzerinde. Kiminde dertleşme var bunların, kiminde düşünce kırıntıları, kiminde sorular...

"1925 yılında köyümüz Borima'ya gelen, birçok cinayet işleyen ve ocaklar yakıp yıkan albay Dipçev'le yüzbaşı Kabadinov'un zulümlerini de anlatınız. Bunların davasına Dokuz Eylül'den sonra Troyan'da bakılmış ve her ikisi de hak ettikleri ölüm cezasına çarptırılmışlardır..."

"Yantra ve Rositsa ırmakları arasında, Stoyan Tahrilov'un emriyle, Lyavskovo'dan hepsi 13 kişi olmak üzere şu anti-faşist gençler öldürüldü: Georgi Pırgov, Dimitır Matrov, İvan Topalov, Kosta Kazanciev, Marin Prapiniov, Mosko Raşev..."

"Gazeteci Tsonyu Matov'dan sözetmeyi unutmuşsunuz..."

"Bugünkü kuşak, 1925 yılında Radomir çevresinde öldürülen kahraman devrimcileri de bilmelidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: İlçe Tekcephe Komistesi yöneticisi Georgi Hristov (Kışlalar arkasında "kaçmaya giriştiği" sırada vuruldu), Tıp Fakültesi öğrencisi İvan Nikolov ("Lülin" eteklerinde kabloyla boğuldu), Asen Pazov (Gorna Cumaya alanında asıldı), Zahari Gaydarov (Pirdop-Zlatitsa şosesi kenarında kurşuna dizildi), Pano Vasilev (polis ajanı tarafından Sofya'da öldürüldü)..."

"Petır Abacıev'le askeri cephanelikte tornacı olarak çalışıyorduk... Sözleri bugünkü gibi kulağımda: 'Bizi sokaklarda köpekler gibi gebertmelerine seyirci mi kalacağız?' diyordu. 'Hayır, biz de onları tepeliyeceğiz!' Taşkın adamdı ve hep silâhlı geziyordu. 'Sveta Nedelya' Kilisesine o 'cehennem makinesi'ni (saatli bomba) yerleştiren oydu. Tarih onu bu yüzden hak-

ıı olarak mahkûm etti. Ama faşistlerin eylemleri, terörü acaba bundan yüz kat daha kaba değil miydi? Asıl onların iktidarı yasa-dışıydı, yoksa bu iktidara karşı savaşım değil... Suikastten sonra Abaciev politik göçmen olarak yurt dışına çıktı ve Dokuz Eylül'den sonra Kızıl Ordu'dan terhis edilmiş bir albay olarak döndü. Çok geçmeden bir otomobil kazasında öldü..."

"Nisan olaylarında Byala Slatina çok değerli kurbanlar verdi: Stefan Minkovski, Pavel Stefanov, Tsani İvanov..."

"Dokuz Haziran döneminde BHÇB Sekreteri ve milletvekili olan Miko Petkov, Nisan olayları günlerinde 'bilgisine başvurulmak üzere' polise çağrıldı. Ve o da 'izsiz' kaybolup gitti. Savaş sakatıydı o da, bir ayağı takmaydı..."

"İliyanski istihkâmında büyük bir kör kuyu olduğunu biliyorum... Bir gün bizim tavlanın askerlerini öküzler ve atlarla birlikte yulaf ekmeye gönderdiler. Bir hafta kadar dönmediler. Daha sonra o askerlerden biri, Dimitır Mutov çıkageldi. Dönüyor, kıvranıyor, ürkek dana gibi bakınıp duruyordu... 'Ne o be, Muto, ektiniz mi yulafı?' diye sorduk. 'Yahu', dedi, 'yulaf ekmedik de, o kör kuyuya adam gömdük habire. Hiç inesim gelmiyordu kuyunun içine, ama subayın biri tabancayı gösteriverince, ister istemez indim. İple sarkıttılar beni aşağı. Dipte sivil, erkek, kadın birsürü ölü dizdim yanyana, üstüste...' "

"Bizim köye, Lenkovo'ya geliniz lütfen. 1925 olaylarıyla ilgili birçok malzeme bulacaksınız burada. Bizim buralar, özellikle Tuna boyu köyleri pek çok kurban verdi. Ne yazık onlar hakkında yazılanlar çok az..."

"Stefan Paraskov'u atlamışsınız..."

"Geno Gümüşev'i yalnızca toplu liste içinde anıyorsunuz. Oysa kendisi çok ünlü devrimcilerden biriydi. Ben Varna parti örgütünde onun yardımcısıydım ve devrimci çalışmaları üzerine çok şey anlatabilirim."

"Vidin dolayında askeri güvercin istasyonunda hemen hemen elli kişi tutuklanmıştı. 1925 Mayısında bir gün, Georgi Kosovski, İvan Haciyonçev ve Hristo Camov'u avluya çıkardılar, ellerini bağladılar, ayrı bir iple de hepsini birbirine dizdiler, sonra da bir arabaya bindirdiler... Neden sonra anladık ki, bunları kent dışına çıkarmışlar ve süngüyle öldürmüşler. Mezarları bilinmiyor. Yakın geçmişe dek, bunların katillerinin yaşamakta ve Sofya'da olduklarını işitiyordum..."

"Vızkresiye Tsanova, 'izsiz' kaybolan kocasını sormak için general Vılkov'a çıktığı zaman, üç yaşındaki oğlunu da yanına almıştı. Bu olay kitapta anılıyor, ama çok anlamlı bir ayrıntı unutuluyor: Kadıncağız öldürülen kocası için ağlarken, general Vılkov çocuğu kucaklayıp kaldırıyor, cebine biraz para ve birkaç şeker tıkıştırıyordu..."

"Verilen kurbanlar gerçekten sayısız. Ama 1925 yılı Nisan olaylarına ilişkin bir kitabın eksiksiz sayılabilmesi için şu değerli devrimcilerin adlarını da içermesi gerekir: Boris Baev, Todor Katsarov, Blagoy Kasabov, Nikola Gabrovski, İvan Milanov, Vasil Karavasilev, Milan Vasilev, Atanas Gençev, Veloko Yovkov, Vasil Georgiyev, Vladimir Zografov, Kiril Çepişev, Asen Agov, Vasil Lenkov, Spas Balevski, Marin Dimitrov..."

Ve her mektupta, işte böyle sayısız yeni adlar! Ve bu adlardan herbirinin arkasında sonrasız bir insan yazgısı, sonsuz acılar ve kırılamamış bir irade...

Tarihi ve zamanı geçip gelen, sonrasız olarak halkın belleğine malolan bu ölümsüzler kafilesinin sonunu bir bakışta görebilmek gerçekten olanaksız...

Dimitır Naydenov'un dul eşinin bana bir mektubu var. Eşi, bu büyük gazetecimizin çalışmalarına ilişkin az bilinen bir sayfa açıyor önümüze. "Sveta Nedelya" Kilisesindeki suiksatten sonra Naydenov bir yere saklanabiliyor. Ve bu gizlilik koşullarında da, İngiliz

Daily Herald gazetesinin Bulgaristan muhabiriyle ilişki kurabiliyor. Bu muhabirin aracılığıyla, gazeteye ülkemizdeki olaylara ilişkin haberler gönderiyor. Değerli gazetecimiz gayet iyi İngilizce biliyordu. Kuşku yok ki, İngiltere parlamentosunun. Bulgaristan'da faşistlerin işledikleri cinayetleri yerinde incelemek üzere ülkemize Wedgwood'un başkanlığında bir kurul gönderme kararında Naydenov'un düzenli olarak gönderdiği sözkonusu haberlerin de önemli bir payı vardı. "Kocam," diyordu Milka Naydenova mektubunda, "yabancı ülkelerdeki ilericilerin dikkatini Bulgar halkının savaşımına çekebilmiş olmaktan büyük bir hoşnutluk duyuyordu." Bu hoşnutluğu anlamakta güçlük çekmiyoruz: Yabancı ülkelerde her öfke ve tepki eylemi, Bulgar yöneticileri için yeni bir telâş, Nisan yargılamalarında verilen ölüm cezalarının tehdidi altında bulunan yurtseverler için de yeni bir umut vesilesi oluyordu.

Yirmi yıl sonra, 1945'te, veremi artık üsteliyen ve Svoge'de tedavi görmekte olan Dimitır Naydenov'u bir grup İngiliz gazetecisi ziyaret etti. Onun vaktiyle İngiliz basınına yaptığı yardımı bilen bu gazeteciler, gösterdiği meslekî görev bilinci ve yiğitlikten ötürü elini sıkmaya geliyorlardı. Bir gazeteci ve yurttaş olarak görevini şerefle yerine getirdiğinden ötürü gördüğü bu değerbilirlik ilgisinin onu hasta yatağında ne kadar duygulandırdığını kestirmek zor değildir. Bıraktığı vasiyet mektubunda, kendisi yine 1925 yılı anılarına değiniyor ve kısaca şöyle diyordu! "Evet, bunun bilinmesini istiyorum, çünkü daha büyük bir hizmetim yok..."

"Oğlunu kan içinde yere serilmiş ve hareketsiz görünce, annem, saçını-başını yolarak sayıp dökmeye başladı: 'Neydi o çalışmaların, neye yaradı bunca okuma?... Harcadın gittin kendini, gençliğini unuttun, yavrum... Neler öğrenmedin ki, dünyayı mı, toprağı

mı?..' Yıllardan 1925, günlerden 25 Nisandı. Öldürülen kardeşim Boris Baev'in ölüsüne kapanarak, anacığımdı böyle hıçkıran..."

Loveçli devrimci Boris Baev'in elli kadar çalışma ve savaş arkadaşı ve yakınlarının kaleme aldıkları anıları okuyorum... "Tüm yaşamını gelecek utkuya adamıştı. Yirmi sekiz yaşının olanca gücüyle yeni Bulgaristan için hazırlanıyordu ve bu yeni Bulgaristan'ın en seçkin kurucularından biri olmaya yaraşıktı..."

Yüzünü görür gibi oluyorum Baev'in.. İnce çizgileriyle canlanıyor gözlerimin önünde... Mahkemedeki konuşmalarını karıştırıyorum (avukattı, Loveçli anti -faşistleri o savunmuştu) ve âdeta, o alaylı, amansız ve aynı zamanda alabildiğine insancıl sesini duyuyorum. Baev partinin Loveç ilçe ve il komiteleri üyesiydi. Golyamo-Jelyazovo davası diye bilinen büyük yargılamada, bütün "devlet düşmanı" sanıklar —45 genç— onun parlak savunusu sayesinde suçsuz görülerek serbest bırakılmışlardı. Baev, gizli çalışmaya geçen ve iktidarın "eşkiya" ilân ettiği Vasil Popov'u (lâkabı "kahraman") da savunmaktan çekinmedi. Yazmayı tasarladığı, Vasil Levski ve onu ele verenler üzerine, Bulgaristan'ın politik yaşamında görülen despotik rejimler üzerine, savaşların yolaçtığı mânevî yıkım üzerine yapıtlarının hazırlık sayfalarından bazılarını da gördüm...

Onu 16 Nisanda tutukladılar. Çalışma arkadaşı olan, Loveç işçi ve esnafının önderi Todor Katsarov'la birlikte. Tüm Loveç militan devrimcileri içeri alınmıştı. Nisanın 24. günü geceyarısı, ikisi —Baev ve Katsarov— ilçe polis şubesi binasından çıkarıldılar. Önce sokağa salıverdiler, sonra da "kaçmaya giriştikleri" nedeniyle arkalarından kurşun sıktılar. Katsarov "su" diyemeden öldü. Boris Baev ağır yaralıydı. Taş kaldırım üzerinde yatıyor ve boğuk bir iniltiyle, sabahın ilk saatlerinde gelip geçenlerden yardım istiyordu... Saat sekizde ilçe âmiri (kaymakam) Tifçev ve savcı Balevski "olay

yeri" ne geldiler. Baev, onlara "yaralıyım, beni hastaneye kaldırtın" diyebildi... Savcının baş işaretini yanındaki polis memuru İvan Gagavuz çok iyi anladı. Sağdan-soldan üşüşenler hemen dağıtıldılar. Ve Baev sokağın ortasında bir de süngülenerek öldürüldü...

Ve aynı sabah, ilçe âmiri Tifçev, İçişleri Bakanlığı'na şu telgrafı çekti: "Dün gece saat 11 sularında Loveç gizli militanlarından tutuklu Boris Baev ve Todor Katsarov, gözaltı odasının penceresinden atlamışlar, sokakta, yüz adım kadar ötede, karşılaştıkları polis devriyelerinin dur emrini dinlemiyerek kaçmaya giriştiklerinden ötürü, üzerlerine ateş açılarak öldürülmüşlerdir. Bilginize sunulur. Olayla ilgili kanıt yoktur."

Görgü tanıkları, Baev'in süngülendikten sonra da hâlâ diri olduğunu söylüyorlardı. Bu tanıkların anlatımına göre, Baev'i ilkin ilçe komutanlığının tavlasına sürüklediler. Orada birkaç kurşun daha sıktılar. Sonra ölüyü kapalı bir arabaya atıp iki yandan yürüyen jandarmaların arasında, mezarlık yolunu tuttular. Aynı tanıklar, tekrar kurşunlanıp arabaya atıldıktan sonra bile, Baev'in hâlâ ölmediğini, hattâ arabanın kapağını güç halle kaldırıp, belki yardım istercesine, belki de kalanlarla vedalaşırcasına el salladığını söylediler. Yine onların anlatımına göre, polis komiseri Nikola Geliykoolu arabayı hastaneye doğru saptırdı, çünkü artık bu kadar canavarlığın tüm ahaliyi çileden çıkardığının farkındaydı. Sonunda, hastanede, faşist bir doktor, Tifçev'in emriyle, Baev'in boynuna bir bıçak atarak atardamarını kesti... Ve Baev ancak o zaman son soluğunu verdi...

Burada gerçeklikle düşsellik arasında bir sınır aramaya ne gerek var? Halk bir efsaneyi yaratırken, ona, hiç yanılmadan, yaşamsal doğruluk ve belgesellikten daha büyük bir gerçeklik katıyor. Böylece efsane - gerçek karışımı bileşimler oluşturarak, en zor ayrıldığı en değerli çocuklarından ölümü uzaklaştırmaya çalışıyor...

Birkaç ay geçmişti. Karlı bir Kasım sabahı, Balgarene köyü yolunda, kaymakam Tifçev'i ölü buldular. Ölüsünün yanındaki şapkasına bugüne dek unutulmayan çok anlamlı bir mektup iliştirilmişti:

"Ey yolcu! Tükür bu murdar ölüye ve uzaklaş! Öteki köye git, ülkenin en büyük katili ve sadisti olan Kırcı Osman adıyla ünlü Nikolay Tifçev'i burada devrimcilerin öldürdüğünü söyle. Sıkılan kurşun, artık bu çirkefin kendisini de, gölgesini de yeryüzünden silip süpürmüş bulunuyor. Varsın, ateş püsküren karabinalarımızın yankıları ve aç kurtların ulumaları, kış fırtınalarının uğultusuyla uyumlaşarak, dağlardan ve ormanlardan geçerek, köle edilenlerin yüce ideali uğrunda düşen değerli arkadaşlarımızın ıssız mezarları üzerinde en acıklı yas melodileriyle dalgalansın!.."

Tifçev'i, Vasil Popov'un çeteleri temizlemişlerdi.

Peki, eski destanlara özgü ağır ilençleri andıran bu dokunaklı sözleri kim yazmıştı ak kâğıda karayazı olarak? Belki de, artık toplumda serbestçe soluk alma olanağı bulamıyan, hükümetçe "eşkiya" ilân edilen çete komutanı, yani bir gün, boynu bükük, yoksul ve acılı çocukluğunu mahkeme kurulu önünde devrimci avukat Baev'in dokunaklı bir savunmayla dile getirdiği kendisine anlatıldığı zaman, yaşamında ilk kez garip duygulara kapılan ve düpedüz ağlamaya başlıyan o adam, adaletsizliklerin ezdiği ve katılaştırdığı o "eşkiya" kendi eliyle yazmıştı bu satırları...

Okuyucu Parvan Popov, mektubunda, "Arabakonak olayında Çar Boris'i başkası değil, Vasil İkonomov kovaladı" diyor. Ve amacın, Çar Boris'i öldürmek değil, diri diri yakalamak, onu ülkedeki bütün siyasi tuklular için bir af buyruğu imzalamaya zorlamak olduğunu açıklıyor. Bunun doğruluğunu iki elimle imza ederim, çünkü hepsini aynı yılın haziranında evimde sakladığım Vasil İkonomov'un kendisinden işittim."

Bu satırlar gerçeği anlatıyorsa, Arabakonak suikasti tablosu daha da belirginleşebilir. Benzi kâğıt gibi ağarmış halde tersyüz kaçmakta olduğunu söylediğimiz "Bulgar tahtı hükümdarı" nın peşine şimdi bir de subay üniformasına girmiş İkonomov'un gölgesini katabiliriz. İkonomov ona koşut olarak ağaçların arasından koşuyor ve silâh seslerini bastırmaya çalışarak bağırıyor: "Dur! Öldürmiyeceğiz seni! Bir siyasî af imzala da, seni bırakalım!"

Bazı şeyler sanırım böyle bir savın gerçekliğini doğruluyor. Çar'ın eşliğinde ve hemen yanında bulunan iki koruyucu, bilindiği üzere, bu kaçış sırasında vuruluyor, ama suikastin ana hedefi olan Çar'a bir şey olmuyor, burnu bile kanamadan kurtuluyor! Bu durum düşündürücüdür. Kurşunlar onu rastgele mi bağışlamıştır? Acaba İkonomov'un bağırdığını işitmiş ve ne demek istediğini anlamış mıdır?

Bunu doğrulayabilecek ya da yalanlayabilecek durumda olan biricik tanık —Vasil İkonomov'un kendisi— daha o yıl öldürüldü. Bir yaz gecesi Belitsa yakınında derede yıkanıyordu. Kıyıya çıkıp da giysilerine doğru yürürken, kamışlığın içinden bir el silâh atıldı. Ve kurşun hedefini buldu.

Bir okuyucu bana, mektubuyla birlikte, Anton Straşimirov'un kardeşi Todor Straşimirov öldürüldükten sonra bastırdığı ölüm duyurusunun kopyasını göndermiş. Duyuru iki cümlecik: "Kardeşimi de öldürdüler... Tanrı tanıdıkları ve tanımadıkları korusun!"

Yazar daha basit yazabilir, yalnızca "kardeşimi öldürdüler" diyebilirdi, ama o ilk bakışta önemsiz görünen bir bağlaç da katarak "kardeşimi de" diyor ve her şey birden değişiyor. Yani kişisel acı toplumsal protestonun ateşinde eriyor, ağlayıp sızlama bitiyor, vicdanın uzlaşmaz, bağışlamaz haykırışı amansız bir suçlamaya dönüşüyor: "Kardeşimi *de* öldürdüler!"

Bunda artık kişisel acının tüm halkın acısıyla dramatik bir birleşimini görüyoruz.

Bir okuyucunun, yerinde bir şaşkınlığını belirten cümlesi üzerinde duruyorum: "Bazı adları çok sık tekrarlıyoruz, ama ne yazık ki onlar üzerine pek az şey biliyoruz!" Ve okuyucu bildiğimiz ama yeterince tanımadıklarımız arasında en başta Yosif Herbst adına yer veriyor.

Gerçekten de, bu büyük gazeteci ve devrimci için, yanılmıyorsam, henüz ayrı bir kitap yazılmadı ve en küçük bir biyografik inceleme de yapılmadı. Ölümü üzerinden elli yıl geçtiği halde, yazıları henüz derlenip yayınlanmadı.

Örneğin, onun *Cepheden mektup*'unu ele alalım. Ksanti kenti dolaylarında, siperlerde, 15 Haziran 1918'-de yazılmış bu mektup... Yosif Herbst basın müdürlüğü görevinden çıkarılarak silah atına alınmış ve yüzbaşı rütbesiyle cepheye gönderilmiş. Mektup izinli iki er arasındaki konuşmadan bir alıntıyla başlıyor: "... Her izinli sılaya giderken yanında dört bomba götürmezse, bu işler kolay kolay düzelmez..."

Yosif Herbst şöyle sürdürüyor: "Bu bombalar artık dökümden çıkmıştır ve onları götürecek olan er benim yanımda, sizin yanınızda, aranızdadır. Bombalar cephegerisi dedikleri kesimde dökülmüştür ve herbiri gayet çeşitli patlayıcı maddelerle doldurulmuştur. Bunlar arasında sıtmalı askerlerimizden çalınan kininler, tonlarla dışarıya gönderilmemiş şekerlerin kalıntıları, hâlâ bakanlık çiftliklerinde duran yürütülememiş buğdaylar, birçok yerel yöneticinin evlerinde bulunan yiyecekler, birçok milletvekilinin yağmurdan sonra mantar gibi türeyen zenginlikleri, yabancı başkentlerde edinilen villâların tapuları vardır...

Elektrikle işler bombadır bu. Yer, yeraltı ve hava akımları gayet güçlü, görünmez tellerle cephegerisinden

siperlerdeki erimize doğru gelir. O bu bombayı atmalıdır. Yarından önce atmazsa —ki böylesi daha korkunçtur— o bunu hesaplaşma gününe saklayacaktır. O günün ileri hatlarda da, unutulmuş bir ikmal kolu mutfağında da aynı şiddetle özlemi çekilmektedir."

Mektup devam ediyor:

"...Yeni bir yasa yüzdeyüz gerekli ve zorunlu. Gerekçesi de bir tek öneriden ibaret olabilir:

"Hiçbir Bulgar yurttaşı savaş vurgunuyla zenginleşemez, zenginleşmemelidir.

"...Yeni zenginlerimizin kasalarındaki her banknotta, her altın lirada siperlerde canı burnundan gelen askerlerimizin terinin, şehit düşen bunca kahramanın kanının kokusu var...

"Ordu adına, şimdiki durum üzerinde nice uykusuz geceler boyunca düşünenlerin hepsi adına rica etmekten vazgeçmiyeceğim bir şey var: İşlenen hata düzeltilmeli ve askerin yaşamının bedeli olmadığı saptanmalıdır."

Bilindiği gibi Paris'te Barış Antlaşması imzalama konferansına giden Başbakan Aleksandır Stamboliyski, Herbst'in bu *mektup*'unu da yanında götürmüştü. Birçok dile çevrilen *mektup* anılara ve tarihsel incelemelere hâlâ konu alınmaktadır.

Çünkü çağrısı bugün de canlılığını korumaktadır: *Bedeli, eşdeğer benzeri olmayan biricik varlığı, insan yaşamını savunalım!*

General Vılkov'un özel yaşamına ilişkin birçok gerçek arasında, çok değer verdiği "aşk" koleksiyonunun öyküsü önde geliyordu. General, "pornografik resimler" arşivi edinme düşkünüydü ve bu resimlerin etkin boğası da kendisiydi! (Psikopatalogların da ilgilenebileceği bir düşkünlük!) General evinde her gizli sevişmesini özel bir objektif yardımıyla sonsuzlaştırıyordu. Öyle ki, bunu herhalde, fotoğraf makinesi kul-

lanabilen, daha önemlisi tam hangi anda perdeyi aralayıp "eylem" halindeki çiftin resmini çekeceğini iyi bilen emireri ya da bir başka yakını yapıyordu. Yeni evine taşınırken, her şeyde pek dikkatli olan general, her nasılsa, bu fotoğraf koleksiyonunun ve birçok fotoğraf filminin bulunduğu dört siyah kutuyu bir süprüntü yığını içinde unutmuştu. Böylece, koleksiyon, general Vılkov'u o zamana dek "pek sayın ve pek dürüst" bir adam olarak bilen Haritacılık Enstitüsü'nden iki memurun eline geçti. General ününün doruğuna doğru tırmandığı sıralar, onun foyasını ortaya koyan bu resimleri ellerinde bulunduranlar kaskatı sustular. Ama Vılkov birkaç yıl sonra Roma'ya elçi gönderilince, o memurların iştahı kabardı. Generale şantaj yapmak üzere bir plan hazırladılar. Generale diş bileyenlerden birinin karısı —Fiçeva—, özel olarak Roma'ya gitti ve ona, resimleri elde etmek istiyorsa bir milyon leva ödemesi koşulunu dayattı! Vılkov biraz düşündükten sonra razı oldu ve parayı ödemesi için Sofya'da bir dostuna hemen mektup yazacağını söyledi. Ve konuştukları gibi, Sofya'da parayı almak üzere İstihkâm Taburu'na giden kadını orada, Koço Stoyanov karşıladı. Hemen tabancasını çekti, parmağı tetikte olarak birkaç kez avucunda aktardı ve küstahça sordu: "Biliyor musun sen kimdir Koço Stoyanov?" "Bilmiyorum..." "Peki, bilme daha iyi. Ve şimdi aklın varsa, beni dinle: Senin gibi nicelerini gönderdim öteki dünyaya... Bırak şuraya kutuları ve hemen sıvış burdan!" Ötesi belli: Kadın kutuları bıraktı ve tabanca tehdidi altında dizleri titriye titriye odayı terketti... Ve böylece nice zamandır düşlediği milyona da veda etmiş oldu!

Peki, ben bu ilginç olayı kitabımın ana bölümüne katabilir miydim? Hayır. Çünkü artık Ana T. olayını seçmiş bulunuyordum.

"İşittiğime göre, 1954'te yargılanan cellâtlar sağ

kalmışlar. Doğru mu bu?"

Evet, doğru...

Mahkemenin verdiği ölüm cezaları, Halk Meclisi Başkanlık Kurulu'nun kararıyla 20 yıl hapis cezasına çevrildi. Bu, hüküm giyenlerin af dilekçelerinin yanıtıydı. Eski cellâtların bir bölümü artık ölüp gittiler; kimileri ülkemizin yasaları gereğince, hastalık, af ve ceza süresini azaltan çalışma koşullu hapislik nedenleriyle cezalarını tamamlamadan salıverildiler.

Bunların kitabımızı en büyük tutkuyla okuyanlar arasında olduklarını sanıyorum. Aralarından biri bana telefon etti ve buluşmamızı istedi. Ona kendisi için yazdıklarıma bir itirazı olup olmadığını sordum. "Yargılarınız çok şiddetli, sert..." dedi. "Ya kanıtlar?" "Kanıtlara bir diyeceğim yok..."

Bir başkasının, ömrünün kalanını doğup büyüdüğü kentte geçirmekte olduğunu öğrendim. Artık 80 yaşlarında falan olmalı. Çevresindekilere sık sık şöyle diyormuş: " O kadar büyük suçum yok... Bu yüzden sekiz yıl kadar hapis yattım... Ve beni salıverdiler..." Sekiz yıl? Demek ki 20 yıl ceza giymiş aslında. Bu da, bilindiği gibi, ölüm cezasından çevrilme yirmi yıl!

Bir ötekiyle de hemen hemen komşuyuz. Kendi semtinde, birkaç sokak ötede bir eski cellâdın oturmakta olduğunu bilmek, çok başka bir duygu veriyor insana doğrusu. O da bütün yaşlılar gibi şimdi: Sabahleyin kahvesini içiyor, saat ona doğru parka gezmeye çıkıyor, doğanın herkese cömertçe sunduğu taze havayı ciğerlerine çekiyor, herkesi aynı ölçüde ısıtan güneşten gözlerini hafifçe kısarak nasibini alıyor.

Herkese ve herkesi mi?

Ama artık, onlardan söz ettiğimiz yeter.

Cellâtlar yalnız kurbanlarını değil, onlarda oluşan gelecek yaşamı da öldürmüşlerdi. İşledikleri cinayetler yalnız toplumsal değil, aynı zamanda doğaya karşı başkaldırıya, yüksek doğa yasası olan yaşam zincirinin

aydınlığından bir şey koparmaya eşit bir biyolojik zorbalıktı.

Tüm yaralı ruhumla, Yosif Herbst'in tüm insanlara ve tüm kuşaklara yönelttiği çağrının, "insan yaşamının bedeli olmadığı saptanmalı" çağrısının anlam ve özünü yeniden keşfeder gibi oluyordum.

Çünkü artık milyonlarca yıldır, doğa, insanın yerini alabilecek *hiçbir şey* yaratabilmiş değil..

Bitirebileceğim sözleri, bu kitabın sonu olabilecek cümleleri arıyorum. Kalemim günlerdir ak kâğıdın üzerinde yatıp duruyor. Elimi sürmeye korkuyorum.

Gerçekten de, bu kitap bitmedik daha söyliyeceği bir şeyler olarak kalıyor...

1973

Bu kitabın dizgi, baskı ve cilt işleri Ankara'da
Ünal Matbaası'nda yapıldı

bilim ve sosyalizm yayınları

Komşu Bulgaristan'ın yakın geçmişinde büyük bir devrimci katliamı oldu. 1920'lerde, köylü partisi lideri Stambuliyski'nin halkçı iktidarı Batı emperyalistlerinin desteğinde bir faşist darbeyle yıkılınca arkasından kanlı bir terör geldi. Tsankov'un karşı-devrimi bu küçük ülkede binlerce devrimciyi yoketti Bulgar yazarı Nikolay Hristozov, bizde pek az bilinen, kendi ülkesinde de birçok yönleri örtülü kalan bu tarih gerçeğini, özellikle yoğun katliamın yapıldığı 1925 Nisanını, 30 yıl sonra yapılan 1954 yargılamasının tutanaklarına ve çeşitli belgelere dayanarak, evrensel boyutlarıyla gözlerimizin önüne seriyor. 1972'de «Sofya Ödülü»nü kazanan bu eserinde yazar, o günlerin Bulgaristan'ına ilişkin ibretli belgeleri acılı bir dille birleştirerek sunmaktadır.

Fiatı : 75.-TL.